

Hacettepe Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Hacettepe University/Journal of Economics and Administrative Sciences

Derginin Sahibi/Publisher: Ahmet Burçin YERELİ, Dekan/Dean
H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
on behalf of H.U. Faculty of Economics and Administrative Sciences

Yayın Kurulu Başkanı/Head of Publishing Board: Necmiddin BAĞDADIÖĞLU

Yayın Kurulu Başkan Yardımcısı/Deputy Editor: Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Editorial Manager: Şerife GÜRAN

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Zeynep ÇOPUR	Hacettepe Üniversitesi
Burak GÜNALP	Hacettepe Üniversitesi
Kasım KARATAŞ	Hacettepe Üniversitesi
Emel OKTAY	Hacettepe Üniversitesi
İsmet ŞAHİN	Hacettepe Üniversitesi
Aydın ULUCAN	Hacettepe Üniversitesi
Mary Ellen ZUCKERMAN	University of Newyork, (Geneseo), USA
Dimitrios BUHALIS	University of Bournemouth, UK

Danışma Kurulu/Advisory Board:

Abdurrahman AKDOĞAN, Başkent Üniversitesi	Ahmet Haşim KÖSE, Ankara Üniversitesi
Doğan Yaşar AYHAN, Başkent Üniversitesi	Jose Ma Ferre MARTI, University of Barcelona, SPAIN
Kamil Ufuk, BİLGİN TODAİE	Toshihiro MINOHARA, University of Kobe, JAPAN
Muzaffer BODUR, Boğaziçi Üniversitesi	Simon WIGLEY, Bilkent Üniversitesi
Ömer Faruk ÇOLAK, Gazi Üniversitesi	Erinç YELDAN, Bilkent Üniversitesi

H.Ü.İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda iki defa yayımlanır ve hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, abone işleri ve diğer konularla ilgili yazışmalar aşağıdaki adrese yapılmalıdır:

Adres/Address:
Şerife GÜRAN
Hacettepe Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü 06800, Beytepe, ANKARA
e-posta/e-mail: iibf.dergisi@hacettepe.edu.tr

Dergiye gönderilen yazılar ve CD'ler, yazı yayımlansın veya yayımlanmasın geri gönderilmez. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilecek yazılar Dergi'nin son sayfasında ve Dergi web-sitesinde (<http://www.iibfdergi.hacettepe.edu.tr>) yer alan "Yazarlara Duyuru" daki kurallara uygun olmalıdır.

H.U. Journal of Economics and Administrative Sciences is a refereed journal, published biannually. Manuscripts must conform to the requirements indicated on the last page of the Journal -Notes for Contributors- and in the web-site (<http://www.iibfdergi.hacettepe.edu.tr>). Manuscripts and CDs submitted will not be returned whether the paper is accepted or not for publication. All correspondence should be directed to the address above.

Abonelik Koşulları: Yıllık 30 YTL olup posta masrafları dahildir.

Annual Subscription: € 25, including postage

Yayının Türü: Ulusal (yerel) Akademik Dergi, yılda 2 sayı

Basım Tarihi:

Basım Yeri: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi, Ankara

Yayının Yönetim Yeri: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Beytepe/ANKARA

Kapak Tasarım/Cover Design: Erdoğan ERGÜN, H.Ü. Grafik Bölümü/H.U. Department of Graphic Arts

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us to evaluate the articles sent for the current issue of the Journal.

HAKEMLER / REFEREES

Remzi ALTUNIŞIK
Özgür ARSLAN
Ahmet Hamdi AYDIN
Aylin GÖRGÜN BARAN
Nurettin BİLİCİ
Nasip BOLATOĞLU
Berrin ATAMAN CEYLAN
Lütfi ERDEN
Zafer ERDOĞAN
Azize ERGENELİ
Burak GÜNALP
M. Cahit GÜRAN
Oya HAZER
Mehmet Baha KARAN
Arzu İLSEV
Bahtışen KAVAK
Şahin KAVUNCUBAŞI
Koray KARASU
Yaşar METHİBAY
Kemal ÖKTEM
Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
İsmet ŞAHİN
Armağan TARIM
Erdoğan TELATAR
Nil TOSUN
Umur TOSUN
Aydın ULUCAN
Hakkı Hakan YILMAZ
Arslan YİĞİDİM

Sakarya Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Çankaya Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Bilecik Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Gazi Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

İktisat Bölümü

Seymur AĞAYEV	Azerbaycan'da Fiyatlar Genel Düzeyi ve Döviz Kuru İlişkisi.....	1
Hakan MIHÇI	Human Development Performance of Transition Economies in the Post-Cold War Period.....	21

İşletme Bölümü

M. Sinan GÖNÜL	A Classification of Research on “Green Design”: The Journey to Sustainable Product-Service Systems.....	43
Nurhan PAPATYA Yasemin KARACA	Kadın İmgesi Kullanılan Reklamlara Yönelik Tüketicinin Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi.....	69

Maliye Bölümü

Serkan ERKAM	Maliye Politikalarının Doğrusal Etkileri ve Etkinliği: Teori ve Ampirik Çalışmalar Üzerine Notlar.....	101
Emin KÖMÜRCÜLER	5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda Küreselleşmenin İzleri.....	127
Ayşe Nil TOSUN	Anayasa Mahkemesi Tarafından Ücret Gelirlerinin Vergilendirilmesi ile İlgili Alınan İptal Kararı Hakkında Bir Değerlendirme	153

Sağlık İdaresi Bölümü

Serap TAŞKAYA Bayram ŞAHİN	Hastane Çalışanlarının Kişisel Özellikleri İle Örgütsel Adalet Algılarının Örgüte Bağlılık Düzeyleri Üzerine Etkisinin Yapısal Eşitlik Modeli İle Değerlendirilmesi	165
-------------------------------	---	-----

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Murat YILDIRIM	Pragmatizm ve Yeni Kamu İşletmeciliği	187
----------------	---	-----

Yazarlara Duyuru/Notes for Contributors		209
---	--	-----

AZERBAYCAN'DA FİYATLAR GENEL DÜZEYİ VE DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ

Seymur AĞAYEV*

Öz

Çalışmada 1995: 01–2010: 04 dönemine ait aylık veri seti kullanılarak Azerbaycan ekonomisinde fiyatlar genel düzeyi ile döviz kuru arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Eştleme sınamaları sonucunda bahsedilen iktisadi değişkenler arasında herhangi bir uzun dönem ilişkisi tespit edilememiştir. Granger nedensellik sınamasının Hsiao yaklaşımı ve geleneksel Granger nedensellik analizi sonuçları da, petrol ihracatından dolayı yüksek döviz gelirlerine sahip olan Azerbaycan ekonomisinde fiyatlar genel düzeyi ile döviz kuru arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Fiyatlar, döviz kuru, Granger nedensellik, Azerbaycan.

Abstract

Relationship between Price Level and Exchange Rate in Azerbaijan

The purpose of this study is to investigate the relationship between price level and exchange rate using monthly data for the period of 1995:01–2010:04 in Azerbaijan. Cointegration tests reveal that there is not stable long-run relationship between prices and exchange rates. The findings from causality tests indicate also that there is no Granger causality between prices level and exchange rates.

Keywords: Prices, exchange rate, Granger causality, Azerbaijan.

* Yrd.Doç.Dr., Rize Üniversitesi, İktisat Bölümü, RİZE, seymur.agayev@rize.edu.tr

GİRİŞ

Birçok iktisadi değişken arasındaki ilişkide olduğu gibi, fiyatlar genel düzeyi ve döviz kurları birbirlerini karmaşık şekillerde etkileyebilmekteler. İktisat teorisinde fiyatlar genel düzeyi ve döviz kuru arasındaki ilişki satınalma gücü paritesine dayanmaktadır. Fakat bu değişkenler arasındaki ilişkinin karmaşıklığından dolayı iktisat teorisi ilişkinin yönü konusunda kesin bir sonuca varamamaktadır. Aynı şekilde, fiyatlar genel düzeyi ve döviz kuru ilişkisinin incelendiği uygulamalı çalışmalar da bu konuda açık bir sonuca ulaşmış değil.

Satınalma gücü paritesi görüşüne göre, döviz kuru ülke fiyatları ile yabancı ülke fiyatları oranına eşittir. Bu görüşün geçerli olması durumunda, döviz kuru ülkeler arasındaki fiyat farklarına göre değişecektir. Diğer yandan, döviz kuru değişimleri ithal malları ve üretimde kullanılan ithal menşeli hammadde fiyatları yoluyla ülke içi fiyatları etkilemektedir. Fiyatlar genel düzeyi artışlarının yüksek oranlarda ve uzun süre devam etmesi, yüksek enflasyon beklentisinin oluşmasına neden olmaktadır. Yüksek enflasyon beklentisi ulusal paradan kaçışa, dolayısıyla döviz ve döviz cinsinden yatırım araçlarında talep artışına neden olmaktadır. Sonuçta, ulusal para değer kaybeder, döviz kuru yükselir. Döviz kurunun yükselmesi, yerli para cinsinden ithal malları ve ithal hammadde fiyatlarının yükselmesi anlamına gelir. Fiyatlar ve döviz kuru arasında bahsedilen bu döngü, devalüasyon-enflasyon kısır döngüsü olarak adlandırılmaktadır.

Bu çalışmada, fiyatlar genel düzeyi ve döviz kuru ilişkisi Azerbaycan ekonomisi için incelenmiştir. Azerbaycan ekonomisinin belirgin özelliği zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olmasıdır. Sovyet sisteminin çöküşünden sonra Azerbaycan bağımsızlığını kazanmış, fakat merkezi planlı ekonomik sistemin süratli bir şekilde işlemez hale gelmesi ve serbest piyasa ekonomisinin işleyişini sağlayacak kurumsal sistemin ve yasal düzenlemelerin yokluğu geçiş ekonomilerinde, özellikle eski Sovyetler Birliği ülkelerinde ağır ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Ermenistan'la yaşanan savaş ve siyasi istikrarsızlık ekonomik koşulların çok daha ağırlaşmasına neden olmuştur. Piyasa ekonomisine geçişin ilk yıllarında reel üretimde ardışık yıllar şeklinde sürekli küçülme yaşanırken, 1992 yılında fiyatların liberalleştirilmesi ile birlikte tüketici fiyatları endeksindeki yıllık yüzde değişim dört haneli rakamlar şeklinde gerçekleşmiştir.

Azerbaycan ulusal parası olan manat 1992 yılında piyasaya sürülmüş, 1 Ocak 1994 tarihine kadar ruble ile beraber işlem görmüş ve sabit döviz kuru sistemi uygulanmıştır. Sabit döviz kuru sisteminin 1994 yılının Mart ayında terk edilmesi ile birlikte manat ABD doları karşısında çok hızlı bir şekilde

(%1000'nin üzerinde) değer kaybetmiştir. 1995 yılı başlarında IMF destekli bir istikrar programıyla daraltıcı para ve maliye politikaları uygulanırken döviz kurunda da güdümlü dalgalanma politikası izlenmiştir. Savaşın sona ermesi, uygulanan makroekonomik istikrar programı, piyasa ekonomisinin gerektirdiği yeniden yapılanma ve özelleştirme reformlarının gerçekleştirilmesi, uluslar arası petrol ve doğal gaz anlaşmaları ile birlikte yabancı yatırımların artması Azerbaycan ekonomisi üzerinde etkisini göstermiştir. 1995 yılının ilk aylarından sonra tüketici fiyatları endeksi ve döviz kuru nispeten daha yatay bir seyir izlemiştir.

Uygulanan makroekonomik istikrar programı sonrası enflasyon oranı tek haneli rakamlara indirilmiş, hatta 1998 ve 1999 yıllarında deflasyon yaşanmıştır. Bununla birlikte, ihracat artışı ve özellikle petrol sanayine yönelik yabancı sermaye girişindeki artış 1998 yılı ortalarına kadar manatın dolar karşısında değer kazanmasına neden olmuştur. 1998 Rusya krizi ile birlikte ihracat ve yabancı yatırımlardaki azalma manatın dolar karşısındaki değerlenmesini durdurmuştur. 1999 yılına kadar piyasaya döviz satışı yapan Azerbaycan Merkez Bankası aynı yılın Temmuz ayında manatı dolar karşısında %6,8 oranında devalüe etmiş ve 2003 yılına kadar manatın dolar karşısında küçük oranlarda yükselmesini, 2005 yılı başlarına kadar ise sabit bir seyir izlemesini sağlamıştır. 2004 yılından itibaren para arzı ve kamu harcamalarındaki (özellikle büyük altyapı yatırımları) artışın yanı sıra ülke içi enerji fiyatlarının artırılması ve dünya gıda fiyatlarındaki artış fiyatlar genel düzeyinde artışa neden olmuştur. Azerbaycan Merkez Bankası Şubat 2005 itibariyle ihracat, yabancı sermaye girişinin sağladığı büyük miktarlardaki döviz girişi ve fiyatlardaki yükselişten dolayı manatın dolar karşısında değer kazanmasına izin vermiştir. Dünya finansal krizinin ortaya çıktığı 2008 yılına kadar, ihracat ve sermaye girişindeki artışın yanı sıra, artan dünya petrol fiyatlarından dolayı döviz kuru düşüş eğilimi göstermiştir. Aynı dönemde genişletici para ve maliye politikalarının yarattığı talep genişlemesi, enerji fiyatlarının dünya fiyatları düzeyine çıkarılmasına yönelik yapılan fiyat artışları ve dünya gıda fiyatlarının artmasından dolayı fiyatlar genel düzeyi hızlanarak artmıştır.

Finansal krizle birlikte özellikle petrol fiyatlarının ve petrol talebinin süratli bir şekilde düşmesi Azerbaycan'a döviz girişinin keskin bir şekilde düşmesine neden olmuştur. 2008 oralarından itibaren döviz kuru sabit bir seyir izlemiştir. Petrol gelirlerinin azalması ile birlikte kamu harcamalarının azaltılması ve krizle birlikte yaşanan talep daralması, daha önceki dönemlerde yaşanan fiyat artışlarının durmasına neden olmuştur.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Fiyatlar genel düzeyi ve döviz kuru ilişkisinin incelendiği uygulamalı çalışmaların sonuçları oldukça karmaşıktır. Bunlardan Kholdy ve Sohrabian (1990) çalışmasında ABD'nin dış ticaretinde önemli yer tutan üç ülkede; Almanya, Kanada ve Japonya'da döviz kuru ile fiyatlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Granger nedensellik sınaması sonuçlarına göre, Almanya ve Japonya'da döviz kuru ile toptan eşya fiyatları arasında çift yönlü, Kanada'da ise döviz kurundan toptan eşya fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Nedensellik sınamalarında tüketici fiyatları endeksi kullanıldığında ise her üç ülke için döviz kuru ile fiyatlar arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Rittenberg (1993), Türkiye'nin esnek döviz kuru sistemine geçtiği 1980 sonrası için devalüasyon-enflasyon kısır döngüsü görüşünü sınamıştır. Çalışmada Granger nedensellik sınamaları sonucunda fiyatlardan döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ve dolayısıyla Türkiye için devalüasyon-enflasyon kısır döngüsünün geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır.

Ülengin (1995), Türkiye ekonomisi için bütçe açığı, parasal büyüme, fiyatlar genel düzeyi, döviz kuru ve üretim arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemiştir. Bu çalışmada fiyatlara döviz kuru arasında nedensellik ilişkisine ilişkin alınan sonuç, yine Türkiye ekonomisinin incelendiği Rittenberg (1993) çalışmasından farklıdır. Rittenberg (1993) çalışmasında fiyatlardan döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, Ülengin (1995) çalışmasında bu ilişki çift yönlüdür.

Yine Türkiye için döviz kuru ve fiyatlar arasındaki ilişkiyi konu alan Terzi ve Zengin (1996) çalışmasında nedenselliğe ilişkin alınan sonuçlar ise Rittenberg (1993) çalışmasının sonuçları ile benzerdir. Her iki çalışmada fiyat değişmelerinden döviz kuru değişmelerine doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca eştümleme sınaması sonuçlarına göre döviz kuru ve fiyatlar arasında uzun dönem ilişki vardır.

Tarı (1997) çalışmasında ise Türkiye'ye ait yıllık veri seti kullanılmıştır. Granger nedensellik sınaması sonuçlarına göre enflasyon ve döviz kuru değişimleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Türkiye ekonomisine ait üçer aylık veri setinin kullanıldığı Ülengin (1995) çalışmasında da benzer şekilde çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Fisunoğlu ve Çabuk (1998), 1981 yılı sonrası Türkiye'de uygulanan sürekli ve düşük oranlı devalüasyonun enflasyon üzerindeki etkisini incelemişler. Çalışmada oluşturulan gecikmesi dağıtılmış model sonucunda

sürekli ve düşük oranlı devalüasyonun enflasyonu artırıcı bir etkiye sahip olmadığı bulunmuştur. Granger nedensellik sınaması sonucunda ise kur ayarlamasından enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Telatar ve Telatar (2003) çalışmasının Granger nedensellik sınaması sonuçlarına göre ise Türkiye'de döviz kuru değişmelerinden enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Aynı zamanda, döviz kuru değişmelerinden enflasyon belirsizliğine doğru tek yönlü zayıf nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu sonuç, döviz kuru değişkenliğinin enflasyon değişkenliğini artırdığı şeklinde değerlendirilmiştir.

Türkiye ekonomisinde enflasyon ve döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisinin incelendiği diğer bir çalışma Gül ve Ekinci (2006) çalışmasıdır. Çalışmada Granger nedensellik sınaması sonucunda döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu sonuç, yine Türkiye ekonomisinin incelendiği Rittenberg (1993), Terzi ve Zengin (1996) sonuçları ile ters, Fisunoğlu ve Çabuk (1998), Telatar ve Telatar (2003) sonuçları ile benzerdir.

ABD ekonomisinin esnek döviz kuru dönemi için fiyatlar genel düzeyi döviz kuru ilişkisinin incelendiği Manning ve Andrianacos (1993), eştümleşme sınaması sonuçlarına göre, tüketici fiyatları ve döviz kuru arasında hiçbir uzun dönem ilişkisi yoktur. Kısa dönem ilişkisinin incelendiği Granger nedensellik sınamasında ise nedensellik ilişkisinin yönü, fiyat değişmelerinden döviz kuru değişmelerine doğrudur.

ABD ekonomisinde fiyatlar ve döviz kuru ilişkisinin incelendiği bir diğer çalışma Rahman, Mustafa ve Bailey (1996) çalışmasıdır. Araştırmanın eştümleşme sınaması sonuçlarına göre fiyatlar ile reel döviz kurları arasında uzun dönem ilişkisi yoktur. Kısa dönemde ise enflasyondan reel döviz kuru değişmelerine doğru tek yönlü ilişki bulunmuştur. Bu çalışmada eştümleşme ve nedenselliğe ilişkin alınan sonuçlar yine ABD ekonomisinin incelendiği Manning ve Andrianacos (1993) çalışmasında alınan sonuçlarla benzerdir.

Nourzad (1997), ABD için döviz kuru ile üretici fiyatları arasındaki ilişkiyi çok değişkenli dinamik bir model dahilinde incelemiştir. Eştümleşme sınaması sonuçlarına göre iki değişken arasında durağan bir uzun dönem ilişki vardır. Ayrıca, iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Koch, Rosensweig ve Witt (1998), ABD ekonomisinin esnek döviz kuru dönemi için, döviz kuru ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi iki ayrı yöntemle ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu yöntemlerden ilki, kesit ilgileşim fonksiyonlu zaman serilerin bağımsızlığı sınamasıdır. İkinci yöntem ise, Granger

nedensellik sınamasıdır. Koch ve diğerleri (1998) çalışması Granger sınaması sonuçları fiyatlardan döviz kuruna doğru herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını, döviz kurundan farklı fiyat göstergelerine doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu gösterir.

ABD ekonomisine ait veri setinin kullanıldığı Kim (1998) çalışmasında elde edilen sonuçlar ise, yine ABD ekonomisinin yaklaşık olarak aynı dönemine ait veri setinin kullanıldığı Manning ve Andrianacos (1993) çalışmasında elde edilen sonuçlardan tamamen farklıdır. Kim (1998) çalışmasında döviz kurundan fiyatlara doğru negatif eştümleşme ilişkisi bulunurken, Manning ve Andrianacos (1993) çalışmasında fiyatlarla döviz kuru arasında herhangi bir eştümleşme ilişkisi bulunmamıştır. Granger nedensellik sınamalarına göre ise ilk çalışmada fiyatlardan döviz kuruna doğru, ikincisinde ise döviz kurundan fiyatlara doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Siregar (1999) çalışmasında ise Endonezya ekonomisi için döviz kurunda güdümlü dalgalanma rejiminin enflasyonist olup olmadığı araştırılmıştır. Bu çalışmada, tüm döneme ait Granger nedensellik sınaması sonuçlarına göre enflasyondan döviz kuru değişimlerine doğru, alt dönemlerde ise çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Maswana (2006) çalışmasında uygulanan Granger nedensellik analizinde Demokratik Kongo için enflasyon ve döviz kuru arasında çift yönlü kısa dönem nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Uzun dönemde ise döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Literatürde Azerbaycan'a ilişkin olarak, Doğanlar (2006) çalışmasında satınalma gücü paritesi görüşünün uzun dönemde geçerliliği Azerbaycan'ın yanı sıra Kazakistan ve Kırgızistan için de araştırılmaktadır. Bu çalışmada, farklı eştümleşme sınamalarına göre nominal döviz kuru, yurtiçi ve yabancı ülke fiyatlarının eştümleşik olmadıkları, reel döviz kurunun durağan olmadığı bulunmuş ve dolayısıyla satınalma gücü paritesi görüşünün uzun dönemde geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Fiyatlar genel düzeyi ve döviz kuru ilişkisinin incelendiği uygulamalı çalışmaların yukarıda da ayrıntılı şekilde ifade edilen sonuçları oldukça karmaşıktır. Bu çalışmada, uygulamalı çalışmaların kesin bir sonuca ulaşmadığı ve teorik olarak da birbirini karmaşık şekilde etkileyebilecek olan kur fiyat ilişkisi Azerbaycan örneğinde incelenmiştir.

2. EKONOMETRİK YÖNTEM VE VERİ SETİ

Zaman serilerinin kullanıldığı bağlaşımlarda, kullanılan serilerin bazı istatistiksel özelliklere uygun olması gerekir. Durağanlık özelliği, zaman serilerinin en önemli özelliklerinden biridir. Durağanlık özelliği zaman serisinin sabit uzun dönem ortalama etrafında dalgalanmasını, zamana bağlı olmayan sabit değişirliğe sahip olmasını ifade eder. Bağlaşım çözümlerinde durağan olmayan değişkenlerin kullanılması sahte sonuçla neden olabilir. Bu nedenle, kullanılan değişken serilerinin durağanlık özelliklerinin incelenmesi gerekir. Bu çalışmada fiyatlar ve döviz kuru değişkenlerine ait serilerin durağanlık özellikleri genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök sınamaları ile araştırılmıştır. Zaman yolu grafiğinden seyrinde kırılmalar olduğu anlaşılan döviz kuru değişkeninin durağanlık özellikleri, bu iki sınamanın yanı sıra Zivot ve Andrews (ZA, 1992) tarafından önerilen birim kök sınaması çerçevesinde de incelenmiştir. Çalışmada ayrıca, tüketici fiyatları endeksinin mevsimsellik özellikleri taşınması nedeniyle arındırılmış değerleri kullanılmıştır.

Dickey ve Fuller (1981) ADF sınamasında zaman serilerinin durağanlıklarını incelemek için üç alternatif bağlaşım modeli önermiştir. Bunlar; sabitsiz yönelimsiz, sabitli yönelimsiz ve sabitli yönelimli modellerdir. Bu ADF bağlaşımları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \alpha_1 trend + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıdaki bağlaşım denklemlerindeki Y_t durağanlık sınamasına konu olan iktisadi değişken, Δ birinci dereceden fark operatörü, ε_t ise beyaz gürültülü veya bağımsız rastsal dağılım gösteren hata terimleridir. $\sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i}$, kendiyile ilişişim probleminin giderilmesi amacıyla ilave edilmiş bağımlı değişken gecikmelerini ve k ise beyaz gürültülü hata terimlerinin elde edilmesi için gerekli olan en uygun gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. ADF sınamasında en uygun gecikme değeri Akaike bilgi ölçütüne (AIC) göre saptanmıştır. Her üç denklemden γ katsayısı negatif ve istatistiksel olarak sıfırdan farklı olması Y_t serisinin durağan olduğu veya birim kök içermediği anlamına gelir.

Serilerin durağanlık incelenmesinde kullanılan ikinci yöntem PP birim kök sınamasıdır. ADF sınamalarında hata terimlerinin bağımsız ve sabit değışirlikli rastsal değerler olduğu düşünölmektedir. Phillips ve Peron (1988) tarafından önerilen sınamada bu varsayımlar nispeten hafifletilmiştir. Hata terimleri arasında zayıf bağımlılık olduğu düşünölmektedir. PP bağılaşımları aşağıdakilerdir:

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \mu_t \quad (4)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \mu_t \quad (5)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \alpha_1 \left(trend - \frac{T}{2} \right) + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \mu_t \quad (6)$$

Her üç denklemdaki μ_t beklenen değeri sıfır olan ve aralarında zayıf bağımlılık olan hata terimleridir.

Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen birim kök sınamasında ise yapısal kırılma içsel kabul edilmekte ve seride birim köke neden olup olmadığının tespitine olanak sağlamaktadır. Bu testte bilinmeyen herhangi bir T_b noktasında seri ortalamasında (sabit terim), seri eğiminde veya her ikisinde birden yapısal bir kırılmanın serinin bütünleşme derecesi üzerinde etkili olup olmadığı aşağıdaki 3 modelle araştırılır;

$$\text{Model A: } \Delta Y_t = \mu + \beta trend + \theta DU_t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$\text{Model B: } \Delta Y_t = \mu + \beta trend + \delta DT_t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\text{Model C: } \Delta Y_t = \mu + \beta trend + \theta DU_t + \delta DT_t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Burada kukla değışkenler, eğer $t > T_b$ ise $DU = 1$, değil ise $DU = 0$ ve eğer $t > T_b$ ise $DT = t - T_b$, değil ise $DT = 0$ 'dır. $T_b = 2$ 'den $T_b = T - 1$ 'e kadar tüm değerler için her üç eşitlik tahmin edilir, minimum t istatistiğine göre serinin durağan olup olmadığına karar verilir ve eğer varsa kırılma noktası tespit edilir.

Durağan olmayan serilerin durağanlıklaştırılması için genellikle serilerin devresel farkları alınmaktadır. Fakat fark alma işlemi ile birlikte serinin taşıdığı uzun döneme ilişkin bilginin kaybolması nedeniyle uzun dönem ilişkilerinin incelendiği eştümleşme sınamalarına değışken serilerin seviyedeki değerleri ile

bakılmaktadır. Eştleme ilişkisi, değişken serilerini etkileyen kalıcı dışsal şoklara rağmen seriler arasında uzun dönem denge ilişkisinin var olduğunu ifade etmektedir. Durağan olmayan iki serinin taşıdığı olasılıksal yönelimlerin birlikte hareket etmesi durumunda bu seriler uzun dönem denge ilişkisine sahip olabilmektedirler. Bu ilişkinin varlığı durumunda seriler birbirinden bağımsız olarak hareket etmemektedirler. Buradan da anlaşıldığı gibi değişkenler arasında eştleme ilişkisinin incelenmesi için, değişkenlere ait serilerin ortak olasılıksal bir yönelime sahip olmaları başka bir ifade ile birim kök içermeleri veya durağan olmaları gerekmektedir.

Dolayısıyla zaman seriler arasındaki bağlaşımın yanıtıcı olmaması ve eştleme ilişkisinin var olması için bu serilerin aynı seviyede ve birinci veya daha yüksek seviyelerinde durağan olmaları gerekmektedir. Eğer serilerin farklı seviyelerde durağan oldukları bulunmuşsa, bu serilerin eştleşik olmadıkları sonucuna varılabilir. Literatürde değişkenler arasında eştleme ilişkisinin tespitinde yaygın olarak kullanılan iki eştleme sına yöntemi vardır. Bunlar, iki aşamalı Engle-Granger ve Johansen-Jeselius en çok olabilirlik yöntemleridir. Bu çalışmada bu yöntemlerinin her ikisi kullanılmıştır.

İki aşamalı Engle-Granger eştleme sınamasında (Engle ve Granger, 1987) aynı seviyede ve birinci veya yüksek farklarında durağan olan iki değişken arasındaki uzun dönem ilişki şu şekilde sınıanmaktadır. Aralarında eştleme ilişkisinin olup olmadığının incelenmesi istenen değişkenler birbiri üzerine koşularak hata terimleri elde edilir. Hata terimleri serilerinin durağan olup olmadığı incelenir. Johansen-Jeselius en çok olabilirlik yönteminde (Johansen, 1988; Johansen ve Jeselius, 1990) ise eştleme çözümlemesi için en büyük özdeğer ve iz sınıamalarını önerilmektedir. Bu yaklaşımda eştleme yöneylerinin varlığının sınıanması bir yöney kendiyile bağlaşım modele (VAR) dayanmaktadır.

İktisatta nedensellik, gecikmeli olarak iktisadi değişkenler arasındaki sebep sonuç ilişkisinin ifade edilmesi için kullanılmaktadır. Bu çalışmada fiyatlar ve döviz kuru arasında nedensellik ilişkisinin incelenmesinde Granger nedensellik sınamasının Hsiao (1982) yaklaşımı ve standart Granger nedensellik sınaması kullanılmıştır. Hsiao yaklaşımının işleyiş şekli şöyledir. Aralarında nedensellik ilişkisinin araştırıldığı değişkenlerin X ve Y olduklarını varsayalım. Aynı zamanda X ve Y 'nin birinci farklarında durağan olduklarını düşünelim. Değişkenler arasında eştleme ilişkisinin bulunmaması durumunda standart nedensellik sınaması, eştleme ilişkisinin varlığı durumunda ise hata düzeltme parametresi ilave edilerek Hsiao yaklaşımı uygulanmaktadır. Hsiao yaklaşımı önce aşağıdaki iki bağlaşımın tahmin edilmesini gerektirmektedir;

$$\Delta X_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta X_{t-i} + \mu_t \quad (10)$$

$$\Delta X_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \gamma_j \Delta Y_{t-j} + v_t \quad (11)$$

(10) numaralı bağlaşım tek değişkenli kendiyle bağlaşımli süreci ifade eder. (11) numaralı bağlaşımında ise ilave olarak X_t gecikmeleri yer alır. Her iki değişkene ait gecikmeler son öndeyici hata (FPE) ölçütüne göre tespit edilir ve her iki bağlaşım için FPE değerleri hesaplanır. Granger nedensellik ilişkisi Hsiao yaklaşımında karar, bu iki FPE değeri karşılaştırılarak verilir. Nedenselliğin diğer yönünün (ΔX_t 'den ΔY_t 'ye doğru) belirlenmesi için (10) ve (11) numaralı bağlaşımında X 'lerle Y 'ler değiştirilir. ΔY_t bağlaşımını için de yukarıda ifade edildiği gibi FPE değerleri hesaplanır ve bu değerlere göre ΔX_t 'den ΔY_t 'ye doğru Granger nedensellik olup olmadığına karar verilir.

Standart Granger nedensellik sınaması ise aşığıdaki iki bağlaşımın tahmin edilmesini gerektirir;

$$\Delta X_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j \Delta X_{t-j} + \mu_t \quad (12)$$

$$\Delta Y_t = \sum_{i=1}^p \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{j=1}^q \delta_j \Delta X_{t-j} + v_t \quad (13)$$

(12) numaralı bağlaşımında Y değişkeninin sebep, X değişkeninin sonuç değişken olduğu sınanmaktadır. (13) numaralı bağlaşımında ise X değişkeninin sebep, Y değişkeninin sonuç değişken olduğu sınanmaktadır. Bunun için her iki bağlaşım için ayrı ayrılıkta kısıtlı F istatistikleri hesaplanarak birinci bağlaşımında α_i 'lerin ve ikinci bağlaşımında δ_i 'lerin grup olarak sıfırdan farklı olup olmadıklarına bakılmaktadır.

Azerbaycan ekonomisinde fiyatlar genel düzeyi ve döviz kuru arasındaki ilişkinin incelenmesi için Ocak 1995–Nisan 2010 dönemine ait aylık veri seti kullanılmıştır. Döviz kuru Azerbaycan ulusal parası olan manatın ABD doları kuruna ait ay sonu değerlerdir ve Azerbaycan Merkez Bankası kaynaklarından elde edilmiştir. Fiyatlar genel düzeyi değişkeni ise Azerbaycan Devlet İstatistik kurumundan alınan bir önceki aya göre yüzde değişim şeklinde ifade edilen Azerbaycan tüketici fiyatları endeksinden yararlanılarak ve mevsimsel düzeltme yapılarak oluşturulmuştur. Bu değişkenin hesaplanılmasında Ocak 1996 değeri 100 olarak kabul edilmiştir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Azerbaycan ekonomisinde fiyatlar genel düzeyi ve döviz kuru ilişkisinin inceleneyeceği çözümlenmelere geçmeden önce, kullanılan değişken serilerinin durağanlık özelliklerini taşıyıp taşımadıklarını test etmek amacıyla değişkenlerin logaritmik seviyeleri (LP ve LE) ve birinci farkları (DLP ve DLE) ADF ve PP birim kök sınamalarına tabi tutulmuştur. Tüketici fiyatları endeksinin mevsimsellik özelliği göstermesi nedeniyle, bu değişkenin mevsimsellikten arındırılmış değerleri kullanılmıştır. ADF ve PP sınamalarına ilişkin alınan sonuçlar sırasıyla Tablo 1 ve Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo1: ADF Birim Kök Sınama Sonuçları

Seriler	Sabitli Yöneysiz	Sabitli Yöneyli	Sabitsiz Yöneysiz
LP	0,3040 (2)	-1,0393 (2)	2,2664 (2)
LE	-1,1407 (3)	-1,0881 (3)	-0,1450 (3)
DLP	-5,4225 (2)*	-6,0633 (1)*	-5,0299 (2)*
DLE	-4,3614 (2)*	-4,3689 (2)*	-4,3416 (2)*

* Simgesi %1 düzeyinde istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Parantez içindeki rakamlar AIC bilgi ölçütüne göre en uygun gecikme uzunluklarını ifade eder.

Tablo 2: PP Birim Kök Sınama Sonuçları

Seriler	Sabitli Yöneysiz	Sabitli Yöneyli	Sabitsiz Yöneysiz
LP	-0,9531	-1,6211	2,2975
LE	-0,8993	-0,7810	-0,1551
DLP	-11,0696*	-11,0367*	-10,3026*
DLE	-11,9593*	-12,0519*	-11,9689*

* Simgesi %1 düzeyinde istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 1 ve Tablo 2'de görüldüğü gibi ADF ve PP birim kök sınamalarına ait sonuçlar birbirilerini desteklemektedir. Her iki sınama sonucuna göre LE ve LP değişkenleri seviyelerinde durağan değiller. Değişkenlerin birinci farkları alındıktan sonra %1 anlamlılık düzeyinde durağan oldukları görülmektedir. Bu sonuçlar, ADF ve PP birim kök sınamalarının sabitli yöneysiz, sabitli yöneyli ve sabitsiz yöneysiz modellerinde tamamen aynıdır.

Grafik 1'de LE serisinin zaman yolu grafiği incelendiğinde, bu serinin grafiğinde iki tane kırılma olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle LE serisinin durağanlık özelliği yapısal kırılmanın da dikkate alındığı ZA birim kök sınaması çerçevesinde incelenmiştir. Seri ortalamasında, eğiminde ve her ikisinde aynı anda tek bir noktada kırılmanın araştırıldığı ZA birim kök sınaması tüm dönemin yanı sıra iki alt dönem için de yürütülmüştür. Bu

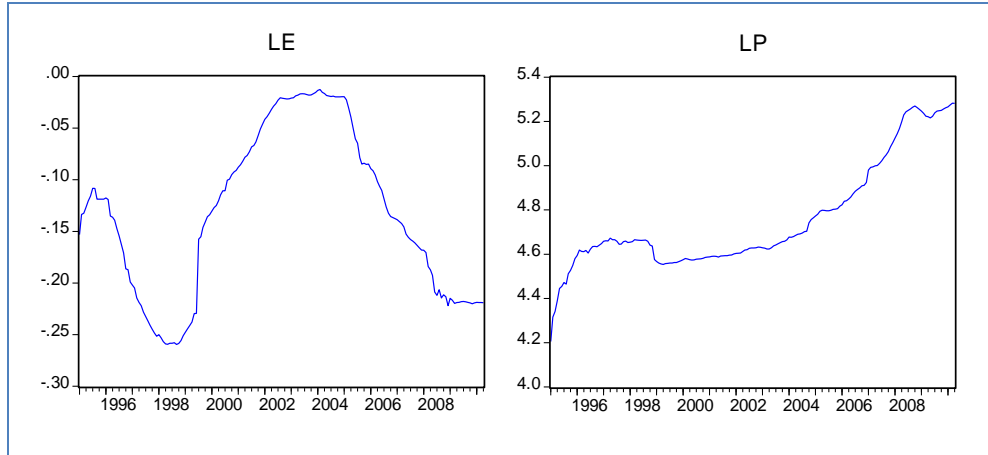
sınamaya ilişkin sonuçlar Tablo 3’de sunulmuştur. Tablodan da görüldüğü gibi LE serisi kırılmaların dikkate alındığı her üç dönem için de durağanlık özelliği taşımamaktadır.

Tablo 3: LE Değişkeni İçin ZA Birim Kök Sınama Sonuçları

Dönem	Model A		Model B		Model C	
	t istatistiği	Dönem	t istatistiği	Dönem	t istatistiği	Dönem
(01:1995-04:2010)	-0,0502 (3)	01:2002	-0,9392 (3)	04:2008	-0,6946 (3)	06:2008
(01:1995-12:2000)	0,0892 (0)	04:1998	0,0519 (0)	03:1999	-2,2845 (0)	05:1999
(01:1999-04:2010)	-2,0402 (4)	01:2004	0,0153 (4)	11:2004	-0,9983 (4)	07:2004
%5 kritik değerleri	4,80		4,42		5,08	

Grafik 1’de logaritmik döviz kuru ve mevsimsellikten arındırılmış logaritmik tüketici fiyatları endeksi değişkenlerinin araştırma dönemindeki zaman yolu verilmiştir. Grafikten de görüldüğü gibi her iki değişken serisi için birer sabit uzun dönem ortalama etrafında dalgalandıklarını başka bir ifade ile durağan olduklarını söylemek mümkün değildir. Aynı şekilde iki değişkenin ortak bir eğilime sahip olmadıkları da belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu ifade fiyat ve döviz kuru değişkenlerinin eştümleme ilişkisine sahip olmalarına ilişkin ön bilgi sunmaktadır.

Grafik 1: LP ve LE Serileri

Engle-Granger eştümleme sınavına ilişkin sonuçlar Tablo 4’te sunulmuştur. ε_{LP} ve ε_{LE} serileri, birbiri üzerine koşulan LP ve LE değişkenlerinin EKK yöntemine göre tahmin edilen bağlaşımlarından elde

edilen hata terimleridir. Tablodan da görüldüğü gibi ADF birim kök sınamaya sonuçlarına göre ε_{LP} ve ε_{LE} serileri durağan değiller. Hata terimlerinin durağanlık özelliklerine sahip olmaması LP ve LE serilerinin eştümleşme ilişkisine sahip olmadıkları anlamına gelir.

Tablo 4: Engle-Granger Sınama İçin ADF Sonuçları

Seriler	Sabitli Yöneysiz	Sabitli Yöneyl	Sabitsiz Yöneysiz
ε_{LP}	-0,2785 (2)	-2,3229 (2)	0,2315 (2)
ε_{LE}	-1,3002 (3)	-1,2947 (3)	-1,3054 (3)

Parantez içindeki rakamlar AIC bilgi ölçütüne göre en uygun gecikme uzunluklarıdır.

Tablo 5 ve Tablo 6'da Johansen eştümleşme sınaması sonuçları verilmiştir. İz ve en büyük özdeğer istatistiklerinden de anlaşıldığı gibi %5 anlamlılık düzeyinde LP ve LE değişkenleri arasında eştümleşme ilişkisi yoktur. Eştümleşme analizlerinin sonuçları birbirleriyle aynıdır. Buna göre Azerbaycan ekonomisinde fiyatlar genel düzeyi ile döviz kuru arasında uzun dönem ilişkisi yoktur.

Tablo 5: Johansen Eştümleşme Analizi İz Sınaması

H_0	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değeri
$r = 0$	0,035066	6,436097	15,49471
$r \leq 1$	0,000261	0,046648	3,841466

Tablo 6: Johansen Eştümleşme Analizi En Büyük Özdeğer Sınaması

H_0	Özdeğer	En Büyük Özdeğer	%5 Kritik Değeri
$r = 0$	0,035066	6,389449	14,26460
$r \leq 1$	0,000261	0,046648	3,841466

Granger nedensellik sınaması Hsiao yaklaşımında DLP ve DLE değişkenlerine ait FPE ölçütlerine göre gecikme uzunluklarının belirlenmesi, genellikle aylık veri seti için yürütülen uygulamalı çalışmalarda olduğu gibi 12 gecikme üzerinden yürütülmüştür. Tablo 7'de iki tek değişkenli kendisiyle bağımlı modele göre FPE, AIC ve SC ölçütleri verilmiştir. FPE ölçütüne göre

DLP ve DLE değişkenlerine ait en uygun gecikme uzunlukları sırasıyla 2 ve 3'tür. En uygun gecikme uzunlukları AIC ve SC ölçütlerine göre de aynıdır.

Tablo 7: En Uygun Gecikme Uzunluklarının Belirlenmesi

Gecikme	FPE DLP	AIC DLP	SC DLP	FPE DLE	AIC DLE	SC DLE
0	0,000105	-6,324858	-6,306486	5,26e-05	-7,014468	-6,996096
1	8,45e-05	-6,541474	-6,504729	4,98e-05	-7,070304	-7,033560
2	8,16e-05*	-6,575904*	-6,520788*	4,51e-05	-7,169390	-7,114273
3	8,19e-05	-6,572145	-6,498656	4,33e-05*	-7,210605*	-7,137115*
4	8,29e-05	-6,560460	-6,468598	4,35e-05	-7,205205	-7,113344
5	8,30e-05	-6,558849	-6,448615	4,39e-05	-7,194840	-7,084606
6	8,38e-05	-6,548737	-6,420131	4,39e-05	-7,195100	-7,066494
7	8,48e-05	-6,537042	-6,390064	4,43e-05	-7,187020	-7,040041
8	8,57e-05	-6,526870	-6,361519	4,48e-05	-7,175413	-7,010062
9	8,67e-05	-6,515207	-6,331484	4,52e-05	-7,166804	-6,983081
10	8,76e-05	-6,505254	-6,303159	4,57e-05	-7,155228	-6,953133
11	8,85e-05	-6,495149	-6,274682	4,62e-05	-7,144794	-6,924327
12	8,95e-05	-6,483485	-6,244645	4,67e-05	-7,133164	-6,894324

* %5 anlamlılık düzeyinde ilgili ölçüte göre seçilmiş gecikme uzunluğunu ifade eder,

Tablo 8'de Granger nedensellik sınaması Hsiao yaklaşımı sonuçları verilmiştir. Tabloda FPE değerlerinden başka kısıtlı F istatistikleri de sunulmuştur. Bağlaşımlar için hesaplanan FDE değerleri karşılaştırılarak nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönü belirlenir. DLP bağlaşımları için hesaplanan FPE değerleri sırasıyla 0,0001002 ve 0,0001037'dir. Sadece DLP gecikmelerinin dahil edildiği ilk bağlaşım için hesaplanan FPE değeri DLE gecikmelerinin de dahil edildiği ikinci bağlaşım için hesaplanan FPE değerinden küçüktür. Buna göre, döviz kuru değişmelerinden fiyat değişmelerine doğru nedensellik ilişkisi yoktur. DLP için tahmin edilen ikinci bağlaşım için hesaplanan ve istatistiksel olarak anlamsız bulunan kısıtlı F istatistiği (0,276) de aynı sonucu doğrulamaktadır.

DLE bağımlı değişkeni için tahmin edilen bağlaşımlara ait FPE değerleri ise sırasıyla 0,0000423 ve 0,0000428'dir. DLP gecikmelerinin dahil edildiği bağlaşım için hesaplanan FPE değeri daha büyüktür. Bu sonuca göre, DLP Granger neden değildir DLE. Fiyat değişmeleri için tahmin edilen ikinci bağlaşım için hesaplanan ve istatistiksel olarak anlamsız bulunan kısıtlı F istatistiği (0,988) bu sonucu doğrulamaktadır. F istatistiğine göre de fiyat değişmelerinden döviz kuru değişmelerine doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

Hsiao yaklaşımı çerçevesinde hesaplanan FPE değerlerinin karşılaştırma ve ayrıca F istatistikleri sonuçlarına göre Azerbaycan ekonomisinde fiyatlar genel düzeyi değişimleri ile döviz kuru değişimleri arasında herhangi nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 8: Granger Nedensellik Hsiao Yaklaşımı Sonuçları

VAR Modeli	FPE	Kısıtlı F	Sonuç
DLP=DLP(2)	0,0001002		DLE neden değil DLP
DLP=DLP(2)+DLE(3)	0,0001037	0,276	
DLE=DLE(3)	0,0000423		DLP neden değil DLE
DLE=DLE(3)+DLP(2)	0,0000428	0,988	

Parantez içindeki rakamlar modeldeki ilgili değişken gecikmelerini gösterir.

* simgesi ilgili istatistiğin %1 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade eder.

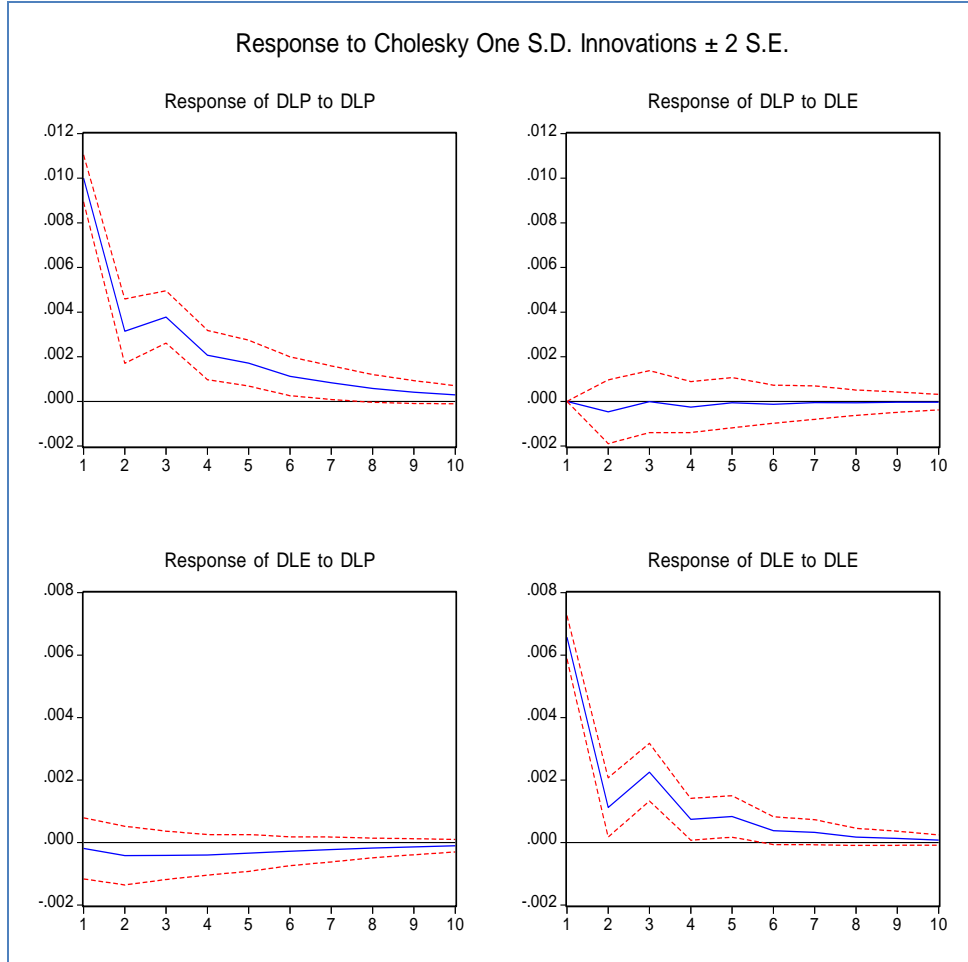
Tablo 9'de standart Granger nedensellik sınamasına ilişkin sonuçlar verilmiştir. EKK yöntemine göre tahmin edilmiş DLP ve DLE bağlaşımlarına ait kısıtlı F istatistikleri hesaplanmıştır. Her iki bağlaşıma ait kısıtlı F istatistikleri anlamsız bulunmuştur. Bu sonuca göre de, DLP ve DLE değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 9: Standart Granger Nedensellik Sınaması Sonuçları

EKK Modeli	Kısıtlı F	Sonuç
DLP=DLP(2)+DLE(3)	0,251	DLE neden değil DLP
DLE=DLE(3)+DLP(2)	1,120	DLP neden değil DLE

Parantez içindeki rakamlar modeldeki ilgili değişken gecikmelerini gösterir.

* simgesi ilgili istatistiğin %1 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade eder.

Grafik 2: DLP ve DLE Arasında Etki Tepki Fonksiyonları

Grafik 2’de DLP ve DLE arasında etki tepki grafikleri ifade edilmiştir. Bir değişkende meydana gelen herhangi bir şoka kendisinin ve diğer değişkenin verdiği tepkiler gösterilmiştir. Grafikten de görüleceği gibi, DLP ve DLE değişkenleri diğerinde meydana gelen bir şoka herhangi anlamlı bir tepki vermemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Azerbaycan ekonomisinde fiyatlar genel düzeyi ile döviz kuru arasındaki ilişkiler, fiyat kontrollerinin ve sabit döviz kuru sisteminin terk edildiği döneme ait aylık veri seti kullanılarak incelenmiştir. Bu amaçla, önce iki değişken serisinin zaman serisi özellikleri incelenmiştir. Ardından eştümleşme yordamı, Granger nedensellik Hsiao yaklaşımı ve standart Granger nedensellik sınamaları kullanılmıştır. Engle-Granger ve Johansen eştümleşme sınamaları sonucunda, Azerbaycan ekonomisinde fiyatlar genel düzeyi ile döviz kuru arasında herhangi bir uzun dönem ilişkisinin olmadığı bulunmuştur. Azerbaycan'ın yanı sıra Kazakistan ve Kırgızistan için satınalma gücü paritesi görüşünün geçerliliğinin incelendiği Doğanlar (2006) çalışmasında da benzer şekilde, farklı eştümleşme sınamalarına göre nominal döviz kuru ve yurtiçi fiyatların eştümleşik olmadığı bulunmuştur. Çalışmada, değişkenler arasında kısa dönem ilişkinin incelenmesi için yürütülen Granger nedensellik çözümlenmeleri de fiyat değişimleri ile döviz kuru değişimleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını gösterir.

Tahmin sonuçlarına göre aşağıdaki değerlendirmelerde bulunmamız mümkündür. Azerbaycan ekonomisinde serbest döviz kuru sisteminin fiyat ve döviz kuru dalgalanmalarının kaynağı olduğunu kabul eden geleneksel görüş ve devalüasyon-enflasyon kısır döngüsü geçerli değildir. Ayrıca fiyat istikrarının sağlanmasına yönelik olarak döviz kuruna yapılan müdahaleler herhangi bir sonuç vermemektedir. Azerbaycan ekonomisi için döviz kuru ve fiyatlar genel düzeyi arasında bir ilişkisinin olmamasını petrol ihracatından dolayı sağlanan büyük miktardaki döviz girişleri ile açıklanabilir. Fiyatlar genel düzeyinde yaşanan artış veya geleceğe yönelik fiyat beklentileri, petrol ihracatının sağladığı döviz girişinden dolayı ekonomik birimleri döviz veya döviz cinsinden varlıklara yönlendirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Dickey, D.A. and W.A. Fuller (1979) "Distribution of the Estimator for Autoregressive Time Series with a Unit Root, **Journal of the American Statistical Association**, 74, 427–431.
- Dickey, D.A. and W.A. Fuller (1981) "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", **Econometrica**, 49, 1057–1072.
- Doğanlar, M. (2006) "Long-run Validity of Purchasing Power Parity and Cointegration Analysis for Central Asian Countries", **Applied Economics Letters**, 13, 457–461.

- Engle, R.F. and C.W.J. Granger (1987) "Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing", **Econometrica**, 55, 251–76.
- Gül, E. ve A. Ekinci (2006) "Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1984–2003", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 91–106.
- Hsiao, C. (1982) "Autoregressive Modelling and Causal Ordering of Economic Variables", **Journal of Economic Dynamics and Control**, 4, 243–259.
- Fisunoğlu, M.H. ve A.H. Çabuk (1998) "Düşük Oranlı ve Sürekli Kur Ayarlamalarının Enflasyon Üzerinde Etkisi", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 25(2), 297–309.
- Kholdy, S. and A. Sohrabian (1990) "Exchange Rates and Prices: Evidence from Granger Causality Tests", **Journal of Post Keynesian Economics**, 13(1), 71–78.
- Kim, K.H. (1998) "US Inflation and the Dollar Exchange Rate: A Vector Error Correction Model", **Applied Economics**, 30, 613–619.
- Koch, P.D., J.A. Rosensweig and J.A. Whitt (1988) "The Dynamic Relationship between the Dollar and US Prices: An Intensive Empirical Investigation", **Journal of International Money and Finance**, 7, 181–204.
- Johansen, S. (1988) "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", **Journal of Economic Dynamics and Control**, 12, 231–254.
- Johansen, S. and K. Juselius (1990) "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration -With Application to the Demand for Money", **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 52, 169-210.
- Manning, L.M. and D. Andrianacos (1993) "Dollar Movements and Inflation: A Cointegration Analysis", **Applied Economics**, 25, 1483–1488.
- Maswana, J.C. (2006) "Granger Non-Causality Test of the Inflation-Exchange Rate in the Democratic Congo", **Congo Economic Review Working Paper**, 03/06.
- Nourzad, F. (1997) "The Short-and Long-Run Relationships Between the Dollar and Producer Prices in the U.S.", **International Economic Journal**, 11(2), 59–71.
- Rahman, M., M. Mustafa and E.R. Bailey (1996) "US Budget Deficits, Inflation and Exchange Rate: A Cointegration Approach", **Applied Economics Letters**, 3, 365–368.
- Rittenberg, L. (1993) "Exchange Rate Policy and Price Level Changes: Causality Tests for Turkey in the Post Liberalization Period", **The Journal of Development Studies**, 2(2), 245–259.

- Phillips, P. and P. Perron (1988) "Testing for a unit Roots Time Series Regression", **Biometrika**, 75, 335–346.
- Siregar, R.Y. (1999) "Real Exchange Rate Targeting and Inflation in Indonesia: Theory and Empirical Evidence", **Southern Economic Journal**, 61(4), 991–1005.
- Tarı, R. (1997) "Türkiye'de Enflasyon, Faiz ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkileri", **Kocaeli Üniversitesi İİBF Dergisi**, 1, 225–231.
- Telatar, F. ve E. Telatar (2003) "The Relationship between Inflation and Different Sources of Inflation Uncertainty in Turkey", **Applied Economic Letters**, 10(7), 431–436.
- Terzi, H. ve H. Zengin (1996) "Türkiye'de Kur ve Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", **MÜ İstatistik ve Ekonometri Araştırma ve Uygulamam Merkezi Dergisi**, 1, 3–15.
- Ülengin, B. (1995) "Bütçe Açığı, Parasal Büyüme, Enflasyon, Döviz Kuru ve Üretim Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 22(1), 101–116.
- Zivot, E. and D.W.K. Andrews (1992) "Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit Root Hypothesis", **Journal of Business Economic Statistics**, 10, 251–270.

HUMAN DEVELOPMENT PERFORMANCE OF TRANSITION ECONOMIES IN THE POST-COLD WAR PERIOD

Hakan MIHCI*

Abstract

The present study attempts to assess human development performance of the transition economies by dividing the countries into two major categories as Central and Eastern European Countries (CEEC) and Commonwealth of Independent States (CIS) to identify the necessary means for achieving higher levels of development. For this aim, a comparative descriptive analysis is used. The analysis period covers the last two decades.

According to the main finding of the paper, human development performance of the transition economies is not disappointing at the aggregate level. In particular, CEEC performed quite well during the transition period. In comparison with CEEC, Human Development Index values of CIS remained at relatively low levels. However, when the developing countries are concerned, human development performance of CIS is promising in relation to their per capita income levels.

The main factors of human development favor women rather than men in transition economies except income. Furthermore, an improvement is observed towards the eradication of human poverty and maintaining of the equal distribution of income in the case of transition economies. This is particularly true for CEEC.

Keywords: Development, human development, human development index, transition economies, commonwealth of independent states, Central and Eastern European Countries.

Öz

Soğuk Savaş Dönemi Sonrasında Geçiş Ekonomilerinin İnsani Gelişme Performansı

Bu çalışma yüksek kalkınma düzeyine erişme doğrultusunda gerekli araçların saptanabilmesi amacıyla geçiş ekonomilerini Merkezi ve Doğu Avrupa

* Assoc.Prof., Hacettepe University, Department of Economics, 06800, ANKARA, hakan@hacettepe.edu.tr

Ülkeleri (MDAÜ) ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) olarak iki ana sınıfa bölerek insani kalkınma performanslarını değerlendirmeye kalkışmaktadır. Bu amaca ulaşmak için karşılaştırmalı tasviri bir analiz kullanılmaktadır. Analiz dönemi son yirmi yılı kapsamaktadır.

Çalışmanın temel bulgularına göre, geçiş ekonomilerinin bütüncül düzeydeki insani kalkınma performansı hayal kırıklığı yaratmamaktadır. Özellikle MDAÜ geçiş döneminde oldukça iyi performans göstermişlerdir. Bu ülkelerle karşılaştırıldığında, BDT'nun İnsani Kalkınma Endeksi değerleri görece olarak düşük düzeylerde kalmıştır. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerle birlikte ele alındığında, BDT'nun insani kalkınma performansı kendi gelir düzeyine göre umut vericidir.

Geçiş ekonomilerinde insani kalkınmanın temel etkenleri, gelir dışında, erkekten çok kadını kayırmaktadır. Bundan başka, geçiş ekonomilerinde yoksulluğun ortadan kaldırılması ve gelir dağılımındaki eşitliğin sağlanması doğrultusunda bir ilerleme gözlenmektedir. Bu durum özellikle MDAÜ için geçerlidir.

Anahtar Sözcükler: Kalkınma, insani kalkınma, insani kalkınma endeksi, geçiş ekonomileri, bağımsız devletler topluluğu, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri.

“From Stettin in the Baltic to Trieste in the Adriatic an “iron curtain” has descended across the Continent. Behind that line lie all the capitals of the ancient states of Central and Eastern Europe. Warsaw, Berlin, Prague, Vienna, Budapest, Belgrade, Bucharest, and Sofia; all these famous cities and the populations around them lie in what I must call the Soviet sphere, and all are subject, in one form or another, not only to Soviet influence but to a very high and in some cases increasing measure of control from Moscow.”

Winston CHURCHILL, 5 March 1946,
Westminster College in Fulton, Missouri

INTRODUCTION

In the last two decades, development has started to be increasingly identified as human development rather than economic growth, and therefore, human development indicators such as life expectancy at birth, school enrolment ratio, literacy rate, gender discrimination, poverty alleviation, equal distribution of income and so forth have largely been used to determine and measure the level of development.

In the meantime, the end of cold war period characterized by the fall of the Berlin Wall and the collapse of the Soviet Union witnessed to the emergence of a new era, so-called globalism. The same era may also be called as the transition period from socialism to capitalism for the ex-socialist countries. Contrary to early expectations, however, painful economic and social upheavals have been observed in the case of transitional economies. Russian Federation, for instance, has not only lost his hegemonic power over the entire socialist system and became an “ordinary” Commonwealth of Independent States (CIS) but also experienced one of the severe economic crises of its economic history in the turn of the twenty first century.

On the other hand, the ex-socialist countries of the Central and Eastern Europe devoted their efforts to integrate to the world capitalist system through accessing European Union. These countries, too, challenged with blueprints of the capitalist system and forced to implement radical economic and social structural changes.

It can be argued that two different types of incorporation process to the world capitalist system has been working on in the Eastern/Socialist Block. The first type of incorporation can be categorized as relatively more independent and still going on under the leadership of Russia. The second type can be labeled as relatively more dependent and it heavily affected from the enlargement process of the European Union. While the former type practically covers the CIS, the latter includes most of the Central and Eastern European countries (CEEC). From this perspective, the comparison of the development performance of CIS and CEEC may shed light to humanitarian aspects of two different ways of integration for transitional economies. Furthermore, institutional factors necessary to improve human development performance of each category could also be investigated depending on such comparisons.

Under these considerations, the current study attempts to evaluate human development performance of transition economies through comparing their performance by dividing the countries into two major categories as CEEC and CIS to identify necessary means for attaining higher levels of development. To achieve this purpose, a comparative descriptive analysis is performed. To construct a statistical background, various human development reports published by the United Nations Development Program are thoroughly analyzed. Special emphasis is given to human development index values, gender-related development index values, women participation in economic and political life and human poverty profiles. The analysis period covers the last two decades.

1. HISTORICAL BACKGROUND AND CURRENT ECONOMIC SITUATION

“*Iron curtain*” was a term invented by Winston Churchill after the end of Second World War in 1946 to describe physical and ideological division of Europe into two spheres, namely Western and Eastern Blocks. The construction of Berlin Wall was a by-product of the iron curtain and a symbol of ideological fighting between capitalism and socialism. This struggle, broadly identified as Cold War, took the form of economic rivalry, permanent political conflicts, rising military tension and quasi-wars between the two blocks. Contrary to early expectations, however, the fall of Berlin Wall in 1989 and the collapse of Soviet system in the early 1990s realized without a single bullet. Rather, transition of the economies from socialism to capitalism emerged as an urgent need.

On the theoretical side, a growing literature under the title of “transition economies” was born to investigate peculiar characteristics of the economies striving to transform from centrally planned to market capitalism. Several aspects of this transformation have been thoroughly investigated. Nonetheless, less emphasis is given to the humanitarian aspect of this turbulent era of changes for the transition economies.

Among the transition economies, CEEC category is used to describe ex-socialist countries in Europe after fall of the Berlin Wall in 1989 (Lerman *et al.*, 2004: 4). CEEC cover all the Eastern block countries, the independent nations in former Yugoslavia and the three Baltic countries (Estonia, Latvia and Lithuania) that prefer not to join CIS unlike to other former Soviet Republics. Furthermore, CEEC are subcategorized according to their accession status to European Union. 10 CEEC are already integrated to EU from the first wave (Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, Czech Republic, Slovak Republic, Hungary, and Slovenia) in May 2004 and second wave (Bulgaria and Romania) in January 2007¹.

On the other side, CIS can be regarded as a regional organization consisting of former Soviet Republics and established at the end of 1991 after the dissolution of the Soviet Union. The founders of the organization were Republic of Belarus, Russian Federation and Ukraine. Other Soviet Republics (Armenia, Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan) except Baltic countries joined to the organization. Nonetheless, Turkmenistan and Ukraine did not ratify the CIS Charter. Furthermore, Turkmenistan reduced its membership position to associate member in 2005. Additionally, Georgia is withdrawn from the membership after the South Ossetian War in 2008 (Wikipedia, 2010)².

Therefore, the so-called “*transition economies*” in Europe and Central Asia today could be classified under two political and economic organizations: CEEC and CIS (World Bank, 2002). In fact, transition economies can broadly be defined as the economies attempting to transform their structure from overwhelmingly planned economy to capitalist market economy³. As to one observer, however, the transition is completed for 10 countries of CEES that joined to EU (World Bank, 2008). Latest economic indicators presented in Table 1 might give some insights to assess the reliability of this argument alongside the determination of their current welfare level.

Table 1: Main Economic Indicators of Transition Economies, 2008

Countries	Population (millions)	GNI per capita PPP (Current int. \$)	Gross Capital Formation (% of GDP)	Industry value added (% of GDP)	Services value added (% of GDP)	Exports of goods and services (% of GDP)	Total dept service (% of exports of goods and services) ⁽¹⁾	Inflation, GDP Deflator (Annual %)
CEEC								
Albania	3.14	7.950	32	20	59	28	4.1	2.5
Bulgaria	7.62	11.950	37	31	61	61	15.5	11.4
Czech Rep.	10.43	22.790	27 ⁽¹⁾	38	60	77	--	1.7
Estonia	1.34	19.280	38 ⁽¹⁾	30 ⁽¹⁾	67 ⁽¹⁾	74 ⁽¹⁾	--	7.8
Hungary	10.04	17.790	22	29	66	81	--	4.0
Latvia	2.27	16.740	35 ⁽¹⁾	22 ⁽¹⁾	75 ⁽¹⁾	42 ⁽¹⁾	73.3	15.2
Lithuania	3.36	18.210	27	33 ⁽¹⁾	63 ⁽¹⁾	59	--	10.3
Poland	38.12	17.310	23	30	65	37	25.6	4.0
Romania	21.51	13.500	26	34	58	28	19.1	14.0
Slovak Rep.	5.41	21.200	28	41	55	78	--	2.9
CIS								
Armenia	3.08	6.310	38	45	37	15	7.0	8.4
Azerbaijan	8.68	7.770	23	71	23	68	0.7	20.9
Kazakhstan	15.67	9.690	35	42	52	61	49.6	20.0
Kyrgyz Rep.	5.28	2.140	26 ⁽¹⁾	19 ⁽¹⁾	47 ⁽¹⁾	45 ⁽¹⁾	6.7	7.4
Moldova	3.63	3.210	37	15	74	44	9.5	9.7
Rep. Belarus	9.68	12.150	35	39	53	65	3.9	20.5
Russian Fed.	141.80	15.630	25	38 ⁽¹⁾	57 ⁽¹⁾	33	9.1	15.0
Tajikistan	6.84	1.860	20	23	59	17	2.3	27.7
Ukraine	46.26	7.210	25	37	55	42	16.9	29.1
Uzbekistan	27.31	2.660	19	33	43	42	--	19.9

(1) 2007

Source: World Development Indicator Database (September 2009).

All CEEC with the exception of Albania attained per capita income level of more than 10.000 \$ in 2008. According to World Bank, almost all (again with the exception of Albania) passed 11.906 \$ per capita income level which is considered as a threshold level to classify high income countries (World Bank, 2010). On the other side, only 3 countries (Kazakhstan, Republic of Belarus and Russian Federation) among 10 CIS succeeded to pass the threshold level and became high income country in 2008. The same 3 CIS seem to focus on industrial production, and therefore, the share of industrial value added in total GDP attained to considerably high levels (See Table 1).

Meanwhile, all CEEC completed their industrialization process and started to devote their resources to the services sector. In comparison with the CEEC, however, some of CIS reveal the characteristics of an agrarian economy with relatively high share of agricultural value added in GDP (34 per cent in Kyrgyzstan, 24 per cent in Uzbekistan). Therefore, it can be argued that while a number of CIS failed to realize “*sectoral/structural transformation*” in the economic activities, almost all CEEC with the possible exception of Albania improved their industrialization process and became mature economies⁴. Consequently, the share of exports in national income attained to overwhelmingly high levels. Some of the CIS (Belarus, Azerbaijan and Kazakhstan) also attained high export ratios in 2008. But besides Belarus that is the most industrialized country among CIS, export performance of Azerbaijan and Kazakhstan extensively depend on the natural resources (oil and natural gas). Manufactured exports as a share of total merchandise exports in 2007 remained 13 per cent for Kazakhstan and only 6 per cent for Azerbaijan (World Bank, 2010). One can debate that Azerbaijan and Kazakhstan show signals of the so-called “*Dutch disease*” since both countries have rapidly growing energy sectors that lead inflation and make non-energy exports more expensive⁵. As a result, high export performance of these countries could not be associated with the maturity level of the economies as is the case for most of CEEC.

Additionally, average inflation level in CIS seems to be higher compared to CEEC. Under global economic crisis conditions prevailed in 2008, an average inflation level approaching to 20 per cent could be closely concerned in assessing the stability of the economic activities in CIS⁶.

In short, compared to CIS, CEEC category recently indicates stable and strong economic performance among the transition economies. Furthermore, welfare level of CEEC ameliorated in the last decades and these countries started to show the characteristics of a developed economy rather than the developing one with respect to quantitative indicators like per capita income. Moreover, CEEC experienced rapid transformation in the structure of their economies, and hence, industrial and especially services sectors increasingly dominate economic activities. This is, however, not the case for the majority of the CIS.

Notwithstanding, development and welfare level of a particular country could not be solely evaluated basing on neither the quantitative aspects of economic development nor the trends on the structural change. To put differently, economic growth and structural change are “*necessary but not sufficient conditions*” to concern with the problem of development. *Human factors* should also be included into the investigation.

2. HUMAN DEVELOPMENT PERFORMANCE OF THE TRANSITION ECONOMIES

In this section, human development level of the transition economies is determined depending on the trends in the main human development indicators. From this perspective, the direction and the magnitude of change in the indicators are concerned in the context of a comparative analysis between CEEC and CIS.

As it became more apparent in the last quarter of a century, development has largely been coincided with the human development, and therefore, the problem of measuring development concentrated on human development indicators. *Human Development Index* (HDI) constructed by the United Nations Development Program (UNDP) in 1990 and systematically presented in its annual series of *Human Development Reports* was the most comprehensive composite index with respect to development indicators and country coverage (UNDP, 1990). Consequently, both researchers and policy makers started to widely use it to determine and evaluate development level of the countries.

The HDI ranks all the countries in the world on a scale of 0 (lowest human development) to 1 (highest human development) basing on three final goals of development: *longevity* as measured by life expectancy at birth, *knowledge* as measured by a weighted average of adult literacy (two third) and the combined primary, secondary and tertiary level gross enrolment ratio (one third), and *standard of living* as measured by real GDP per capita income adjusted for different purchasing power parity of each country's currency to reflect cost of living (UNDP, 1998: 107). Depending on these three measures of development and applying a complex formula to current data, a single composite index value is obtained for all the countries. It should be indicated that HDI does not measure absolute levels of human development; but rather it ranks the countries relative to the lowest and highest levels of attainment. At the final stage, the countries are ranked into three groups: *low human development* (0.000 to 0.499), *medium human development* (0.500 to 0.799) and *high human development* (0.800 to 1.000)⁷.

The major advantage of the HDI reveals itself in its perception of development beyond the boundaries of high economic growth. As it is briefly mentioned in the discussion on the problem of Dutch disease above, some resource-rich countries may experience growth without development and fail to achieve end-products of development. Nonetheless, HDI can be considered as an attempt to prevent such drawbacks in concerning development level of the countries.

Table 2: Human Development Index (HDI) Values of the Transition Economies, 1990-2007

Countries	HDI Values			Total Change	
	1990	2000	2007	1990-2007	2000-2007
CEEC					
Albania	0.791	0.733	0.818	0.027	0.085
Bulgaria	0.865	0.779	0.840	-0.025	0.061
Czech Rep.	0.872 ⁽¹⁾	0.849	0.903	0.031 ⁽²⁾	0.054
Estonia	0.817	0.826	0.883	0.066	0.057
Hungary	0.812	0.835	0.879	0.067	0.044
Latvia	0.803	0.800	0.866	0.063	0.066
Lithuania	0.828	0.808	0.870	0.042	0.062
Poland	0.806	0.833	0.880	0.074	0.047
Romania	0.786	0.775	0.837	0.051	0.052
Slovak Rep.	0.872 ⁽¹⁾	0.835	0.880	0.008 ⁽²⁾	0.045
CIS					
Armenia	0.731	0.754	0.798	0.067	0.044
Azerbaijan	0.770	0.741	0.787	0.017	0.046
Kazakhstan	0.778	0.750	0.804	0.026	0.054
Kyrgyz Rep.	0.689	0.712	0.710	0.021	-0.002
Moldova	0.735	0.701	0.720	-0.015	0.019
Rep. Belarus	0.795	0.788	0.826	0.031	0.038
Russian Fed.	0.821	0.781	0.817	-0.004	0.036
Tajikistan	0.707	0.667	0.688	-0.019	0.021
Ukraine	0.844	0.748	0.796	-0.048	0.048
Uzbekistan	0.695	0.727	0.710	0.015	-0.017

(1) 1992

(2) 1992-2007

Source: UNDP (2009; 2002; 1995; 1993).

In Table 2, HDI values of the transition economies are presented roughly for the last two decades. According to these values, transition economies persistently place at higher ranks among all the countries. This is particularly true for CEEC since all CEEC ranked at the high human development group at the final year of the analysis period. Additionally, total changes in the HDI values during the whole analysis period (1990-2007) are positive with the exception of Bulgaria⁸. Furthermore, Czech Republic attained to very high human development level in 2007.

Moreover, in an attempt to determine “*life satisfaction*” of the Eastern European countries during the turbulent years of political transformation at the beginning of the 1990s, Hayo (2007) found empirical results favoring the rise of HDI alongside the lowering of unemployment rate and rising degree of political

freedom rather than increasing GDP per capita. The author further suggests that the most significant variable among others in explaining cross country differences in average “happiness of the citizens” is HDI. Therefore, improvement in HDI has direct impacts not only on the development level of an aggregate economy, but also at the individual level through influencing happiness positively. At least, the experience of CEEC gives some evidence in support of this argument.

Compared to CEEC, however, HDI values of CIS remained relatively low. Only three CIS (Kazakhstan, Russia and Belarus) succeeded to attain high human development level in 2007. What is more alarming for CIS, direction of change for the HDI values during the whole analysis period is negative for four countries (Moldova, Russia, Tajikistan and Ukraine). This reverse trend in the values can also be observed for two countries (Kyrgyzstan and Uzbekistan) in the 2000s.

The origins of this regressive trend for most of the CIS can be detected by analysis of the changes occurred in the main human development indicators. Such an analysis can be done relying on the data presented in Table 3.

First of all, longevity in almost all CIS with the exception of Armenia slowly declined at the terminal year of the analysis period compared to the initial one. This trend indicates worsening of the social security system in general⁹ and deterioration in health care in particular. It should be mentioned that health care was primarily financed by general revenues of the state in the former socialist countries. During the transition period, governments continued to spend on health in order to adopt Social Health Insurance. Social Health Insurance, however, does not improve health outcomes (Wagstaff and Moreno-Serra, 2009: 338-339), but rather played an intermediary role for the commercialization of the health services in the majority of the transition economies. Under such perverse health services conditions, crude death rates and mortality rates rapidly rose in CIS mainly due to the suicides, homicides, sexually transmitted diseases, respiratory diseases and diseases of the circulatory system (Stillman, 2006: 116-120). Consequently, life expectancies at birth gradually fell down.

Table 3: Main Human Development Indicators of the Transition Economies, 1990-2007

Countries	Life Expectancy at Birth (years)			Adult Literacy Rate (% aged 15 and above)			Combined Primary, Secondary and Tertiary Gross Enrollment Ratio (%) ⁽¹⁾			GDP Per Capita (PPP US\$)		
	1990	2000	2007	1990	2000	2007	1990	2000	2007	1990	2000	2007
CEEC												
Albania	72.2	73.2	76.5	85.0	84.7	99.0	6.0	71.0	67.8	3.000	3.506	7.041
Bulgaria	72.6	70.8	73.1	93.0	98.4	98.3	7.0	72.0	82.4	4.700	5.710	11.222
Czech Rep.	71.3 ⁽²⁾	74.9	76.4	99.0 ⁽²⁾	99.0	99.0	68.0 ⁽²⁾	70.0	83.4	7.690 ⁽²⁾	13.991	24.144
Estonia	70.0	70.6	72.9	96.0	99.8	99.8	9.0	86.0	91.2	6.438	10.066	20.361
Hungary	70.9	71.3	73.3	97.0	99.3	98.9	9.6	81.0	90.2	6.116	12.416	18.755
Latvia	69.6	70.4	72.3	96.0	99.8	99.8	9.0	82.0	90.2	6.457	7.045	16.377
Lithuania	71.5	72.1	71.8	96.0	99.6	99.7	9.0	80.0	92.3	4.913	7.106	17.575
Poland	71.8	73.3	75.5	96.0	99.7	99.3	8.0	84.0	87.7	4.237	9.051	15.987
Romania	70.8	69.8	72.5	95.0	98.1	97.6	7.0	69.0	79.2	2.800	6.423	12.369
Slovak Rep.	70.9 ⁽²⁾	73.3	74.6	99.0 ⁽²⁾	100.0	99.0	71.0 ⁽²⁾	76.0	80.5	6.690 ⁽²⁾	11.243	20.076
CIS												
Armenia	71.8	72.9	73.6	93.0	98.4	99.5	5.0	80.0	74.6	4.741	2.559	5.693
Azerbaijan	71.0	71.6	70.0	93.0	97.0	99.5	5.0	71.0	66.2	3.977	2.936	7.851
Kazakhstan	68.8	64.6	64.9	93.0	98.0	99.6	5.0	77.0	91.4	4.716	5.871	10.863
Kyrgyz Rep.	68.8	67.8	67.6	93.0	97.0	99.3	5.0	68.0	77.3	3.114	2.711	2.006
Moldova	68.7	66.6	68.3	95.0	98.9	99.2	6.0	72.0	71.6	3.896	2.109	2.551
Rep. Belarus	71.3	68.5	69.0	95.0	99.6	99.7	7.0	77.0	90.4	5.727	7.544	10.841
Russian Fed.	69.3	66.1	66.2	94.0	99.6	99.5	9.0	78.0	81.9	7.968	8.377	14.690
Tajikistan	69.6	67.6	66.4	93.0	99.2	99.6	5.0	67.0	70.9	2.558	1.152	1.753
Ukraine	70.5	68.1	68.2	95.0	99.6	99.7	6.0	77.0	90.0	5.433	3.816	6.914
Uzbekistan	69.5	69.0	67.6	93.0	99.2	96.9	5.0	76.0	72.7	3.115	2.441	2.425

(1) For the year 1990, mean years of schooling except Czech Rep. and Slovak Rep.

(2) 1992

Source: UNDP (2009; 2002; 1995; 1993).

Secondly, certain CIS (Armenia, Azerbaijan, Moldova and Uzbekistan) suffered from the decrease in their enrollment ratios during the 2000-2007 periods. While other economies generally experiencing an improvement in their gross enrollment ratios (See UNDP 2009 and Table 3), backward trends in the educational attainment of these CIS relatively deteriorated their current position. Some studies particularly emphasize the sharp declines in primary and to some extent secondary enrollments ratios for CIS rather than tertiary one (UNICEF 2001; Micklewright 1999). Nevertheless, it should be indicated that educational achievements in transition countries are generally high “relative” to their per capita income levels (Gros and Suhrcke, 2000)¹⁰.

Thirdly, per capita income level of a great number of CIS declined in the 1990s. Only Kazakhstan, Belarus and Russia were able to raise their per capita income level in that period. The remaining seven CIS experienced severe declines in this context. What is more important, Kyrgyzstan and Uzbekistan faced with further declines in their per capita income level during 2000-2007. Additionally, income level of Moldova and Tajikistan in 2007 remained well below that of 1990 (See Table 3). To sum up, for various reasons mentioned above, HDI values of CIS remained relatively low in comparison with CEEC. Compared to many developing nations, however, human development

performance of CIS is better compared to their per capita income level (Spagat, 2006). This phenomenon creates an opportunity for further economic growth and the accumulation of human capital for CIS.

Further disparities in human development performance of the transition economies can be detected through referring gender-based indicators. From purely biological reasons, women generally live more than men. As it can be seen from Table 4, this natural law is also valid for the transition economies. However, it should be noted that the gender differences in certain CIS (Kazakhstan, Belarus, Russia and Ukraine) and Baltic countries (Estonia, Latvia and Lithuania) are unusually large. Mortality rates in the post-cold war period were quite high for men in these countries mainly originating from alcohol poisoning and violence (Stillman, 2006; Becker and Urzhumova, 2005; Brainerd and Cutler, 2004; Kalediene and Petrauskiene, 2004; Brainerd, 2001; Shkolnikov *et al.* 1998).

Additionally, average life expectancies for men and women are approximately the same for both CEEC and CIS. Moreover, there is no literacy problem for both males and females in the transition economies. Furthermore, combined enrollment ratios are quite high, and women are better enrolled than men in the transition economies except Albania, Tajikistan and Uzbekistan.

Among human development indicators, the only unfavorable indicator for women is apparently per capita income values. The gender disparity in the income indicator is high which in turn makes women distant to reach high material welfare compared to men in transition economies¹¹. This argument is particularly true for CIS where income levels are frequently low relative to CEEC during the analysis period (See Table 3). One should not ignore the fact that gender gap in the income level narrows at very high levels of human development.

Table 4: Gender-Related Human Development Indicators of the Transition Economies, 2007

Countries	Life Expectancy at Birth (years)		Adult Literacy Rate (% age 15 and above)		Combined Gross Enrollment Ratio in Education (%)		Estimated Earned Income (PPP US\$)	
	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male
CEEC								
Albania	79.8	73.4	98.8	99.3	67.6	68.0	4.954	9.143
Bulgaria	76.7	69.6	97.9	98.6	82.9	81.8	9.132	13.439
Czech Rep.	79.4	73.2	--	--	85.1	81.9	17.706	30.909
Estonia	78.3	67.3	99.8	99.8	98.2	84.6	16.256	25.169
Hungary	77.3	69.2	98.8	99.0	94.0	86.6	16.143	21.625
Latvia	77.1	67.1	99.8	99.8	97.5	83.2	13.403	19.860
Lithuania	77.7	65.9	99.7	99.7	97.6	87.2	14.633	20.944
Poland	79.7	71.3	99.0	99.6	91.4	84.2	11.957	20.292
Romania	76.1	69.0	96.9	98.3	81.7	76.7	10.053	14.808
Slovak Rep.	78.5	70.7	83.1	77.9	14.790	25.684
CIS								
Armenia	76.7	70.1	99.3	99.7	77.8	71.6	4.215	7.386
Azerbaijan	72.3	67.6	99.2	99.8	--	--	4.836	11.037
Kazakhstan	71.2	59.1	99.5	99.8	95.1	87.8	8.831	13.080
Kyrgyz Rep.	71.4	63.9	99.1	99.5	79.7	74.9	1.428	2.600
Moldova	72.1	64.5	98.9	99.6	74.6	68.6	2.173	2.964
Rep. Belarus	75.2	63.1	99.7	99.8	93.8	87.1	8.482	13.543
Russian Fed.	72.9	59.9	99.4	99.7	86.1	78.0	11.675	18.171
Tajikistan	69.3	63.7	99.5	99.8	64.6	73.2	1.385	2.126
Ukraine	73.8	62.7	99.6	99.8	93.2	87.0	5.249	8.854
Uzbekistan	70.9	64.5	95.8	98.0	71.4	74.0	1.891	2.964

Source: UNDP (2009).

Table 5: Recent Position of the Women in Economic and Political Life of Transition Countries

Countries	Seats in Parliament held by women (% of total)	Female legislators, senior officials and managers (% of total)	Female professional and technical workers (% of total)	Ratio of estimated female to male earned income	Year women received right to vote	Year women received right to stand for election	Year a women became Presiding officer of Parliament or of one of its houses for the first time	Women in ministerial positions (% of total)
CEEC								
Albania	7	0.54	1920	1920	2005	7
Bulgaria	22	31	61	0.68	1937, 1945	1945	..	24
Czech Rep.	16	29	53	0.57	1920	1920	1998	13
Estonia	21	34	69	0.65	1918	1918	2003	23
Hungary	11	35	60	0.75	1918, 1945	1918, 1945	1963	21
Latvia	20	41	66	0.67	1918	1918	1995	22
Lithuania	18	38	70	0.70	1919	1919	..	23
Poland	18	36	60	0.59	1918	1918	1997	26
Romania	10	28	56	0.68	1929, 1946	1929, 1946	2008	0
Slovak Rep.	19	31	58	0.58	1920	1920	..	13
CIS								
Armenia	8	24	65	0.57	1918	1918	..	6
Azerbaijan	11	5	53	0.44	1918	1918	..	7
Kazakhstan	12	38	67	0.68	1924, 1993	1924, 1993	..	6
Kyrgyz Rep.	26	35	62	0.55	1918	1918	..	19
Moldova	22	40	68	0.73	1914, 1993	1924, 1993	2001	11
Rep. Belarus	33	0.63	1918	1918	..	6
Russian Fed.	11	39	64	0.64	1918	1918	..	10
Tajikistan	20	0.65	19124	1924	..	6
Ukraine	8	9	64	0.59	1919	1919	..	4
Uzbekistan	16	0.64	1938	1938	2008	5

Source: UNDP (2009).

Besides income level, however, human development indicators favor women rather than men in transition economies. Similar optimistic picture can be monitored from the Table 5. Compared to many developing and even developed nations in the world, women actively take part in economic and political life in the transition economies. They received very early the rights to vote and stand for elections. Non-negligible seats in the parliaments were occupied by women. In most of the CEEC and in some CIS, women come at important administrative positions in the Parliaments of their countries. The ratio of women in total professional and technical workers generally exceeds 60 per cent in the transition economies. Therefore, the problem of gender discrimination arrived to a stage of dissolution for most of the transition

economies. It can be suggested that the equality between man and women is ensured to a great extent in the economic and political life of the transition economies. The current position of the women in the transitional societies can be devoted to the heritage of the socialist system where eroding gender disparity was among the primary concerns of the Marxist theorists and policy makers in their attempts to strengthen and transform the inner structure of the communities.

In the same manner, the data on Table 6 constructed to present recent position of the transition economies with respect to human and income poverty indicators broadly confirm the gains of the socialist system fuelled by the competition prevailed between Eastern and Western Blocks after the Second World War for the hegemony of the world economic and political systems.

As underlined before, illiteracy problem practically disappeared for almost all the transition economies. The proportion of underweight children in total aged under 5 decreased to minimum levels for most of the transition countries. Nonetheless, countries like Tajikistan, Albania and Azerbaijan have to make further advancements in this area. In the meantime, the quality of water resources should be improved for most of the CIS and also for Romania among the CEEC.

Different from others, the most problematic area within the human poverty indicators is obviously the indicator defined as the “probability of not surviving to age 40”. The probability of surviving longer is relatively low for CIS compared to CEEC. Furthermore, expected values for CIS are comparable to those of many developing countries in the world. This problem might be related to diminishing trends in life expectancy at birth and gender differences in the longevity as well. Additionally, low per capita income levels in Tajikistan and Uzbekistan should also be taken into account since low material welfare appears to be the primary motive of poverty for these countries.

Table 6: Recent Human and Income Poverty Indicators of the Transition Economies

Countries	Probability of not surviving to age 40 ^a (% of cohort) 2005-2010	Adult Illiteracy Rate (% aged 15 and above) 1999-2007	Population not using improved water source (%) 2006	Children under weight for age (% aged under 5) 2000-2006	Share of Poorest 10% in total income or expenditure (%)	Share of Richest 10% in total income or expenditure (%)	Richest 10% to poorest 10%	Gini Index ^b
CEEC								
Albania	3.6	1	3	8	3.2	25.9	8.0	33.0
Bulgaria	3.8	1.7	1	--	3.5	23.8	6.9	29.2
Czech Rep.	2.0	--	0	1	4.3	22.7	5.3	25.8
Estonia	5.2	0.2	0	--	2.7	27.7	10.4	36.0
Hungary	3.1	1.1	0	2	3.5	24.1	6.8	30.0
Latvia	4.8	0.2	1	--	2.7	27.4	10.3	35.7
Lithuania	5.7	0.3	--	--	2.7	27.4	10.3	35.8
Poland	2.9	0.7	0	--	3.0	27.2	9.0	34.9
Romania	4.3	2.4	12	3	3.3	25.3	7.6	31.5
Slovak Rep.	2.7	--	0	--	3.1	20.8	6.8	25.8
CIS								
Armenia	5.0	0.5	2	4	3.7	28.9	7.9	33.8
Azerbaijan	8.6	0.5	22	7	6.1	17.5	2.9	36.5
Kazakhstan	11.2	0.4	4	4	3.1	25.9	8.5	33.9
Kyrgyz Rep.	9.2	0.7	11	3	3.6	25.9	7.3	32.9
Moldova	6.2	0.8	10	4	3.0	28.2	9.4	35.6
Rep. Belarus	6.2	0.3	0	1	3.6	22	6.1	27.9
Russian Fed.	10.6	0.5	3	3	2.6	28.4	11.0	37.5
Tajikistan	12.5	0.4	33	17	3.2	26.4	8.2	33.6
Ukraine	8.4	0.3	3	1	3.8	22.5	6.0	28.2
Uzbekistan	10.7	3.1	12	5	2.9	29.5	10.3	36.7

a. Data refer to the probability at birth of not surviving to age 40, multiplied by 100.

b. Gini index lies between 0 and 100. A value of 0 represents absolute equality and 100 absolute inequality.

Source: UNDP (2009).

Meanwhile, the indicators associated with the income poverty reveal relatively fair and optimistic picture not only for CEEC but also for CIS. The values of Gini coefficient which in fact is the most direct measure of income equality for different countries, social groups and people living in different geographic regions indicate reasonably equal income distribution for transition economies. Most of the transition economies have Gini index values lower than 36. Some of the countries even succeeded to decline their index value below 30. Assuming that reaching absolute equality is almost impossible, and assuring even distribution of income within the society is one of the peculiarities of the later stages of development, relatively low Gini values should be considered as promising for the maturity level of the transition economies. In addition to Gini index value, other indicators related with the equal distribution of income also

show that both CEEC and CIS performed well with respect to maintaining material equality within the society.

Nonetheless, as it is noticed by several researches, in the early recessionary period of 1990s, a number of transition economies faced with an overall rise in income inequality and poverty coupled with the radical upheavals in the composition of the labour markets (Faccini and Segnana, 2003: 853-856; Klugman *et al.* 2002). The findings of Sukiassyan indirectly support such studies. According to him, transition economies had initially similar characteristic, and they especially had low levels of income inequality; but through time they diverged considerably in the sense that they experienced different growth rates and income inequalities (Sukiassyan, 2007: 49-54). Furthermore, empirical results also supported the evidence that inequality has a negative and significant effect on growth depending on the experience of transition economies. This argument is debatable since all the transition economies show approximately similar initial and current levels of income equality. In other words, there is no divergence between CIS and CEEC in the context of the deterioration of income. Therefore, divergence in the per capita income level should be tied to factors other than income inequalities. In any case, there are still rooms for eradicating poverty and ameliorating income distribution in the case of transition economies.

CONCLUSION

The present paper attempted to understand and evaluate human development performance of the economies in transition. The main findings could be underlined as follows: For one, human development performance of the transition economies is not disappointing at the aggregate level. In particular, CEEC performed quite well during the transition period. It can be argued that the integration process of CEEC to European Union facilitated the process since CEEC had to prepare their institutional background to the prerequisites of the capitalist market economy¹². And in fact, CEEC leap forward with respect to the quality of institutions, improvement in economic development, accumulation of social capital and last but not the least human development. The gap between Western and Eastern Europe almost disappeared¹³. Even the finalization of the transition period is on the agenda for the Central and Eastern European countries already accessed to the European Union.

Relative to CEEC, human development performance of CIS is not too optimistic. Above all, per capita income level of CIS remained low which jeopardize the improvement in their HDI values. Additionally, the

transformation of the health care system in the post-communist era does not seem so healthy for CIS. By consequence, mortality rates raised to unprecedented levels especially for men which cause a secular decline in life expectancies for the majority of CIS. In short, HDI values of CIS stayed at relatively low levels in comparison with CEEC. However, when the developing world is concerned, human development performance of CIS is much promising in relation to their per capita income levels.

Furthermore, women actively participate to the economic and political life in transitional countries. Also, they easily access to education and health services. To put differently, the main factors of human development favor women rather than men in transition economies. The only exception appears to be in per capita income variable. Although women actively take part in the economic activities, they earn less compared to men in both CEEC and CIS. This situation, in turn, creates an opportunity to advance human development level of the transition economies via equalizing per capita income level of women to that of men.

Moreover, an apparent improvement is observed towards the extermination of human poverty and the maintaining of equal distribution of income in the case of transition economies. This is particularly true for CEEC. For CIS, they should particularly deal with improving water sources, assuring longevity and elevating current income level.

All in all, human development performance of the transition economies in the post-cold war period is satisfactory when the shift of the paradigm in the context of economic, political, cultural and ideological spheres is taken into account for them. CEEC, preferring to join to EU had created an external factor which facilitated painful process of transition for individuals. Meanwhile, CIS tried to construct weakened-type Soviet bloc under the leadership of Russia. They tried to do their best to ameliorate their human development records. But, they have still a non-negligible way to go.

NOTES

¹ The present study includes all the CEEC accessed to EU except Slovenia. The countries emerged from the former Yugoslavia are totally excluded from CEEC category due to the unavailability of the relatively long-term descriptive statistics. However, Albania is also included to the CEEC category due to its geographical position and ex-socialist political inheritance.

² The current study excludes Georgia and Turkmenistan from the CIS category but includes Ukraine since the country is the founder of the organization and *de facto* participates to its activities as well.

³ For details, see for instance EBRD (2003), Aslund (2002), Svejnar (2002); IMF (2000), Roland (2000) and Milanovic (1998).

⁴ Sectoral/Structural transformation is concerned by many pioneer development economists (Colin Clark, Arthur Lewis, Simon Kuznets and Hollis Chenery) in their attempt to determine the development level of the countries. Structural approach concentrates on the ways through which an underdeveloped economy transforms its economic structure from predominantly an agrarian economy to a modern and more industrially diverse manufacturing and services economy. For details, see Todaro and Smith (2006: 116-123).

⁵ The concept of Dutch disease also explains the relation between the rise in the exploitation of the natural resources and decline in the manufacturing sector, hence, a process of “*de-industrialization*”. For further information about the concept and its major effects on the structure of the economy, see for instance Barder (2006) and Rosenberg and Saavalainen (1998).

⁶ Comparing to the initial stage of the transition period in the early 1990s, however, transition economies succeeded to lower their inflation rates to more moderate levels (Ghosh 1997; Brada and Kutan 1999). Some observers even prefer to point out the problem of *disinflation* rather than inflation in the case of transition economies. See for instance Dabrowski (2003), Cotarelli and Doyle (1999) and Cotarelli and Szapari (1998).

⁷ The latest report in 2009 ads fourth group and labels the countries as “*very high human development*” for index values ranging from 0.900 to 1.000 (UNDP 2009).

⁸ Meanwhile, Bulgaria showed impressive improvement in its HDI value since the turn of the century.

⁹ Economic crises and hyperinflations in CIS together with radical and rapid privatization movements adversely affected individual savings and government expenditures devoted on unemployment insurance and pensions.

¹⁰ For the legacy of the political system, education always occupied higher priority in the development of the planned ex-socialist countries (World Bank 1996).

¹¹ Gender disparity can be alternatively and more concretely observed from “*the ratio of estimated female to male earned income*” indicator in Table 5.

¹² According to Tihanyi and Roath (2002), the adoption of essential market institutions and various norms of regional integration with European Union can be considered as crucial determinants of technology transfers. Technology transfers, in turn, attracted foreign direct investments and promoted economic growth in these countries.

¹³ For a recent research investigating the gap between Eastern and Western European countries, see for example Fidrmuc and Gerxhani (2008). However, there are also

researches comparing Eastern and Western European countries in the context of social and cultural development that determine a gap in favor of Western European countries (Adam *et al.*, 2004; Paldam and Svendsen, 2002)

REFERENCES

- Adam, F., M. Makarovic, B. Roncevic and M. Tomsic (2004) **The Challenges of Sustained Development: The Role of Socia-Cultural Factors in East Central Europe**, Budapest/New York: Central Euroepan University Press.
- Aslund, A. (2002) **Building Capitalism: The Transformation of the Former Soviet Bloc**, New York: Cambridge University Press.
- Barder, O. (2006) "A Policymaker's Guide to Dutch Disease: What is Dutch Disease, and is it a Problem?", **Center for Global Development Working Paper**, No. 91.
- Becker, C.M. and D.S. Urzhumova (2005) "Mortality Recovery and Stabilization in Kazakhstan 1995-2001, **Economics and Human Biology**, 3, 97-122.
- Brada, J.C. and A.M. Kutan (1999) "The End of Moderate Inflation in Three Transition Economies?" **The Federal Reserve Bank of Saint Louis Working Paper Series**, No.99-003.
- Brainerd, E. (2001) "Economic Reform and Mortality in the Former Soviet Union: a Study of the Suicide Epidemic in the 1990s", **European Economic Review**, 45, 1007-1119.
- Brainerd, E. and D.M. Cutler (2004) "Autopsy on an Empire: Understanding Mortality in Russia and the Former Soviet Union", **NBER Working Paper**, No. 10868.
- Cotarelli, C. and P. Doyle (1999) **Disinflation in Transition, 1993-97**, Washington, DC: IMF.
- Cotarelli, C. and G. Szapary (1998) **Moderate Inflation: The Experience of Transition Economies**, Washington, DC: IMF.
- Dabrowski, M. (2003) **Disinflation in Transition Economies: Experience of the Economies in Transition**, Central European University Press.
- EBRD [European Bank for Reconstruction and Development] (2003) **Transition Report 2003**, London: EBRD.

- Faccini, G. and M.L. Segnana (2003) "Growth at the EU Periphery: the Next Enlargement", **The Quarterly Review of Economics and Finance**, 43, 827-862.
- Fidrmuc, J. and K. Gerxhani (2008) "Mind the Gap! Social Capital, East and West", **Journal of Comparative Economics**, 36, 264-286.
- Ghosh, A.R. (1997) "Inflation in Transition Economies: How Much? And Why?", **IMF Working Paper**, No. 97/80, Washington, DC: IMF.
- Gros, D. and M. Suhrcke (2000) "Ten Years after: What is Special about Transition Countries", **Aussenwirtschaft**, 56, 201-224.
- Hayo, B. (2007) "Happiness in Transition: An Empirical Study on Eastern Europe", **Economic Systems**, 31, 204-221.
- IMF (2000); **Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects**. <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/110300.htm>,
Accession date: 12 August 2010.
- Kalediene, R. and J. Petrauskiene (2004) "Socio-economic Transition, Inequality, and Mortality in Lithuania", **Economics and Human Biology**, 2, 87-95.
- Klugman, J., J. Micklewright and G. Redmond (2002) "Poverty in Transition: Social Expenditures and the Working-age Poor", **CEPR Working Paper**, No. 3389.
- Lerman, Z., C. Csaki, and G. Feder (2004) **Agriculture in Transition: Land Policies and Evolving Farm Structures in Post-Soviet Countries**, Lanham, MD: Lexington Books.
- Micklewright, J. (1999) "Education, Inequality and Transition", **Economics of Transition**, 7, 343-376.
- Milanovic, B. (1998) **Income, Inequality, and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy**, Washington, DC: World Bank.
- Paldam, M. and G.T. Svendsen (2002) "An Assay on Social Capital: Looking for the Fire Behind the Smoke", **European Journal of Political Economy**, 16 (2) 339-366.
- Roland, G. (2000) **Transition and Economics: Politics, Markets and Firms**, Cambridge, MA: MIT Press.
- Rosenberg, G.B. and T.O. Saavalainen (1998) "How to Deal with Azerbaijan's Oil Boom? Policy Strategies in a Resource-Rich Transition Economy", **IMF Working Paper**, No. 98/6, Washington: IMF.

- Shkolnikov, V., G.A. Cornia, D.A. Leon and F. Meslé (1998), “Causes of the Russian Mortality Crises: Evidence and Interpretations”, **World Development**, 26, 1195-1201.
- Spagat, M. (2006), “Human Capital and the Future of the Transition Economies”, **Journal of Comparative Economics**, 34, 44-56.
- Stillman, S. (2006), “Health and Nutrition in Eastern Europe and the Former Soviet Union during the Decade of Transition: A Review of the Literature”, **Economics and Human Biology**, 4, 104-146.
- Sukiassyan, G. (2007) “Inequality and Growth: What does the Transition Economy data Say?”, **Journal of Comparative Economics**, 35, 35-56.
- Svejnar, J. (2002) “Transition Economies: Performance and Challenges”, **Journal of Economic Perspectives**, 16, 3-28.
- Tihanyi, L. and A.S. Roath (2002) “Technology Transfer and Institutional Development in Central and Eastern Europe”, **Journal of World Business**, 37, 188-198.
- Todaro, M.P. and S.C. Smith (2006) **Economic Development**, Ninth Edition, Essex: Pearson Education Limited.
- UNDP (2009); **Human Development Report 2009**, New York: Oxford University Press.
- UNDP (2002); **Human Development Report 2002**, New York: Oxford University Press.
- UNDP (1998); **Human Development Report 1998**, New York: Oxford University Press.
- UNDP (1995); **Human Development Report 1995**, New York: Oxford University Press.
- UNDP (1993); **Human Development Report 1993**, New York: Oxford University Press.
- UNDP (1990); **Human Development Report 1990**, New York: Oxford University Press.
- UNICEF (2001) **A Decade of Transition**, Florence: UNICEF.
- Wagstaff, A. and R. Moreno-Serra (2009) “Europe and Central Asia’s Great Post-Communist Social Health Insurance Experiment: Aggregate Impacts on Health Sector Outcomes”, **Journal of Health Economics**, 28, 322-340.

Wikipedia, (2010) "Commonwealth of Independent States",
http://en.wikipedia.org/wiki/Commonwealth_of_Independent_States,
Accession Date: 15 August 2010.

World Bank (2010) **World Development Report 2010, Development and Climate Change**, Washington, DC: World Bank.

World Bank (2008) **Unleashing Prosperity: Productivity Growth in Eastern Europe and the Former Soviet Union**, Washington, DC: World Bank.

World Bank (2002) **The first ten year: Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union**, Washington, DC: World Bank.

World Bank (1996) **From Plan to Market**, Washington, DC: World Bank.

A CLASSIFICATION OF RESEARCH ON “GREEN DESIGN”: THE JOURNEY TO SUSTAINABLE PRODUCT-SERVICE SYSTEMS

M. Sinan GÖNÜL*

Abstract

The issues related with ‘green design’ have been drawing an increasing attention for the last three decades. We are becoming more aware that the resources of the world are not limitless and we have to take more environmentally friendly routes on our endeavours for our future generations to survive. In this study, a brief literature review on ‘green design’ is provided by making use of a basic classification scheme that illustrates the recent concentrations of research on the concept. Through this classification, the development of research in the field and the stages it has gone through will be presented and a currently popular and relatively fertile area ‘sustainable product-service systems’ will be described. Some research gaps will be identified and future research directions will be given.

Keywords: Green design, sustainable product-service systems.

Öz

“Yeşil Tasarım” Konusundaki Araştırmalar Üzerine Bir Sınıflandırma: Sürdürülebilir Ürün-Hizmet Sistemlerine Giden Yolculuk

Son otuz yıla baktığımızda ‘yeşil tasarımla’ ilgili konuların gittikçe daha fazla ilgi çektiğini görebiliriz. Dünyamızın kaynaklarının sınırsız olmadığı göz önüne alındığında, gelecek nesillerin varlıklarını sürdürebilmeleri için çevreye duyarlı yaklaşımlarda bulunulmasının gerekliliği oldukça açıktır. Bu çalışmada, son yıllarda konuyla ilgili yapılan bilimsel araştırmaların yoğunlaştığı alanları gösteren bir sınıflandırma verilmiş ve bu yolla ‘yeşil tasarım’ hakkında kısa bir literatür taraması yapılmıştır. Bu sınıflandırmayı kullanarak, araştırmaların alan içindeki gelişimi ve geçirdikleri aşamalar belirtilmiş ve son dönemlerde popüler ve verimli bir araştırma konusu olan ‘sürdürülebilir ürün-hizmet sistemleri’ tanıtılmıştır. Yapılan araştırmalardaki bazı fırsatlar gösterilmiş ve gelecekteki yeni araştırmalar için bazı doğrultular verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yeşil tasarım, sürdürülebilir ürün-hizmet sistemleri.

* Dr., Department of Business Administration, Middle East Technical University, ANKARA, msgonul@metu.edu.tr

INTRODUCTION

We are becoming more “green”. For the last three decades or so, environmental issues have gained significant importance and are drawing a rapidly increasing attention. We are demanding and using more ecological products and seeking more environmentally friendly answers to our problems. The words such as ecology, environment, green products, eco-design, and recycled materials are becoming more and more familiar in our everyday language and we can encounter more instances of them in the media. We are becoming more environmentally aware and beginning to take account of these concerns in many aspects of our lives.

This popular trend can be deemed to be fairly young. It only dates back to the beginning of 1980s. It was around those times that humanity became aware of the fact that the resources of the world were limited. The depletion of natural resources like forests and raw materials, increasing water and air pollution levels, growing amounts of industrial waste and garbage, uncontrollable rise in energy demand, global warming and exponentially rising population of the earth have alerted us that the assets of the world were drying up quickly, and unless urgent precautions have been taken, the future generations would face up with a completely depleted and exhausted world that will put the survival of human race into a significant danger.

Through this recognition, starting from the 1980s, a new era of increased concern and awareness about the environment has begun. This new era is acknowledged to have initiated after the influential Brundtland report that was published by the UN World Commission on Environment and Development in 1987. In the report, the term “sustainable development” was defined as the development that can meet the needs of the current generation without putting the needs of the future generations into danger (Burall, 1991:15; Baumann et al., 2002: 420; van der Zwan and Bhamra, 2003: 897). From that time forward, the world has experienced a significant shift in its perceptions about the way products are designed and produced, as well as the way business is managed and regulated. The utilized raw materials, the consumed energy and the generated waste are strived to be reduced and there is an intense effort to minimize the ecological degradation and the associated health risks (Baumann et al., 2002: 413-421).

The academia has likewise shown an increasing interest so that the amount of research on the matter has attained a steady growth. There are now dedicated journals on the area such as *Journal of Cleaner Production*, *Ecological Economics*, *Journal of Environmental Planning and Management*, *Resources Conservation and Recycling*, and *Environmental Management*. The area of

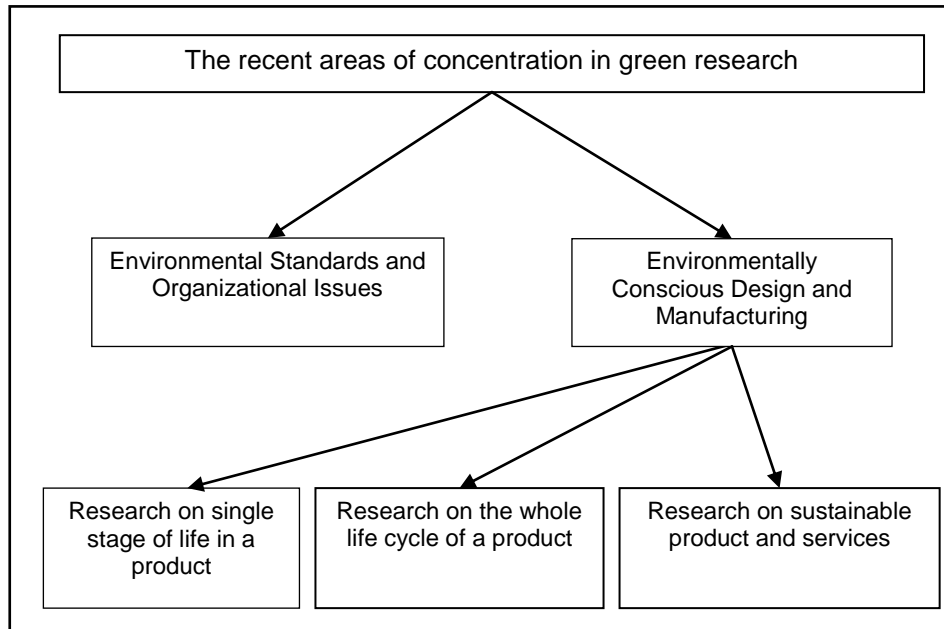
applicability has also surpassed its initial points and now enjoys a multidisciplinary interest with a wide range of applications in the fields of food and chemistry (e.g. Gerbens-Leenes et al., 2003: 231-248, Stoughton and Votta, 2003: 839-849; Evans et al., 2007: 4225-4246; Kelemci-Schneider and Somtürk, 2008: 1-18; Li, Zhang et al., 2009: 233-243), architecture and construction (e.g. Grant, 1997: 75-78; Potts Carr, 1998: 239-257; Reed, 2007: 674-680; Rajendran et al., 2009: 1058-1066), textiles (e.g. Nimon and Beghin, 1999: 1078-1083), metallurgy (e.g. Marukawa and Edwards, 2001: 133-136; Graedel, 2002: 107-115), computers and electronics (e.g. Hersh, 1998: 497-510; Ciocci and Pecht, 2006: 45-50; Nie et al., 2007: 4-9), tourism (e.g. Sasidharan et al., 2002: 161-174; Chan and Wong, 2006: 481-492) and agriculture (e.g. De Snoo and van de Ven, 1999: 179-184; Reith and Guidry, 2003: 219-229) to name a few.

In this paper, the primary aim is to briefly review the subject broadly known as the “green movement” or “green design” by providing a basic classification that illustrates the concentrations of research in recent years. Through this classification, a currently popular theme, `sustainable product-service systems` will be described. It must be noted that the purpose is neither providing a highly detailed and complete review on this vast subject nor presenting an all-encompassing and unique classification scheme, but to draw attention to the prominent concept of sustainable product-service systems by highlighting its development and the stages it underwent embedded in the classification provided. At the same time, the research gaps in this literature requiring more refined and more elaborate studies will be pointed out. In this respect, the ultimate motive is to make a strong call for Turkish academicians to conduct future research on this area which will be instrumental for developing environmentally conscious product and service oriented ventures in Turkey.

1. THE CLASSIFICATION OF “GREEN” RESEARCH

In Figure 1, a basic classification of research on green design is presented based on the publications in recent years.

Figure 1: A Basic Classification of Recent Research on Green Design

This classification scheme suggests that recent research practices on green design have been conducted mainly in two categories. Overall, the first category of research is on business administration that examines the environmental standards and the implications of green issues on the management and economics of a firm. The research on this branch also deals with the transformation of business from the classical approach to an environmentally aware one.

The second category in the classification contains studies that rely more heavily on environmentally conscious products and their manufacturing. This category is relevant to the operations practices in the field and includes the design, production and evaluation of green products, services and the associated methodologies.

The work conducted in this category can be further classified into three groups. This sub-classification (provides) not only a content wise categorization but also a glimpse of the historical development and the stages the field has gone through in its way to maturation. The first category includes research that focuses on a single stage in product's life cycle such as waste management or recycling. This category was the primary focus during the initial expansion stages of this literature. Then came the second category which concentrates on

the whole life cycle of a product. It was recognized that focusing on a single stage was not enough for a green breakthrough, so that for significant development, the whole life cycle of a product from “cradle to grave” (Hanssen, 1999: 27) has to be considered and evaluated. Starting from the end of 1990s, life cycle methodologies have matured into the larger and comprehensive perspective of “sustainability”. Even though sustainability as a word has been used in the area since the beginning, it has become the defining word for this latest trend in green design. These systems claim that for achieving sustainability redesigning the products was not enough. The whole system, perceptions and lifestyles of the society have to go through a significant change so that a major breakthrough in terms of environmental consciousness could be achieved.

In the following sections, I shall provide more details pertaining to the categories in this classification.

1.1. The Research on Environmental Standards and Organizational Issues

The importance of environmental standards and regulations is frequently mentioned in the literature (Glantschnig, 1994: 510-512; Hanssen, 1999: 39-40; van Hemel and Cramer, 2002: 439-453). World governments or international organizations should provide a set of standards and regulations so that the companies and industries will be encouraged to take the necessary precautions to integrate environmentally conscious philosophies into their areas of business. In this way, these standards and regulations will act as external stimuli and provide useful guidelines for transforming into a green society (van Hemel and Cramer, 2002: 441-442). Hanssen (1999: 39) stated that the society expects the environmental policies and standards to act as catalysts in providing cultural shifts on resource consumption patterns and increasing the innovation capacity in the society. They are also anticipated to improve the material and manufacturing efficiency of products and to enhance the flow and exchange of information within the society. In order to realize these expectations, two of the recognized methods are “ecolabels” and the currently evolving ISO 14000 environmental management standards.

Ecolabels, in general, are special logos that are shown on the products signifying that the product conforms to a set of environmental standards. Nearly everyone is aware of the widely used recycling logo that is in the shape of a triangle formed from three curved green arrows (Burall, 1991: 61-65). Another common ecolabelling scheme is used in computers for signifying energy efficiency. The “energy star” of US EPA (Environmental Protection Agency) and the “blue angel” of Germany are nice examples for this case (Hersh, 1998:

499-500; Ball, 2002: 424-425). The ecolabels can also find areas of application in tourism (e.g. Sasidharan, Sirakaya and Kerstetter, 2002: 161-174; Boevers, 2008: 524-531), agriculture (e.g. De Snoo and van de Ven, 1999: 179-184), food (e.g. Pelletier and Tyedmers, 2008: 918-931) and textile sectors (e.g. Nimon and Beghin, 1999: 1078-1083).

As the above examples designate the ecolabels are generally limited in content and usually point to a single aspect of the environmental issues such as recycling or energy efficiency. Moreover, they remain as regional standards on most occasions. Due to these deficiencies, there was a clear need for a comprehensive approach that can achieve international acceptance.

For this purpose, the International Organization for Standardization (ISO) has developed ISO 14000 family of standards in 1996. These standards attempt to provide a practical set of tools and guidelines to assist companies in their implementation of environmental strategies and policies (ISO, 2010). In this way, they set the stage for an Environmental Management System (EMS) to be employed by the company. ISO (2010) claims that the adoption of an EMS (e.g. ISO 14000 standards) will allow organizations to become aware of the impact their business has on the environment and allow them to improve their performance in a progressive manner. At the same time, this management system provides a systematic approach for establishing environmental goals as well as attaining these goals and later on demonstrating that they are achieved.

The family of ISO 14000 is composed of two main standards that are complemented by a group of supporting standards. The main standards are ISO 14001, which identifies the requirements for an EMS and the ISO 14004 that provides guidelines on the formation, execution, preservation and improvement of an environmental management system. The other standards in the family extend the main ones by providing more specifics on a variety of environmental features including labeling, performance appraisals, life cycle analysis, communications and auditing (ISO, 2010).

It must be noted the EMS concept is not just limited with the ISO 14000 standards. There are other formalized approaches for implementing environmental management systems like Eco-Management and Audit Scheme (EMAS) of the European Commission for EU countries (Casadesus et al., 2008: 1742-1743; Iraldo et al., 2009: 1444). Despite the presence of these alternative methodologies, ISO 14000 family of standards still remains to be the most internationally acknowledged and well-established approach for environmental management (Casadesus et al., 2008: 1743).

Since the inception of ISO 14000 in 1996, there has been a substantial amount of research appearing in the literature. An online search on the SSCI and SCI-expanded indexed journals by using the keyword “ISO 14000” (and its variants like “ISO 14001” and “ISO 14004”) revealed that more than 500 research articles were written on the subject in the last fourteen years. A particular focus of these studies is the examination of the implementations of these standards in various sectors across various countries. Examples include many regions from all over the world like Turkey (Turk, 2009a: 713-733; Turk, 2009b: 559-569), Poland (Matuszak-Flejszman, 2009: 411-419), Spain (Bernardo et al., 2009: 742-750), Brazil (de Oliveira and Pinheiro, 2009: 883-885), Japan (Nishitani, 2009: 669-679) and China (Stalley, 2009: 567-590). Clearly these standards and environmental management systems will draw further research attention in the coming days as their recognition escalates and their implementation becomes more widespread.

In addition to this primary concentration of research about the environmental standards, it is possible to find studies that investigate other organizational issues as well. For example, Hansen et al. (2002: 37-56) have explored the potential of environmental innovations in small and medium sized enterprises and concluded that the innovative capability of a SME is directly related with the interaction between the firm's core competencies, its network of relations and the strategic orientation of the company. Another study on SMEs was conducted by van Hemel and Cramer (2002: 439-453). In this study, the authors have investigated the barriers and stimuli for ecodesigns in SMEs. Based on a survey conducted on Dutch SMEs the authors concluded that the internal stimuli in a firm (i.e., opportunity for innovation, expected increase in product quality and potential market opportunities) were more influential than external stimuli (i.e., customer demands, government legislations and industrial sector initiatives) for going green. On the other hand, the most important barriers for ecodesigns were reported to be the perceptions that no clear benefits would be gained, not feeling responsible for the environmental degradation and a conflict of the environmental goals with the other functional requirements of a firm.

1.2. The Research on Environmentally Conscious Design and Manufacturing

Research classified under the first category was particularly related with the process and the organizational issues rather than the outcome of the business itself, namely products and services. On the other hand, the focus of the second branch is solely on the outcome. The research investigated the implications of environmental issues in the design and manufacturing of products and services. The studies also explored ways to reduce the negative effect of the traditional

production systems on the environment and tried to come up with innovative ways that will attain sustainable products and services.

On this theme, Florida (1996: 80-105) asked the question of “does lean mean green?” implying the implications of lean manufacturing practices on the environmentally sensitive design and products. The author have conducted a survey on the US manufacturing firms and concluded that lean does not necessarily mean green. However, he added that lean manufacturing provides great opportunities for the implementation of green philosophies. Exploiting these opportunities, current operation management practices not only “can” but “should” give a high priority to sustainability issues (Kleindorfer et al., 2005: 489-490). Kleindorfer et al. (2005: 489-490) asserted that contemporary operation management should consider the triple bottom line constrain (3BL) that is people, profit and planet. The emphasis should be on designing and manufacturing products and services that will successfully satisfy consumer needs without violating the shareholders’ interests and at the same time taking into account their effects on the environment.

1.2.1. The Research Concentrated on the Design Involving a Single Stage in a Product’s Life

From an operations management perspective, this field of research represents, historically, the first approach to environmentally conscious design and manufacturing (Roy, 2000: 289-291). After the basic concepts of green design was established in the 1980s, the preliminary practices in the field were related to the removal of waste from factory grounds or the recycling of products that have reached the end of their useful lives. These practices were called “end-of-pipe” approaches (Florida, 1996: 81-83; Roy, 2000: 289-290), since in most cases a single facility was added to an existing facility to establish the functions of recycling or waste removal. In this way, there was no major change in the design of products. The modifications that occurred were generally in the form of minor revisions conducted at the end-of-life stage of a particular product.

The methodologies for achieving these modifications are generally known as “Design for X” or shortly DfX, with “X” representing the targeted life cycle stage. Some commonly used DfX methodologies are “Design for Disassembly” and “Design for Recycling” (Argument et al., 1998: 64-69). Design for Disassembly required that the products should be easily separated to its components so that these components can be reused, recycled or disposed in a simple and economic way. Design for Recycling is a narrower approach aiming only at the recycling of a whole product or its component parts.

Although these approaches are drawing relatively less attention nowadays, it is still possible to find research that is predominantly focused on only the waste removal or recycling stages in a manufacturing system. For example, Ardente et al. (2003: 101-118) have proposed a model based on a Design for Recycling approach. Their model was aiming to select an alternative with the highest recyclability potential among different alternatives of implementation and was based on the multi-attribute decision making theory. They provided support to their model through a simulated case study. On Design for Recycling research, it is also possible to encounter studies that undertake a full economics perspective. In a general equilibrium model, Eichner and Pethig (2001: 109-134; 2003: 477-499) have integrated the environmental aspects by taking into account the recycling and waste costs and attempted to come up with tax-subsidy schemes to facilitate recycling and efficient disposal of waste generated.

There are examples of application oriented research based on case studies as well. Todd, Brown and Wells (2003: 422-440) provided five case studies on the implementation of waste treatment practices and restoration of pollution. Graedel (2002: 107-115) has focused on material substitution, which is replacing the materials that produce harmful waste or those which are harder to recycle by some less problematic alternatives. He supported his views by providing references to case studies including recycling of car catalytic converters and ammunition.

1.2.2. The Research Concentrated on the Design Involving Whole Life Cycle of a Product

The research categorized under this branch is not focused only on the recycling of products or treatments of their waste. It adopts a broader perspective in the form of designing, manufacturing, utilization and disposal of products that involves every phase of a product's existence. This perspective generally implies a complete redesigning of the product to achieve greater improvements in its environmental impact. In this respect, this approach can be called a systems approach, since it assumes the whole life cycle as a system and makes analysis by considering the totality of the system (Hersh, 1998: 497-505). The most commonly used methodologies are "Life Cycle Assessment"(LCA) and "Design for Environment"(DfE) frameworks. Essentially both of these methodologies are similar in content and application; however, the primary difference between them is that DfE techniques concentrate more on the design stage, while LCA techniques concentrate more on the analysis of a particular product's life cycle (Hersh, 1998: 502-505).

The DfE and LCA frameworks state that the properties and characteristics of the raw materials in terms of waste and reuse, the efficiency

and the energy consumption of the manufacturing process, the efficiency of the whole distribution and transportation network, the acceptance and consumption of the product by the end-users and finally the disposal and recycling of the product that has expired its useful life are all critical factors that must be considered in the design of a product. Moreover, Burall (1991: 53-60) suggests that the designers should also consider maintenance, repair and upgrading as stages of the life cycle in an attempt to prolong the useful life of a product so that the recycling and disposal can occur much later in time.

Closely related approaches to LCA are the “life cycle cost” (LCC) or “life cycle cost analysis” (LCCA) techniques. These methods deal with calculation and analysis of total life cycle costs of products to the users and the total life cycle profits to the producers (Hanssen, 1999: 28). The main aim of the LCC/LCCA framework is finding and minimizing the total cost of design/development, production, use and disposal related with a product (Durairaj et al., 2002: 32).

In the literature, it is possible to locate many studies aiming to develop more specialized tools and methods, which take these general frameworks as the basis for their models (e.g. Fullerton and Wu, 1998: 131-148; Chen, 2001: 250-263; Madu et al., 2002: 261-272; Nielsen and Wenzel, 2002: 247-257; Maclean and Lave, 2003: 5445-5452; Senthil et al., 2003: 51-72; Calcott and Walls, 2005: 287-305). There are also studies that provide comparisons among these proposed methods and tools. Hertwich et al. (1997: 24-27) have compared six different methods that are based on DfE and LCA frameworks and concluded that although all the six methods served to achieve the same purposes there were important differences in the values they use for measuring impact, how these values are combined to obtain the final scores as well as the depth of analysis to achieve the final scores. Another comparison was provided by Durairaj et al. (2002: 30-39). They have compared eight different methods that were all based on LCCA. They have highlighted some of the deficiencies of those models and proposed a methodology to develop new methods and tools for an improved LCCA framework.

The ideas behind the life cycle approaches also find applications within the area of industrial facilities and landscapes. This branch of research is usually called as the industrial ecology (Frosch, 1995: 16-37; Grant, 1997: 75-78; Finster et al., 2002: 107-125) and primarily deals with the environmentally efficient design, location and operation of industrial facilities. Frosch (1995: 16-23) states that the traditional industrial system was based on an open system; that is, raw materials are converted in the manufacturing process to the products, which are then used and the left-overs are removed from the system. However, this is not the way a natural ecosystem operates. In a natural ecosystem, the

materials and energy forms a closed loop, continuously circulating in the environment. In a similar manner, the new system of industrial ecology should imitate these principles observed in natural ecosystems and apply them to the design and management of industrial systems. Grant (1997: 75-76) suggests that industrial ecology necessitates the minimization of wastes, reduced consumption of energy, reused waste energy, more efficient use of the landscape and conservation of raw materials as best as possible. Based on this notion, several eco-industrial parks are developed around the world and many more are underway (Potts Carr, 1998: 239-257; Oh et al., 2005: 269-284).

The life cycle approaches also have great influences on the residential or commercial architecture and construction applications (e.g. Babcock, 2003: 56-59; Arsan, 2008, Erkaslan, 2009, Rajendran et al., 2009: 1058-1066). The design and construction of buildings are becoming more sensitive to the environment. Architects are encouraged to use whole building designs with waste treatment systems that utilize high performance, environmentally efficient materials and lighting, and heating systems that are more energy efficient.

There are other applied research that can be classified under this branch. For example, Meinders and Meuffels (2001: 348-354) talk about the green practices that are utilized in Philips and mention a case study based on "Philips Free Power Radio AE1000" that is completely designed and produced according to LCA principles. Six other case studies that are also analyzable by LCA methodologies were cited by Hanssen (1999: 27-41). These case studies were selected from NEP project (the Nordic Project for Environmentally Sound Product Development) and ranged from offshore coating to sports underwear.

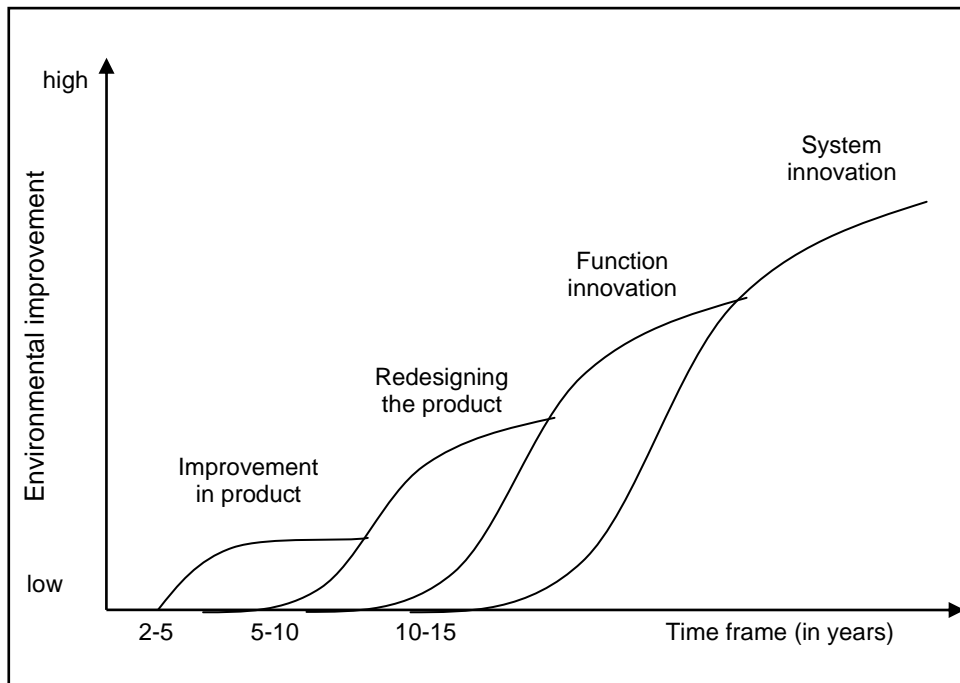
In conclusion, this branch of research has raised considerable attention and found many areas of applicability. However, there is still much work to do here. The most important need for research seems to be on the empirical testing of the proposed life cycle tools and methods. Only after that, more refined models and tools that are highly useful in real life settings can be developed.

1.2.3. The Research Concentrated on the Design of Sustainable Products and Services

As the arguments in previous sections suggest many different concepts and approaches were developed to deal with the environmental issues including DfX techniques, DfE methodologies and LCA approaches. However, there appears to be a need for more innovative solutions and methods to establish higher levels of environmental consciousness and to reach sustainability in a global level. Accordingly, the research classified under this branch addresses these concerns with a focus on the word 'sustainability'. Within this context,

sustainability can be described as designing, producing and consuming by considering both the current needs of the public and needs of the future generations. Seeking sustainability is not limited to just products and facilities but includes services and societies as well. In this way, sustainability brings a much broader perspective to the green design while encompassing all the previously mentioned methodologies. Van der Zwan and Bhamra (2003: 898) and Meinders and Meuffels (2001: 350) summarize these concepts with the “road to sustainability” graph which is shown in Figure 2.

Figure 2: The Road to Sustainability Graph

Source: Adapted from van der Zwan and Bhamra, 2003: 898 and Meinders and Meuffels, 2001: 350.

The “improvement in product” curve represents very quick innovations that produce minor changes in the products or represents end-of-pipe approaches. This type of innovations can only bring very few environmental benefits. The “redesigning the product” curve represents innovations that take relatively short time, while providing moderate environmental improvements. The life cycle approaches of LCA and DfE are members of this category. The third innovation category of “function innovation” requires the transition from product oriented approaches to function oriented ones and includes innovations in both the products and services relevant to the functions. This category brings

higher environmental benefits in a moderate time frame. The last curve “system innovation” is a representation of the currently foreseen ceiling in global sustainability. It involves major changes in the lifestyles and consumption patterns of the society as well as major revisions to the infrastructure in terms of energy, transportation and material cycles (Hanssen, 1999: 27-28). It provides the highest environmental benefits that require the largest time horizon to become realizable.

The state of the current research is somewhere between the “redesigning the product” and “function innovation” stages. The “function innovation” stage acts as a bridge between the majority of current practices and the ultimate “system innovation”. For this reason, the opportunities, limitations and applications of “function innovation” stage has to be explored in an extensive manner to provide the background for the next generation of research. The literature on function innovation usually involves systems of products and services combined together to provide the required function. These systems are known as sustainable product-service systems or just “product-service systems” (shortly “PSS”).

The product-service systems research constitutes one of the important topics in this literature and draws a noteworthy attention. A section of UNEP (United Nations Environment Programme) is devoted to these systems (the associated website is <http://www.unep.fr/scp/design/pss.htm>) and a special issue of Journal of Cleaner Production (Volume 11, Number 8, 2003) was dedicated to the subject. Supportively, many papers have already appeared in the area. This popular and important area of research will be briefly described along with the implications and applications in the next section.

2. SUSTAINABLE PRODUCT-SERVICE SYSTEMS

Sustainable product-service systems are based on the key assumption that what satisfies the costumers is the utility they receive from the products, not necessarily the products themselves. The costumers seek functions not the products to fulfill their needs (Tukker and Tischner, 2006: 1552). For example, people are seeking the function of mobility or transportation and for this they do not need to buy a car. Costumers are in need of the function of cleaning their clothes and they will not buy a washing machine if in another way this function is satisfied (Roy, 2000: 293). Under most circumstances whether owning a product or not will not matter as soon as the functions are delivered to the customers so that their needs are satisfied. Therefore Baines et al. (2007: 1543) state that product-service systems accentuate ‘sale of use’ instead of ‘sale of product’.

Based on this assumption, product-service systems provide innovations in replacing the traditional product oriented industry and consumption with a more function oriented pattern that is more flexible and involving both the aspects of services and products. The characteristics of the traditional product oriented system and the function oriented product-service systems are provided in Table 1.

Table 1: Characteristics of the Traditional Product Oriented System and the Function-Oriented Product-Service Systems

Product oriented system	Function oriented system
Customer buys a product to satisfy his/her need.	Customer buys a service from a company to satisfy its need (based on the customer preferences the company determines the best available product and methods)
Customer owns, uses, keeps and maintains the product. The quality of the work done with the product will be dependent on the customer.	Company owns and maintains the product. Company will be responsible from the quality of the work done.
Customer will pay an initial sum to own the product.	Cost to customers will be spread in time.
Use of the product may bring inconvenience in terms of time, effort and energy spent.	Company will face the inconvenience continuously and will seek out the optimization of time, effort and energy spent.
Customer is responsible from the disposal or replacement of the product.	Company is responsible from the disposal and can choose to increase the life of the product or choose to recycle.

Source: Adapted from UNEP, 2002: 4.

The examination of the table reveals that, the function-oriented system has lots of opportunities to go green. The product-service companies will seek out ways to minimize the use of raw materials and energy to increase their profits. They will try to prolong the life of their assets and/or try to recycle and reuse them. Moreover, if the provided service requires transportation and distribution of products, these processes will also be optimized to increase the efficiency so that the distribution takes less time and consumes less fuel. All of these efforts contribute to the environmental sustainability.

Roy (2000: 293-297) talks about different types of sustainable product-service systems. He reports four types. The first type of system is the “result service” which is a system that provides the function to the customers. He gives the example of a system that provides ‘clean clothes’ rather than washing machines for this case. The second type of product-service systems is called “shared utilization services”. These services involve sharing of the products to improve the utilization of those products. The best example for this type is the car sharing and bicycle pooling practices or using the laundries to clean clothes instead of buying washing machines. “Product-life extension services” forms the third category. This system includes maintaining, repairing, recycling and reusing of the products in an attempt to increase their useful lives so that the amount of materials and energy spent in manufacturing new products and the waste generated by disposal will be reduced. The last category consists of the systems that target “demand-side management” which tries to reduce the demand of products rather than increase the supply of them. An example to these types of systems would be providing alternative heat conservation techniques to reduce the demand of heating. Mont (2002: 238-239) also supports these ideas by citing some real life trends in product-service systems. These trends include the sale of the use of products rather than products themselves, the substitutions of traditional products with service machines, the increase in leasing services, the increase in repair services and the change in user attitudes from product orientation to function orientation.

In terms of their benefits, the product-service systems carry the potential to lead to sustainable consumption patterns in the society (Briceno and Stagl, 2006: 1542-1543; Kang and Wimmer, 2008: 1148-1151). These systems are not only advantageous for the environment, but they are also considered as win-win systems where there are gains for every party involved, namely the costumers, companies and the government (Mont, 2002: 239-240; UNEP, 2002: 7-10).

The major benefits of these systems for the governments are

- Opportunity to pursue more sustainable policies based on function oriented lifestyles and consumption patterns.
- Reduced concerns on depletion of raw materials and energy consumption.
- Reduced concerns on waste management and recycling.
- New opportunities for employment particularly in the service sector.

The major benefits of these systems for the *companies* are

- Opportunities for diversification in business by including the service component.
- Opportunities for technological innovation and development to satisfy the needs.
- Opportunities to improve the production and distribution efficiency.
- Opportunities to improve the maintenance, repairing, recycling and reuse efficiency.
- Opportunities to build a more environmentally friendly image.
- Improved and longer-term relationships with the customers.
- Opportunities to attract a larger base of customers.

The major benefits of these systems for the *customers* are

- More *economical* solutions for fulfilling their needs.
- More *convenient* solutions for fulfilling their needs.
- More environmentally friendly solutions for fulfilling their needs.
- Lower concerns for storing and maintaining the products.
- Lower concerns for the disposal and replacement of products.
- Higher expectations of total quality.

In order to attain these benefits, some tools and methodologies have been proposed. Van der Zwan and Bhamra (2003: 901-902) have suggested an approach based on function innovation they called “alternative function fulfillment” for designing sustainable product and services. Maxwell and van der Vorst (2003: 884-890) have developed a method called ‘Sustainable Product and Service Development’ (SPSD) and illustrated its application by using ESP (Environmentally Superior Products) initiative in Ireland through two case studies. In a later study, they tested the effectiveness of their methodology in the industry through a larger set of companies, and offered some refinements and improvements (Maxwell et al., 2006: 1470-1477) to the basic technique. A very recent model is developed by Yang et al. (2009: 224-235). Pointing out the

scarcity of methodologies to facilitate product-service systems for consumer products, the authors have designed a tool in the form of a computerized management information system that receives product life cycle data and generates a product oriented PSS associated with a particular consumer product.

On a slightly different issue, Cook et al. (2006: 1457-1463) were more concerned with the successful transfer of the product-service system concepts from academic institutions into real-life applications in industry. To facilitate such a transfer, they proposed the 'accessibility, mobility, receptivity (AMR) interactive process' method, and provided a demonstration of it through a case study involving UK manufacturing firms.

Complementing these theory originated research, there are also studies that investigate the properties of practical applications of product-service systems that are available in real life. Manzini and Vezzoli (2003: 851-857) describes some product-service systems that were candidates for an Italian prize on environmentally friendly innovations. A total of four case studies were examined in terms of their capability as product-service systems. Based on their observations on three real-life cases that attempted to create product-service systems for food production, Evans et al. (2007: 4241-4245) conclude that for a PSS to be truly successful, a close collaboration among all the private and public actors working with the production firm is needed. Other real life examples for these systems cover a wide range of applications including a chemical management service (Stoughton and Votta, 2003: 839-849), a telecentre which is a service that provides office space and related facilities such as computer, internet and communications that will be rent for short periods of time (Morelli, 2003: 73-99), and automotive sector based on the practices observed in Ford (Schmidt, 2001: 118-125). The only application oriented study coming from the Turkish industry was conducted by Kelemci-Schneider and Somtürk (2008: 1-18). In this research, the authors discussed the opportunities and hindrances of applying the PSS concept in Turkish Chemical Paint Industry. All these real-life applications are strong portents that sustainable product-service systems have the potential to be a pervasive way of how future product and service are delivered to the consumers and that we will encounter with many more applications in the days to come.

3. DISCUSSION AND DIRECTIONS FOR FUTURE RESEARCH

In this article, I tried to provide a state-of-the-art on the important concept broadly known as the 'green design'. Since the research conducted on the topic is quite diverse and diffused in a multitude of disciplines, for an effective summary, I categorized the studies appearing in recent years and presented a

classification that organizes them in content wise and progress wise manner. Afterwards, I attempted to provide a brief picture of research contained within each category with an emphasis on the last branch which is related to the aspects of design and production.

Overall, the most prevailing point emerging from this review is that although the research on green design produced a plethora of studies attaining coverage in a wide range of disciplines, there are still many loose ends left untied. Even after all these years of research, there are still no unique and clear prescriptions or roadmaps on how to make the world survive for many generations to come. In this respect, we are still somewhere in the beginning of our journey and there exist many opportunities for future research agendas.

One such opportunity seems to lie in the area of sustainable product-service systems. These systems represent the next stage of research following the complete redesign of products. The work done in this area is just about a decade old, and by all means can be considered to be in its infancy stage. Given the theoretical background and already appearing real life applications, the product-service systems seem to be quite promising for a sustainable world. However, like every system, they are not perfect, and there exist some hindrances that prevent these systems from enjoying a rapid and widespread utilization in practice.

The major barrier to product-service systems is the necessity of a persistent shift in the society from the ownership focused product orientation to service focused function orientation (Roy, 2000: 289-299; Mont, 2002: 238-239; UNEP, 2002: 4-10; Hirschl et al., 2003: 873-881). In this transition, the perceptions of users of product-service systems carry critical importance. So far in their struggle to achieve economically attractive and ecologically friendly solutions, the researchers have largely neglected the social and psychological aspects of product-service systems (Halme et al., 2004: 125,136). In the end, it is the interest and utilization of users that will determine whether a particular product-service system can be deemed successful and attains a widespread acceptance from the society. Supporting this fact, the arguments and examples in the literature clearly show that not all product-service systems can succeed, and even may lead to 'rebound effects' creating increased demand for products (UNEP, 2002: 14-15). Clearly, there is urgent need of research on user perceptions and attitudes on these systems to develop more successful and encompassing product-service system methodologies and applications to carry the world to the next stage of system innovation for a 'greener' world.

REFERENCES

- Ardente, F., G. Beccali, and M. Cellura (2003) "Eco-sustainable Energy and Environmental Strategies in Design for Recycling: The Software "ENDLESS", **Ecological Modelling**, 163, 101-118.
- Argument, L., F. Lettice and T. Bhamra (1998) "Environmentally Conscious Design: Matching Industry Requirements with Academic Research", **Design Studies**, 19, 63-80.
- Arsan, Z.D. (2008) "Türkiye'de Sürdürülebilir Mimari", **Mimarlık Dergisi**, 340, Available:
<http://www.mimarlarodasi.org.tr/mimarlikdergisi/index.cfm?sayfa=mimarlikandDergiSayi=290&RecID=1701>, accessed on Dec 13th, 2010.
- Babcock, R. R., (2003) "Green Design Grows Up: Real world Examples of High-Performance Buildings Cut Costs and Please End-users", **Buildings & Building Interiors**, 56-59.
- Baines, T.S. vd., (2007) "State-of-the-art in Product Service Systems", **Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part B: Journal of Engineering Manufacture**, 221(10), 1543-1552.
- Ball, J. (2002) "Can ISO 14000 and Eco-labelling Turn the Construction Industry Green?", **Building and Environment**, 37, 421-428.
- Baumann, H., F. Boons and A. Bragd, (2002) "Mapping the Green Product Development Field: Engineering, Policy and Business Perspectives", **Journal of Cleaner Production**, 10, 409-425.
- Bernardo, M., M. Casadesus, S. Karapetrovic and I. Heras (2009) "How Integrated are Environmental, Quality and other Standardized Management Systems? An Empirical Study", **Journal of Cleaner Production**, 17, 742-750.
- Boevers, J. (2008) "Assessing the Utility of Beach Ecolabels for use by Local Management", **Coastal Management**, 36, 524-531.
- Briceno, T. and S. Stagl (2006) "The Role of Social Processes for Sustainable Consumption", **Journal of Cleaner Production**, 14, 1541-1551.
- Burall, P. (1991) **Green Design**, Great Britain: Bourne Press Ltd.
- Calcott, P. and M. Walls (2005) "Waste, Recycling, and "Design for Environment": Roles for Markets and Policy Instruments", **Resource and Energy Economics**, 27, 287-305.

- Casadesus, M., F. Marimon and I. Heras (2008) "ISO 14001 Diffusion after the Success of the ISO 9001 Model", **Journal of Cleaner Production**, 16, 1741-1754.
- Chan, E.S.W. and S.C.K. Wong (2006) "Motivations for ISO 14001 in the Hotel Industry", **Tourism Management**, 27, 481-492.
- Chen, C. (2001) "Design for the Environment: A Quality-Based Model for Green Product Development", **Management Science**, 47(2), 250-263.
- Ciocci, R. and M. Pecht (2006) "Impact of Environmental Regulations on Green Electronics Manufacture", **Microelectronics International**, 23(2), 45-50.
- Cook, M.B., T.A. Bhamra, and M. Lemon (2006) "The Transfer and Application of Product Service Systems: From Academia to UK Manufacturing Firms", **Journal of Cleaner Production**, 14, 1455-1465.
- De Oliveira, O.J. and C.R.M.S. Pinheiro (2009) "Best Practices for the Implantation of ISO 14001 Norms: a Study of Change Management in two Industrial Companies in the Midwest Region of the State of Sao Paulo – Brazil", **Journal of Cleaner Production**, 17, 883-885.
- De Snoo, G.R. and G.W.J. van de Ven (1999) "Environmental Themes on Ecolabels", **Landscape and Urban Planning**, 46, 179-184.
- Durairaj, S.K., S.K. Ong, A.Y.C. Nee, and R.B.H. Tan (2002) "Evaluation of Life Cycle Cost Analysis Methodologies", **Corporate Environmental Strategy**, 9(1), 30-39.
- Eichner, T. and R. Pethig (2001) "Product Design and Efficient Management of Recycling and Waste Treatment", **Journal of Environmental Economics and Management**, 41, 109-134.
- Eichner, T. and R. Pethig (2003) "Corrective Taxation for Curbing Pollution and Promoting Green Product Design and Recycling", **Environmental and Resource Economics**, 41, 477-500.
- Erkaslan, Ö. (2009) "Çevre Duyarlı Tasarım", **Mimarlık Dergisi**, 349, Available: <http://www.mimarlarodasi.org.tr/mimarlikdergisi/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=363&RecID=2187>, accessed on Dec 13th, 2010.
- Evans, S., P.J. Partidario and J. Lambert (2007) "Industrialization as a Key Element of Sustainable Product-Service Solutions", **International Journal of Production Research**, 45(18-19), 4225-4246.
- Finster, M., P. Eagan and D. Hussey (2002) "Linking Industrial Ecology with Business Strategy: Creating Value for Green Product Design", **Journal of Industrial Ecology**, 5(3), 107-125.

- Florida, R. (1996) "Lean and Green: The Move to Environmentally Conscious Manufacturing", **California Management Review**, 39(1), 80-105.
- Frosch, R.A. (1995) "Industrial Ecology: Adapting Technology for a Sustainable World", **Environment**, 37(10), 16-37.
- Fullerton, D. and W. Wu (1998) "Policies for Green Design", **Journal of Environmental Economics and Management**, 36, 131-148.
- Glantschnig, W.J. (1994) "Green Design: An Introduction to Issues and Challenges", **IEEE Transactions on Components, Packaging, and Manufacturing Technology-Part A**, 17(4), 508-513.
- Grant, J. (1997) "Planning and designing industrial landscapes for eco-efficiency", **Journal of Cleaner Production**, 5(1-2), 75-78.
- Gerbens-Leenes, P.W., H.C. Moll and A. J.M. Schoot Uiterkamp (2003) "Design and Development of a Measuring Method for Environmental Sustainability in Food Production Systems", **Ecological Economics**, 46, 231-248.
- Graedel, T.E. (2002) "Material Substitution: a Resource Supply Perspective", **Resources Conservation and Recycling**, 34, 107-115.
- Halme, M. C. Jasch and M. Scharp (2004) "Sustainable Home Services? Toward Household Services that Enhance Ecological, Social and Economic Sustainability", **Ecological Economics**, 51, 125-138.
- Hansen, O.E., B. Søndergård, and S. Meredith (2002) "Environmental Innovations in Small and Medium Sized Enterprises", **Technology Analysis and Strategic Management**, 14(1), 37-56.
- Hanssen, O.J. (1999) "Sustainable Product Systems-Experiences Based on Case Projects in Sustainable Product Development", **Journal of Cleaner Production**, 7, 27-41.
- Hersh, M.A. (1998) "A Systems Approach to Green Design, with Illustrations from the Computer Industry", **Systems Research and Behavioral Science**, 15, 497-510.
- Hertwich, E.G., W. S. Pease, and C. P. Koshland (1997) "Evaluating the Environmental Impact of Products and Production Processes: A Comparison of Six Methods", **The Science of the Total Environment**, 196, 13-29.
- Hirschl, B., W. Konrad and G. Scholl (2003) "New Concepts in Product use for Sustainable Consumption", **Journal of Cleaner Production**, 11, 873-881.

- Iraldo, F., F. Testa and M. Frey (2009) "Is an Environmental Management System able to Influence Environmental and Competitive Performance? The Case of the eco-management and audit scheme (EMAS) in the European Union", **Journal of Cleaner Production**, 17, 1444-1452.
- ISO, International Organization for Standardization (2010) **ISO 14000 Essentials**, Available:
http://www.iso.org/iso/iso_catalogue/management_standards/iso_9000_iso_14000/iso_14000_essentials.htm, accessed on Dec 13th, 2010.
- Kang, M.J. and R. Wimmer (2008) "Product Service Systems as Systemic Cures for Obese Consumption and Production", **Journal of Cleaner Production**, 16, 1146-1152.
- Kelemci Schneider, G. and S.M. Somtürk (2008) "Endüstriyel Ürünlerde Sürdürülebilir Pazarlama Yaklaşımına Bir Araç Olarak 'Ürün-Servis-Sistemleri (Product-Service-System)'-Türk Boya Sanayisinde Bir Uygulama", **2008 Muhan Soysal İşletmecilik Konferansı**, ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü, 3-6 Eylül 2008.
- Kleindorfer, P.R, K. Singhal and L.N. Van Wassenhove (2005) "Sustainable Operations Management", **Production and Operations Management**, 14(4), 482-492.
- Li, C., X. Zhang, S. Zhang and K. Suzuki (2009) "Environmentally Conscious Design of Chemical Processes and Products: Multi-Optimization Method", **Chemical Engineering Research and Design**, 87, 233-243.
- Maclean, H.L. and L.B. Lave (2003) "Life Cycle Assessment of Automobile/Fuel Options", **Environmental Science and Technology**, 37(23), 5445-5452.
- Madu, C.N., C. Kuei and I.E. Madu, (2002) "A Hierarchic Metric Approach for Integration of Green Issues in Manufacturing: A Paper Recycling Application", **Journal of Environmental Management**, 64, 261-272.
- Manzini, E. and C. Vezzoli (2003) "A Strategic Design Approach to Develop Sustainable product Service Systems: Examples Taken from the 'Environmentally Friendly Innovation' Italian prize", **Journal of Cleaner Production**, 11, 851-857.
- Marukawa, K. and K.L. Edwards (2001) "Development of Iron and Steel into Eco-material", **Materials and Design**, 22, 133-136.
- Matuszak-Flejszman, A. (2009) "Benefits of Environmental Management System in Polish Companies Compliant with ISO 14001", **Polish Journal of Environmental Studies**, 18(3), 411-419.

- Maxwell, D., W. Sheate and R. Van der Vorst (2006) "Functional and Systems Aspects of the Sustainable Product and Service Development Approach for Industry", **Journal of Cleaner Production**, 14, 1466-1479.
- Maxwell, D. and R. Van der Vorst (2003) "Developing Sustainable Products and Services", **Journal of Cleaner Production**, 11, 883-895.
- Meinders, H. and M. Meuffels (2001) "Product Chain Responsibility—An Industry Perspective", **Corporate Environmental Strategy**, 8(4), 348-354.
- Mont, O.K. (2002) "Clarifying the Concept of Product-Service System", **Journal of Cleaner Production**, 10, 237-245.
- Morelli, N. (2003) "Product-Service Systems a Perspective Shift for Designers: A Case Study the Design of a Telecentre", **Design Studies**, 24, 73-99.
- Nie, L., M. Pecht and R. Ciocci (2007) "Regulations and Market Trends in Lead Free and Halogen-Free Electronics", **Circuit World**, 33(2), 4-9.
- Nielsen, P. H. and H. Wenzel (2002) "Integration of Environmental Aspects in Product Development: A Stepwise Procedure Based on Quantitative Life Cycle Assessment", **Journal of Cleaner Production**, 10, 247-257.
- Nimon, W. and J. Beghin (1999) "Ecolabels and International Trade in the Textile and Apparel Market", **American Journal of Agricultural Economics**, 81(5), 1078-1083.
- Nishitani, K. (2009) "An Empirical Study of the Initial Adoption of ISO 14001 in Japanese Manufacturing Firms", **Ecological Economics**, 68, 669-679.
- Oh, D., K. Kim and S. Jeotg (2005) "Eco-Industrial Park Design: A Daedeok Technovalley Case Study", **Habitat International**, 29, 269-284.
- Pelletier, N. and P. Tyedmers (2008) "Life Cycle Considerations for improving Sustainability Assessments in Seafood Awareness Campaigns", **Environmental Management**, 42(5), 918-931.
- Potts Carr, A.J. (1998) "Choctaw Eco-Industrial Park: an Ecological Approach to Industrial land-use Planning and Design", **Landscape and Urban Planning**, 42, 239-257.
- Rajendran, S., J.A. Gambetese and M.G. Behm (2009) "Impact of Green Building Design and Construction on Worker Safety and Health", **Journal of Construction Engineering and Management**, 135(10), 1058-1066.
- Reed, B., (2007) "Shifting from 'Sustainability' to Regeneration", **Building Research and Information**, 35(6), 674-680.

- Reith, C.C. and M.J. Guidry (2003) "Eco-efficiency Analysis of an Agricultural Research Complex", **Journal of Environmental Management**, 68, 219-229.
- Roy, R. (2000) "Sustainable Product-Service Systems", **Futures**, 32, 289-299.
- Sasidharan, V., E. Sirakaya and D. Kerstetter (2002) "Developing Countries and Tourism Ecolabels", **Tourism Management**, 23, 161-174.
- Schmidt, W.P. (2001) "Strategies for Environmentally Sustainable Products and Services", **Corporate Environmental Strategy**, 8(2), 118-125.
- Senthil, K.D., S.K. Ong, A.Y.C. Nee and R.B.H. Tan (2003) "A Proposed Tool to Integrate Environmental and Economical Assessments of Products", **Environmental Impact Assessment Review**, 23, 51-72.
- Stalley, P. (2009) "Can trade green China? Participation in the Global Economy and the Environmental Performance of Chinese firms", **Journal of Contemporary China**, 18(61), 567-590.
- Stoughton, M. and T. Votta (2003) "Implementing Service-Based Chemical Procurement: Lessons and Results", **Journal of Cleaner Production**, 11, 839-849.
- Todd, J., E.J.G. Brown and E. Wells (2003) "Ecological Design Applied", **Ecological Engineering**, 20, 421-440.
- Tukker, A. and U. Tischner (2006) "Product-Services as a Research Field: Past, Present and Future. Reflections from a Decade of Research", **Journal of Cleaner Production**, 14, 1552-1556.
- Turk, A.M. (2009a) "ISO 14000 Environmental Management System in Construction: an Examination of its Application in Turkey", **Total Quality Management and Business Excellence**, 20(7), 713-733.
- Turk, A.M. (2009b) "The Benefits Associated with ISO 14001 Certification for Construction firms: Turkish Case", **Journal of Cleaner Production**, 17, 559-569.
- UNEP-United Nations Environment Programme (2002) "Product-Service Systems and Sustainability: Opportunities for Sustainable Solutions", Available online: <http://www.unep.fr/scp/design/pdf/pss-imp-7.pdf>, Dec 13th, 2010.
- Van Hemel, C. and J. Cramer (2002) "Barriers and Simuli for Ecodesign in SMEs", **Journal of Cleaner Production**, 10, 439-453.

- Van der Zwan, F. and T. Bhamra (2003) “Alternative Function Fulfilment: Incorporating Environmental Considerations into Increased Design Space”, **Journal of Cleaner Production**, 11, 879-903.
- Yang, X., P. Moore, J-S. Pu, C-B. Wong (2009) “A Practical Methodology for Realizing Product Service Systems for Consumer Products”, **Computers and Industrial Engineering**, 56, 224-235.

KADIN İMGESİ KULLANILAN REKLAMLARA YÖNELİK TÜKETİCİNİN TUTUM VE DAVRANIŞLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ*

Nurhan PAPATYA**
Yasemin KARACA***

Öz

Günümüz rekabet koşullarında tutundurma karma elemanlarından biri olarak nitelendirilen reklamlar, tüketiciyi etkileme bakımından çok büyük önem arz etmekte ve işletmeler tarafından yoğun biçimde kullanılmaktadır. Reklam aracılığıyla bireyler tüketmeye ve tüketim alışkanlıkları kazanmaya ikna edilmektedirler. Bu doğrultuda toplumu oluşturan bireyler reklamların hedef kitlesi olarak seçilmekte ve yönlendirilmektedirler. Bu yönlendirme reklamlarda yer alan çeşitli imgelerle daha kolay gerçekleşebilmektedir. Özellikle reklamlarda kullanılan kadın imgeleri reklamın ilgi çekiciliğini, hatırlanma oranını arttırmakta ve bu durumun, reklamı yapılan ürün ya da hizmetin satışlarına yansıdığı düşünülmektedir. Belirtilen bu temel çıkış noktasından hareketle bu çalışmada, kadın imgelerin kullanıldığı televizyon reklamlarının tüketici açısından nasıl algılandığına, bu tür reklamlara karşı tüketicilerin tutum ve davranışlarına açıklık getirilmeye çalışılmış ve kadın imgelerin kullanıldığı reklamların etkinliği bu doğrultuda sorgulanmıştır. Kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik tüketicinin tutum ve davranışlarını tespit etmek amacıyla saha araştırması yapılmıştır. Tüketicilerin, kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik tutum ve davranışları ve bu tür reklamlara bakış açılarını tespit etmek amacıyla anket çalışması kapsamında gerekli analizler yapılarak tüketicinin tutum ve davranışları tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Reklam, televizyon reklamları, kadın, tüketici tutum ve davranışları.

* Bu makale, SDÜ, SBE İşletme ABD'nda yazılan "Reklamlardaki Kadın İmgesinin Tüketime Dayalı Bir Kültür Oluşturmasındaki Rolü" başlıklı, Dr. Yasemin KARACA'ya ait Doktora tezinden türetilmiştir.

** Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İşletme Bölümü, ISPARTA, npapatya@iibf.sdu.edu.tr

***Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Gönen Meslek Yüksekokulu, ISPARTA, yaseminkaraca@sdu.edu.tr

Abstract

An Evaluation of Consumer Attitudes and Behaviours towards the Advertisements Using Woman Image

Advertisements which are considered to be one of the promotion mix elements in today's competitive environment has great importance in terms of influencing consumer, and are used extensively by businesses. Individuals are persuaded to consume and to gain consumption habits through advertising. Accordingly individuals composing community are selected and are directed as target mass. This direction can be done more easily with the various images located in the advertisements. Especially female images used in advertisements increase the attractiveness, recalling rate of the advertisement, and this situation is thought to be reflected in sales of advertised product or service. Moving from this basic starting point specified, the aim of this study is to clarify how television advertisements using female images perceived by consumers, it is tried to clarify consumer attitudes and behaviours towards this type of advertisements and the effectiveness of advertisements using female images is questioned in this direction. In this study, a survey has been conducted to determine consumer attitudes and behaviours towards the advertisements using female images. To determine consumers' attitudes and behaviours towards the advertisements using female images and their perspectives on such advertisements, by doing necessary analysis under survey, consumer attitudes and behaviours are identified.

Keywords: Advertisement, television advertisements, woman, consumer attitude and behaviours.

GİRİŞ

Pazarlama faaliyetinin en önemli unsuru olarak değerlendirilen reklam, günümüzde tüketici davranış ve tutumlarının oluşmasında ve değişmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Reklamlar, insanların sahip oldukları şeylerden daha fazlasını ve yenisini istemeyi sağlamak ve ekonomik, maddi olanakları ne olursa olsun, onları daha fazlasını istemeye özendirir. Bunu yaparken de tanıttığı ürün ya da hizmete anlam yüklemesi kaçınılmazdır. Bu noktada reklamın bir imaj yaratması önem kazanmaktadır. Reklamverenler, tüketicileri motive eden bir ürün imajı oluşturmak için işaret ve sembollerini görselleştirilerek tüketiciye sunmaktadır. Bugün, görsel kimlik, tüketime dayalı bir tüketim kültürü içinde her tüketicinin günlük eylemleri, ifadeleri ve etkileşimleri, sözcükler ve görsel algıları ile karakterize edilmiştir (Lin and Yeh, 2009: 61). Günümüzdeki tüketim, temel ihtiyaçların karşılanmasından çok, kişilerin toplum içindeki yerini, konumunu belirleyen bir gösterge niteliği taşımaktadır. Kişinin toplum içindeki geçerli konuma tüketim yoluyla

ulaşabileceği, tüketebildiklerinin bunun bir ölçüsü olduğu fikri, zihinlere reklam aracılığıyla yerleştirilmektedir (Topçuoğlu, 1996: 210, Papatya, 2008: 26).

Reklam, ürünlerin, hizmetlerin ve fikirlerin etkileşimli ve etkileşimsiz kitle iletişim araçları ile tüketicilere tanıtılmasında etkileyici bir ticari iletişim biçimidir. Reklamın temel amacı, eğlendirmek, bilgi vermek, reklamı yapılan ürün ve hizmetleri tüketicilere tanıtmak, onlarda istek uyandırmak ve onu satın almaya ikna etmektir. Reklam bu amacına ulaşabilmek için tüketicilerin bilgi düzeyinde, tutumunda ve davranışlarında değişiklik yaratılmasını sağlayabilmektedir (Özgür, 2001: 12). Bireylerin oluşturdukları tutumların onların satın alma kararlarında doğrudan etkileri vardır (Odabaşı ve Barış, 2003: 74).

Reklam tutumu, “belirli bir reklama maruz kalındığında reklama karşı olumlu ya da olumsuz tarzda tepki verme eğilimi” olarak tanımlanmaktadır. Reklama karşı olumlu bir tutum beğenme olarak adlandırılırken, “beğenilmezlik” olumsuz bir tutumu niteler (Çakır ve Çakır, 2007: 39). Örneğin, tüketiciler, reklamlarda güzel veya yakışıklı mankenler, güzel bebekler veya yavru hayvanlar gördüklerinde reklamı yapılan ürün veya hizmete karşı pozitif tutum geliştirebilmektedirler (Koç, 2008: 177). Reklam tutumu tüketici davranışının çeşitli yönlerine ve reklamın başarısına etkilerinden dolayı pazarlama/reklam literatüründe uzun zamandır önemli bir yer işgal etmektedir. Magazin reklamları üzerinde yapılan bir araştırmanın bulgularına göre reklama karşı genel tutumları daha olumlu olan tüketiciler belirli reklamları daha iyi hatırlamakta ve daha kolay ikna olmaktadır. Bu yüzden tüketicilerin reklam tutumları, reklam etkinliğinde belirleyici rol oynamaktadır. Reklam tutumu markaya karşı tutum ve satın alma niyetini de etkileyerek reklamın başarılı olup olmamasında önemli bir rol üstlenmektedir (Çakır ve Çakır, 2007: 38). Örneğin reklamlarda sevgi, aşk, çekici olma, farklı veya üstün görünme, saygı duyma gibi duygulara yer verilerek belirli bir marka otomobili alanların daha çekici, akıllı, üstün vb. olduğu gösterilebilir. Bir paket tatilde “rüyalarınızın tatili” sloganıyla, romantizm vb. duygusal temalar işlenerek tutum ve sonra da davranış değişikliği hedeflenebilir (Koç, 2008: 186).

Çok farklı şekillerde izleyici karşısına çıkan reklamlar, reklamı yapılan ürün, hizmet ya da fikrin hedef kitlesini hikayenin içine çekmeye çalışırlar. Bunu yaparken de yararlandıkları en etkili yol bir karakterle özdeşleşmektir. İzleyici kendisini ekrandaki karakterlerden biri ya da daha fazlasıyla özdeşleştirdiği takdirde, kendisini o reklamın içine dalmış gibi hissetme duygusu büyük ölçüde artar. Bir reklam karakteriyle kendisini başkasının yerine koyan tüketiciler, karakterin deneyimlerine katıldıklarını, ortak olduklarını hissetmeye başlarlar. Yani, tüketiciler, hayali olarak, öyküdeki olayları kendilerini özdeşleştirdikleri karakterin bakış açısından yorumlarlar ve kendi öz

kimlikleri ve karakter tarafından tanımlanan özellikler arasında benzerlikler algılamaya başlarlar. Bir karakterle özdeşleşen izleyiciler, dinleyiciler, o karaktere benzemeyi veya o karakter gibi olduklarını hissetmek isterler (Balkaş, 2007: 46).

Ayrıca televizyon reklamları yetişkinlerin ve özellikle küçük yaşta çocukların kendilerine model alacakları toplumsal cinsiyet rol ve modellerini içerirler. Özellikle reklam ve program arasındaki farkı ayıramayan, gerçek ile fantezi arasındaki farkı anlayamayan okul öncesi çocukların; reklam kuşaklarını, izledikleri programın bir devamı olarak düşündükleri, sürekli değişen görüntülerle bir oyun süreci içerisinde oldukları kanıtlanmıştır (Tayfur, 2004: 144). Rol alma, rol edinme ile ilgili çalışmaları bulunan Mead, bu kapsamda çocuklar için özellikle oyun sürecinin rol almada, benlik gelişiminde kritik bir öneme sahip olduğunu savunmaktadır. Oyun sürecinde çocuklar başkalarının rollerini almayı ve oynamayı öğrenmektedir. Çocuklar zaman içerisinde toplumda nasıl davranacağını, insanlarla olan ilişkilerini nasıl sürdüreceğini öğrenirler. Annenin, babanın, öğretmenin, arkadaşlarının, ekranda gördüğü karakterin tepkilerine göre davranışlarını düzenler. Ben ve beni/bana aşamaları birbiriyle dengeli bir şekilde gelişir. Bu süreçte; taklit, oyun ve kurallı oyun aşamaları olmak üzere üç aşama vardır. Taklit aşamasında çocuk çevresindekileri, gördüklerini taklit eder. Oyun aşamasında ilk anlamlı kişisel benlik ortaya çıkar. İkinci aşamada çocuk sosyal bir varlık olmaya başlar. Bu aşamada çocuk, daha çok anne ve babası tarafından belirlenen yaşam oyunlarını oynar. Kurallı oyun son aşamadır. Buradaki oyun artık bir grup faaliyetidir. Çocuk rolünü diğer insanlarla ilişki kurarak öğrenir (Bahar, 2009: 36). Mead rol alma, rol edinme konusunda “birey, toplumsallaşma sürecinde önce karmaşık sosyal durumları okumayı veya anlamayı öğrenmekte, ondan sonra hangi hareket biçimi uygunsa, ona göre hareket etmekte olduğunu” ifade etmiştir. Rol almanın en önemli noktası kişinin empati kuruyor olmasıdır. Mead’ın insan davranışı anlayışının temelinde “benlik ile etkileşim” kuramı bulunmaktadır ve bu kavram rol almanın özünü oluşturmaktadır. Mead’e göre sosyalleşme her kişinin “başkasının rolünü aldığı” bir süreçtir. Yani her kişi hem bireyin tavrını alır, hem de bu tavrın başkasında ortaya çıkmasına neden olur. Mead toplumsallaşmanın çok önemli bir sonucu; “başkalarının bizden beklentilerine uyum göstermek ve davranışlarımızı buna göre ayarlamaktadır” demektedir. Bireyin bu kapasitesi ya da yeteneği rol alarak gelişmektedir. Diğer bir deyişle birey yaşamında çok önemli rolleri üstlenerek bu rollere göre dünyayı değerlendirmektedir. Bireyin bu değerlendirmelerinde, onun yaşamında çok önemli rol oynayan kişiler olan ailesinin ve arkadaşlarının, daha sonra da içinde yaşadığı toplumun çok önemli bir payı vardır (Mead, 1934: 173).

Rol bir davranış biçimidir. Bir tutumun tekrarı bir rolü, bir rolün tekrarı ise bir davranış kalıbını yaratır. Basmakalıp/sıradan davranışlar, rol aracılığıyla

insanların bütünleştiği nesnel biçimdir. Rollere giriş özdeşleşme yoluyla olmaktadır. Farklı olma ve/veya farklı olmama eksenindeki sürekli çabanın doğal sonucu olarak bitmeyen bir sosyal kovalamaca ve diğer insanlarda “farklı, ayrı, müstesna bir yerde olma” düşüncesi, tüketiciyi/kadını her geçen gün yeni rol arayışlarına itmektedir (Papatya, 2008: 27).

Bu anlamda çalışmada amaç, televizyon reklamlarında kullanılan kadın imgesi rollerinin tüketicilerin tutum ve davranışlarına olan etkisini ortaya çıkarmak, özellikle tüketicinin bu tür reklamlara karşı tutum ve davranışlarını, bu tür reklamlara olumlu veya olumsuz bakışlarını, etkilenme durumlarını dolayısıyla bu tür reklamlarda yer alan ürün/hizmeti satın alma niyetini tespit etmektir.

1. REKLAMLARDAKİ KADIN İMGESİNİN TÜKETİCİNİN TUTUM VE DAVRANIŞLARINA ETKİSİ

Tüketici kendilerine ait kimlik ve kişilik oluştururken bunu satın aldıkları ve tükettikleri ürün/hizmetle gerçekleştirmektedir. Aslında bu doğrultuda satın alınan salt ürün ve hizmet değil bireyin kimlik ve kişiliğini oluşturabilecek nesnelere. Hemen her erkek otomobiliyle, hemen her kadın şapkası ya da saç biçimiyle bir parça kendi bilincini satın almaktadır. Şimdilerde birçok genç kızın makyajsız/estetiksiz sokağa çıkmaya cesaret edemedikleri gerçeğiyle bireysel kişilikleri parçalanmış insanların kendilerine tüketim yollarıyla yedek olanaklar yaratma eğilimlerini de arttırmaktadır (Papatya, 2010: 10).

Tutum ve davranışlarda değişiklik sağlanması açısından reklamlarda güzel kadınlar kullanmak, reklam verenlerin sıkça başvurdukları bir yoldur. Bu doğrultuda üreticinin reklam yapmaktaki birinci hedefi de ürün veya hizmetine dikkat çekmek ve tüketiciler tarafından satın alınmasını sağlamaktır (Şimşek, 2006: 86). Ayrıca tüketicinin tutum ve davranışlarının da göz önünde bulundurularak, ürüne, markaya, reklama olumsuz tutumlar söz konusu ise reklamlardaki kadın imgeler bu doğrultuda kurgulanarak tüketicinin tutum ve davranış değişikliği meydana getirilmek istenmektedir.

Reklamcılar, kadın dişiliğini mal ve hizmetlerin satışlarını arttırmak amacıyla reklam filmlerinde kullanarak değerlendirmişlerdir. Reklamlarda öncelik tüketicinin dikkatini çekmek ve izlenmeyi sağlamak olunca, kadın cinselliği reklamlar için vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir (Şimşek, 2006: 84). Reklam tasarımcıları burada toplumun cinsel dürtü ve güdülerini göz önünde bulundurarak, ürünle birlikte cinselliği de pazarlamaktadır. Tüketim toplumlarında tek yasa geçerlidir, tüketmek ve tüketimi sağlamak için de kullanılacak en özendirici olgu cinselliktir. Tüketici için reklamlarda gördüğü

yarı çıplak ve kusursuz güzelliğe sahip kadın imgeleri oldukça çekici gelmektedir. Cinsel duygular ön plana çıkarken, bazen ürün fark edilmese de, tüketici görüntüyü eleştirse de hafızasında yine aynı görüntü kalacaktır (Zorlu vd., 2009: 43).

Diğer yandan, tüketici, reklamlarda kullanılan, ünlü kişiler, starlar, film yıldızlarını kendilerine model olarak seçmektedir. Tüketici modeli çekici bulursa ya da aynı model gibi olmak isterse, tümüyle modeli kendi kimliği olarak yaşamına monte etmektedir (Rigel, 1995 alıntılıyan Durmuş, 2006: 3). Tüketimi reklamda kullanılan ünlü, star kadına benzemek adına onun tanıttığı ürünleri satın alarak, onun gibi giyinerek, gerçekleştirmek istemektedir. Örneğin, 20 katılımcı üzerinde derinlemesine yapılan bir görüşme sonuçlarına göre 20 katılımcının tamamı ünlülerin kot giyiyor olması bireyi etkiler düşüncesine katıldığı, 16 katılımcı, kotun giyilip giyilmemesinde değil, nasıl giyildiğinde, hangi aksesuarların kullanıldığında ünlülerin tercihlerinin etkili olduğunu belirtmiştir. Kadın katılımcıların 7'si ise Pınar Altuğ'un kotta düşük belli modelleri tercih etmesinin izleyici üzerinde etkisi olduğunu söylemiştir (Tuğcu, 2003: 148).

Kadın izleyici hayran olduğu reklam yıldızıyla kendisini özdeşleştirme yoluna gitmektedir. Kadın izleyici yıldızın kendinden daha çekici olduğunu bilse de onunla kendini eşleştirdiği sürece mutlu olmaktadır (Büker ve Kıran, 1999: 125). Marksist yaklaşımın reklama yönelik bakış açısına göre, bireylerin, bir düş dünyası yaratarak arzu ettikleri bir yaşam biçimi dahilinde reklamın içine sokulmasının yanı sıra bazen de reklam karakteri ile özdeşleşmeleri söz konusudur. Bu bağlamda kişi, reklamda sunulan söz konusu özenilen karakter nedeniyle kendine yabancılaşmakta ve yeniden kendini gerçekleştirme ihtiyacı içine girebilmektedir (Elden vd., 2007: 519). Dolayısıyla bazı reklamlarda reklamın öznesi olan kişi, reklamın izleyicisi ya da okuyucusu ile aynı bakış hizasında, sanki aynaya bakıyormuş gibi sunulmaktadır. Özellikle kişisel bakım, kozmetik ürünlerinin reklamlarında kullanılan güzel, bakımlı kadın imgesi ile bireyin reklamın öznesi olan kişiye benzemek, onun gibi olmak için reklamda önerilen ürünü ya da hizmeti kullanmaya yönlendirilmesi söz konusu olmaktadır. Reklam bu doğrultuda ekonomi politik ve ticari eşyayı yansıtan bir ayna işlevine sahip olmuştur. Paramparça ancak yine de yüzeysel gelişmesini sürdüren bir dünyada görkemli bir düşselliği temsil etmiştir; ve aynadan yansıyan öznenin peşini bırakmamaktadır, çünkü aynadaki görüntü birey için hem kendi benzeri hem de kendisiyle hiçbir ilişkisi bulunmayan bir şeydir (Baudrillard, 1998: 117). Birey kendini ifade ederken reklamlar aracılığıyla yansıyan aynadaki görüntünün yerine de geçmek istemektedir.

1920'lerin sayısız yayınlarında, tüketici alışmalarının %80'nini kadınların yaptığını dair istatistiklere değinilmiştir. İnsan algılaması ve davranışı

bakımından reklamın çok yönlü sonuçları kesin ölçümlere dirense de, pek çok reklamın sunulanları erkeklerden daha çok içlerine çeken kadınlara gülümsedikleri açıktır. 1930’larda yaklaşık 15000 tüketicinin reklama tepkisiyle ilgili bir araştırmada, tüm meslek grupları içinde reklama en az eleştirel bakanlar ev kadınları olarak belirlenmiştir. Ev kadınlarının sadece %31’nin reklamlarla ilgili yorumları yakınma olarak tespit edilmiştir (Cott, 2005: 90).

Ayrıca, reklamlardaki cinsiyet rolleri, hedef kitle açısından, dikkatin odağı haline gelmiştir. Çünkü reklamlardaki cinsiyet rollerinin bireysel ve ailesel karar verme ve sonuçta nihai tüketim ürün/hizmeti satın almak üzerinde etkisi sözkonusudur (Debevec and Iyer, 1986: 65).

Reklamlardaki kadın imgesi kullanımına tüketicilerin verdiği tepkinin öğrenilmesi açısından çeşitli yazarlar tarafından gerçekleştirilen çalışmalar şu şekilde özetlenebilir (Bkz. Tablo 1:):

Tablo 1: Reklamlardaki Kadın İmgesine Yönelik Tüketicinin Tutum ve Davranışlarının Araştırma Bulguları

Çalışma	Konu	Bulgular
Steadman (1969)	Dergi reklamlarındaki seksi modellerin marka hatırlanmasına etkisinin incelenmesi	Cinsel resimlerin yer aldığı marka isimlerinin cinsel olmayan resimlerdeki marka isimlerine göre daha az hatırlandığını bulunmuştur. Reklamlarda cinselliğin kullanılmasıyla ilgili olumlu bir tutuma sahip olanlar cinselliğin kullanılmasına karşı olanlardan daha fazla marka ismi hatırlamışlardır.
Chestnut vd. (1977)	Basılı reklamlardaki kadın modellerinin, ürün hatırlama üzerine etkisinin incelenmesi	Basılı yayın reklamlarında dekoratif ya da işlevsiz kadın modellerinin kullanılmasının ürünü hatırlamada etkisi olduğunu bu nedenle reklamda bu tür modellerin kullanılmasında artan bir yaygınlık gösterdiğini ifade etmişlerdir. Ancak, bu modeller ile marka tanınmanın çok az etkisi olduğunu belirtmişlerdir.
Lundstrom ve Sciglimpaglia (1977)	Reklamlarda gösterilen imgeleri eleştiren kadın ve erkeklerin ürünlere ilişkin tutumlarına yönelik deneysel inceleme.	Reklamlarda önemli şeyler yapmayan, kötü ve ev içinde gösterilen kadın imgelere karşı kadınların, reklama, firmaya erkeklere göre daha olumsuz tutum içerisinde olduğu görülmüştür. Ayrıca bu tür görüntüleri en çok eleştiren kişilerin daha genç, zengin, eğitilmiş kişiler oldukları belirtilmiştir. Fakat satın alma davranışları açısından erkek ve kadınlar arasında önemli farklılıklar söz konusu değildir. Mevcut ürün avantajları doğrultusunda satın alma devam etmektedir.
Peterson ve Kerin (1977)	Erkek ve kadınların reklamlardaki çıplaklığa karşı tepkilerinin araştırılmasına yönelik ampirik çalışma.	Reklamlarda kullanılan çıplak manken reklamı en az çekici olarak algılanmasına ve tüketicilerin olumsuz tavır göstermesine ayrıca reklamdaki ürünün en düşük kaliteye sahip olduğunun, üretici işletmenin de en az saygınlığa sahip olduğunun düşünülmesine yol açtığı ortaya çıkmıştır. Ancak çalışmada, erkeklerin kadınlara göre reklamlara, reklamlardaki ürünlere ve üretici işletmelere yönelik tavırlarının daha olumlu olduğu görülmüştür.

Tablo 1'in Devamı:

Alexander ve Judd (1978)	Reklamlar içerisindeki çıplaklığın marka hatırlanmasına etkisinin incelenmesi	Araştırma sonuçlarında, cinsel olmayan reklamlardaki marka isimleri, çıplak bir kadın içeren reklamlardaki marka isimlerinden önemli ölçüde daha fazla hatırlanmıştır. Reklamlarda çıplaklık kullanımının artışı hatırlanan marka isimlerinin sayısını pek fazla etkilememiştir.
Bello vd. (1983)	Televizyon reklamlarındaki reklam mesajlarının etkinliği konusunda cinselliğin etkisini incelemeye yönelik çalışma	İletişim etkinliği üç ölçüde çalışılmıştır: reklamlara ilgi, ürüne doğru etki ve satın alma niyeti. Sonuçlar, cinsel içeriğin karmaşık bir şekilde reklam iletişimi etkinliğine olan etkileri olduğunu göstermiştir. Kadın için değil fakat erkekler için televizyon programlarındaki cinsel içerikli mesajların işlenmesinde etkinlik başarılı olmuştur. Ancak reklamlarda kullanılan cinsel içerik etkinliği hem erkek hem de kadınlar için başarısız olmuştur. Reklamlardaki cinsellik o reklama yönelik ilgiyi arttırmıştır. Ancak ürüne doğru etki ve satın alma niyeti başarısız olmuştur.
Whipple ve Courtney (1985)	1973-1982 yıllarında reklamlardaki cinsiyet rollerinin tüketici üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalara yönelik gözden geçirme.	Gözden geçirme sonucunda kadınların, reklamlardaki özgür, modern kadın imgelerinden geleneksel kadınlara göre daha çok etkilendikleri bulgusuna ulaşmışlardır. Özellikle tüketicinin etkilendiği reklamlardan ürüne ve ürünü almaya karşı olumlu bir tavır sergileyeceği belirtilmiştir.
McIntyre vd. (1986)	12 televizyon reklamının özgürlükçü ve özgürlükçü olmayan erkek ve kadınların tutumlarına etkilemeye yönelik çalışma.	Bu çalışmada 6'sı "geleneksel" kadın rollerini gösteren ve 6'sı "tarafsız" tasvir edilen reklamlar olarak ele alınmıştır. Reklamın izlenme oranları, reklama yönelik itirazlar, reklamda algılanan içerik/yorumlama ve satın alma istekleri üzerinde durulmuştur. Özgürlükçülerin geleneksel reklamlara karşı özgürlükçü olmayanlara izleme oranının daha az olduğu ve geleneksel reklamları daha olumsuz yorumladıkları bulunmuştur. Özgürlükçüler geleneksel reklamları izledikten sonra ürünleri satın almak için daha az istekli olmuştur.
LaTour (1990)	Basılı reklamlardaki çıplaklığa karşı kadınlar ve erkeklerin duygularının incelenmesi	Önceki araştırmalarda pozitif duygularla ilişkili "enerji" ve olumsuz duygular ile ilişkili "gerginlik" boyutluluğu üzerinde durulmuştur. Basılı reklamlar içindeki çıplak kadına karşı kadınların erkeklerden daha fazla gerilim ve olumsuz duygular oluşturduğu bulunmuştur. Çalışmaya göre erkekler bu tür reklamlarla ilgili daha enerjik ve duyguları olumludur.
Severn vd. (1990)	Reklamlardaki mesajın algılanmasına yönelik cinsel uyarıların rolünü, hatırlama, tutum ve davranışsal niyetlerinin yanı sıra bilişsel tepki düzey ölçülerini incelemeye yönelik ampirik çalışma.	Araştırmada reklamlardaki cinsel içerik, marka hatırlanmasına engel olmasa bile mesajların anlaşılmasına engel olduğu, özellikle de basılı yayın reklamlarındaki mesajın etkinliğini ortadan kaldırdığı tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları, reklamlarda cinsel uyarıcıların kullanımının alıcıların mesajın içeriğini doğru olarak algılama yorumlamaları ve hatırlamayı azalttığı ile ilgili genel kanıyı desteklediğini belirtmişlerdir. Ancak, cinsel çekiciliğin reklamlarda kullanılması reklama yönelik dikkati arttırdığını ortaya çıkarmıştır. Bu durum araştırmacılara göre, reklama yönelik olumlu bir tutumla sonuçlanarak satın alma niyetine dönüşebilir vurgusu yapılmıştır.
Jaffe ve Berger (1994)	140 evli yetişkin kadın üzerinde, reklamlardaki modern kadın imgelerinin etkisine yönelik çalışma.	Analiz, eşitlikçi, modern kadın imgelerin canlandırdığı rolün kadın üzerinde diğer imgelere göre en etkili olduğunu ortaya çıkarır. Kadınların, eşitlikçi ve süper kadın imgesi olarak nitelendirilen hem ev işlerine bakan hem de çalışan kadın imgelerinin kullanıldığı reklamlara yönelik olumlu tutumlarının ve satın alma niyetlerinin geleneksel rollerde kadın imgeleri kullanılan reklamlara göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Tablo 1'in Devamı:

Ford ve LaTour (1996)	Kadınlar üzerinde, reklamlardaki kadın rolü tasvirlerinin genel algılamalarını, şirket imajı, satın alma niyeti değerlendirmeye yönelik çalışma.	Sonuçlar son yıllarda reklamlarda değişik kadın rolü tasvirleri yapılmış olmasına rağmen, reklamlarda kadın imgelerin yer almasının kadınların olumsuz tepkileri devam ettirdiğini göstermekte bunun yanı sıra reklamlardaki boykot ürünlerin yaratılması eğilimi gibi ki algılanan saldırganlık olması şirket imajının eleştirisine yol açtığını göstermiştir. Daha da gelişen kadın tasvirleri etkisiz ya da hedeflenmeyen izleyici kitlesi tarafından sinir bozucu ve hakaret edici bulunmuştur. Bu, reklama, ürüne ve büyük olasılıkla ürünü almaya karşı negatif tepkiler olarak sonuçlanacaktır değerlendirilmesi yapılmıştır.
Reichert (2002)	Reklam içindeki cinsel bilginin etkileri üzerine yapılan çalışmalara yönelik bir gözden geçirme.	Duygusal etkiler üzerine sorgulanan araştırmada analiz edilmiş yaygın türünü kapsayan cinsel içerik gözden geçirilmiştir. Reklamcıların özellikle cinsel sonuçları, markaları ve cinsel bilgi yeteneğini marka algılarını etkilemek için sebep olarak kullanmalarıyla ilgili devam eden çeşitli araştırma alanları tanımlanmaktadır. Bu değerlendirmenin ikna edici amaçlı cinsel bilgiyi uygulayan herhangi bir alana olduğu gibi reklam ve pazarlama araştırma ve uygulamasına yönelik de uygulanabilirliği önerisinde bulunulmuştur (daha güvenilir sosyal pazarlama kampanyaları gibi).
Orth ve Holancova (2004)	Tüketicinin Çek Cumhuriyetindeki bir cep telefonu reklamına olan tavrılarının incelenmesine yönelik ampirik çalışma.	Sonuçlar kadın ve erkek tüketicilerin, onaylama, onaylamama, şaşırma, reklama, markaya ve satın alım niyetine olan tutumlar bakımından oldukça farklı reaksiyonlar gösterdikleri belirtilmiştir. Her iki cins de kendi cinslerinin tasvirlerine olumlu yanıt vermiştir. Üstelik kadınlar, kadın modellerin rollerinin erkeklerden üstün olduğunu gösteren reklamlara en az derecede olumlu tepkiler göstermiştir. Çalışmaya göre, tüketicinin cinsel rolün resmediliş konusuna bağlı olarak önemli ölçüde etkilendiği tespit edilmiştir. Kadınlarda olumlu tepkiler yaratan rol canlandırılmaları, aynı anda erkeklerde en az olumlu tepkiler yaratmıştır veya tam tersi söz konusu olmuştur. Bulunan bu bulgu açısından yapılan değerlendirmede cinsel rollerin uygunsuz bir şekilde resmedilmesi, hedeflenmeyen izleyici kitlelerinde, marka üzerinde olumsuz etkilerin doğmasına neden olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.
Reichert ve Fosu (2005),	Cinsel reklamlara karşı kadınların tepkilerini incelemeye yönelik deneysel çalışma.	Genel olarak kadınların, cinsel reklama yönelik marka ilgisi ve reklam karşı daha olumlu tutumları olduğu saptanmıştır. Ancak, satın alma niyeti, etkilenmemiştir.
Harker vd. (2005)	Reklamlardaki cinsiyet tasvirine göre Avustralyalı tüketicilerin tutumlarını incelemeye yönelik ampirik çalışma.	Bu çalışmada, cinsiyet tasvirine yönelik tutum ve feminist bilincin bir ölçüsü olan Arnott'un Kadın Özerklik Envanteri (1972) arasındaki ilişki incelenmiştir. Arnott'un belirttiği, reklamlardaki kadınların resmediliş ile algılanmış küçük düşürücü tutumlar arasında kesin bir ilişki olmadığını, bu ilişkinin daha karmaşık olduğu önerilmekte ve bir grup kendine güveni yüksek kadın katılımcıların, kadının tasvir edililişini küçük düşürücü olarak algılamasına karşın diğer kadın grubunun aynı düşüncede olmadığını belirtmişlerdir.
Acevedo vd. (2006)	Latin Amerika'daki kadınların kendilerini reklamdaki kadın imgelerine göre nasıl algıladıklarının incelenmesi.	Sonuçlar, reklamdaki kadın imgesiyle ilgili üç farklı algılamaya olduğunu ortaya koymuştur (değeri düşük küçümsenmiş imaj, ideal imaj, modern kadın imajı). Ayrıca, sonuçlar sadece reklamdaki imge ile kadınların kendilerini karşılaştırmadıkları, aynı zamanda reklamdaki görüntülerin olumsuz yönde etkileri olduğuna inandıklarını ortaya koymuştur.

Tablo 1'in Devamı:

Reichert vd. (2007)	Reklamlardaki kadın imgelere yönelik erkek ve kadınların duygusal tavır ve tepkilerini ölçmeye yönelik deneysel çalışma.	Araştırmada, duygusal tavır ve tepkiler en fazla olumlu karşı cins uyaranlara, ardından karma cins uyaranlara (hem kadın hem erkek), bununla birlikte aynı cins imajlara daha az olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu SSS (kendi bilişsel cinselliğini ölçen, cinselliğe karşı kendi bilişsel görüşünü ölçen kendine öz bir değerlendirmesi) ve duygusal tepki arasındaki ilişki, SSS'nin kadınların aynı cins modelleri değil karşı cins model ve çiftleri gösteren reklamlara olan duygusal tepkilerini tahmin ettiğini ortaya çıkarmıştır. Erkek izleyiciler için, yalnızca SSS ve kadın modellere yönelik tepkiler içindeki duygular arasında marjinal bir bağlantı olduğu tespit edilmiştir. Bulgular, reklam içindeki sekse yönelik duygusal reaksiyonlar değerlendirildiğinde hem cinsiyet hem cinsel uyaranlara meyil, yakınlıkların göz önünde bulundurulması gerektiğini kanıtlar.
Eisend ve Möller (2007)	Tüketicilerin algılanan vücut görüntüleri, ilgili tüketim davranışı ve TV izleme etkisini incelemeye yönelik deneysel çalışma.	Sonuçlar, vücut görüntülerinin, erkeklerde televizyon izleme etkisine ve tüketim davranışı yol açmadığını göstermiştir. Kadınlar için, aksine, ideal bedenler elde etmek amacıyla televizyon izleme, buna karşılık tüketim davranışına yol açan gerçek ideal bedenlere olan ilginin arttığı görülmüştür. Ancak, genel değerlendirmede, her iki grup için, televizyon izleme vücut hoşnutsuzluğunu artırmakta, aynı zamanda, vücut görüntüleri hakkında genel inançları ile davranış arasında ilişkiyi belirlemiştir.
Zimmerman ve Dahlberg (2008)	Genç kadınların cinselliği içeren reklamlara karşı olan tutumlarını ölçmeye yönelik ampirik çalışma.	Sonuçlar genç, eğitilmiş kadınların yaklaşımlarında önemli değişiklikler göstermiştir. Katılımcılar kadınların reklamlarda cinsel obje olarak resmedildiğine katılmışlar ancak bu portrelerden 1991'de Ford vd. tarafından yapılan araştırmadaki kadın katılımcılardan daha az rahatsız oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca sonuçlar kadınların reklama olan tepkilerinin satın alım niyeti üzerinde az bir etkisi olduğunu göstermiştir. Bu 1991'de yapılan çalışmaya göre kadınların tutumlarından oldukça önemli bir değişiklik olarak ifade edilmiştir. Çalışmada cevaplayanlara gösterilen reklam oldukça seksüel olmasına karşın bunun hakaret edici, sinir bozucu veya ahlaksız olduğunu düşünmemişlerdir. Sonuç olarak, reklam yüksek derecede kadının cinsel nesnellliğini içermesine rağmen ilgi çekici ve iyi olarak yorumlanmıştır. Satın alma maksadı/niyeti düşünüldüğünde, bu çalışmayla Ford vd., (1991) arasında önemli ölçüde değişiklikler bulunmuştur. Bugünün genç kadınları rahatsız olsalar veya bir ürünün reklamlarını beğenmeseler bile, bunları almaya devam ettiklerini ve var olanları kullanmaya devam edeceklerini ifade etmişlerdir.
Dal ve Genç (2009)	Reklamlardaki erotik sunumların Türk gençliğinin tutumu üzerindeki etkilerine yönelik çalışma.	Reklam içindeki uyarıcı erotiğin rutin kullanımının karışık tüketici tepkilerine yol açtığı tespit edilmiştir.

Cinsel rol tasvirlerini gösteren reklamlar üzerinde yapılan araştırmalar, içerik ve tasvirin/betimlemenin reklama karşı yapılan bilişsel tepkileri ve tutumları nasıl etkilediği üzerinde durmuştur. Çünkü sonuçta bu tutum davranışlar, ürün ve satın alım niyetine olan tutumu etkilemektedir. Özellikle, tetiklenen duyguların, bir reklama ve reklamı yapılan markaya olan yaklaşımın gelişimini etkilediği bulunmuştur.

Ayrıca geçmişteki çalışmalarda kadın ve erkeklerin uygun rollerine olan yaklaşımları (Hawkins and Coney, 1976), reklamcılıkta cinsel rollere tüketicinin tutumları (Lysonski and Pollay, 1990) ve reklamcılarının cinsel rol portrelerini kullanmaları (Fullerton and Kendrick, 2000; Tsu Wee Tan, Lee, Lee and Phua Cheay Theng, 2002; Wiles and Tjernlund, 1991) konusunda ülkeler arasındaki farklılıklar olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak, Ford vd. (1997) cinsel rol tasvirlerini gösteren reklamları geliştirmede ulusal kültürün etkisinden bahsetmektedir (Orth and Holancova, 2004: 77).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın saha araştırmasında, Batı Akdeniz Bölgesi içerisinde yer alan Antalya, Isparta ve Burdur il merkezlerinde market alışverişi yapan 18 yaş üzeri bireylerin, kadın imgelerin bulunduğu reklamlara yönelik tutum ve davranışlarının tespit edilmesi ve bu reklamların tüketicilerin satın alma davranışına olan etkisini belirleme araştırmamızın amacını oluşturmaktadır. Bu sayede televizyonda yer alan reklamlardaki kadın imgesinin tüketici kimliğinin, ürün/hizmet tiplerinin, satın alma davranışlarının ve tüketime olan etkilerinin ortaya konulması düşünülmüştür.

2.1. Araştırma Modeli

Reklamların tüketici üzerindeki etkisini, tüketicinin reklama karşı tutum, davranışlarını ortaya çıkarmak dolayısıyla kadın imgesinin bulunduğu reklamların tüketici tutum ve davranışları üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik tanımsal bir araştırma uygulanmıştır. Bu araştırma modeli doğrultusunda birincil verilere anket kullanılarak ulaşılmıştır.

Saha araştırmasında; tüketicilerin, kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik tutum ve davranışları belirlenmiş ve reklamlarda kullanılan kadın imgeler ile tüketicilerin tutum ve davranışları arasındaki ilişkiler, tüketiciye etkisi yönünde birincil verilere ulaşılarak incelenmiştir.

Araştırma amacına uygun olarak geliştirilen varsayımımız, “kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik tüketicilerin tutum ve davranışları demografik yapılarına göre farklılık göstermektedir” temeline dayandırılmıştır.

2.2. Araştırmasında Evren ve Örneklem

Araştırmanın kitlesi Batı Akdeniz Bölgesinde bulunan Antalya, Isparta ve Burdur il merkezlerinde yaşayan 18 yaş ve üstü bireylerin tamamı olarak tanımlanmıştır. Araştırmanın kitlesine ilişkin çerçevenin oluşturulması için Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerinden faydalanılmıştır. Buna ilişkin örneklem seçenekleri belirlenmiştir.

Örnekleme tekniği olarak ise zaman ve maliyet kısıtlarından dolayı, tesadüfi olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme tekniği seçilmiştir. Bu örnekleme tekniğinde birimlerin seçimi büyük ölçüde görüşmeciye bırakılmıştır. Görüşmeci, gözüne kestirdiği ya da uygun gördüğü kişiye anketi doldurmasını teklif etmiştir (Nakip, 2005: 140).

Örneklemin araştırmanın evrenini tümüyle temsil edebilmesi için meslek, gelir düzeyi, eğitim düzeyi ve medeni durum konularında herhangi bir kısıtlamaya gidilmemiş, mümkün olduğunca değişik yaş, meslek, gelir ve eğitim düzeyi gruplarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın evreni, Batı Akdeniz Bölgesinde bulunan Antalya, Isparta ve Burdur ili nüfusunu kapsamakla birlikte; 2008 yılı nüfus sayımı Türkiye İstatistik Kurumu Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Veri Tabanı sonuçlarına göre Antalya ili nüfusu 1273940 kişiden, Isparta ili nüfusu 264855 kişiden, Burdur ili 145409 kişiden oluşmaktadır. Evren, toplam olarak 1684204 kişiden oluşmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu). Buna göre araştırmanın örneklem büyüklüğü %95 güven aralığında, %5 kabul edilebilir örnekleme hata payıyla minimum 384 olarak hesaplanmıştır.

2.3. Verilerin Toplanması

Saha araştırmasında birincil veri toplama tekniklerinden biri olan anket formu kullanılmıştır. Kadın imgesinin reklamlarda kullanımıyla ilgili şu ana kadar yapılmış araştırmaların hepsinde uygulama olarak tüketicilerin bu tür reklamlara karşı tutum ve davranışlarını incelemeye yönelik deneysel teknik, içerik analizi teknik ve göstergebilim teknik tercih edilmiştir. Anket soruları hazırlanırken tüketicilerin tutum ve davranışlarını incelemeye yönelik yapılmış geçmişteki araştırmalardan faydalanılmıştır. Anket formunun hazırlanmasında, Steadman (1969), Lundstrom ve Sciglimpaglia (1977), Bello vd. (1983), McIntyre v.d. (1986), Severn vd. (1990), Ford ve LaTour (1996), Orth ve

Holancova (2004), Zimmerman ve Dahlberg (2008) tarafından yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır. Ancak yapılan araştırmalar çoğunlukla cinsel obje olarak kullanılan, çıplak görüntüleri olan kadınların kullanıldığı reklamlara karşı tutum ve davranışları ölçmek adına yapıldığından anket formunun oluşturulması aşamasında, bir takım ifadeler yeniden geliştirilmiştir. Anket soruları daha çok reklam etkinliği ve tüketicinin tutum ve davranışları düşünülerek hazırlanmıştır. Anket formunun hazırlanmasında, katılımcılara ilişkin tutum, inanç, algı gibi faktörlerin düzeylerini saptamak amacıyla 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır. Likert ölçeği, katılımcıya verilen çeşitli yargılara ilişkin olarak “Kesinlikle Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kararsızım”, “Katılmıyorum”, “Kesinlikle Katılmıyorum” şeklindeki beş seçenekten birisini işaretleyerek katılımcının yargıyla ilgili tutumunu belirtmesini içeren bir tekniktir.

Söz konusu anket formu iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde ankete formunu dolduran katılımcıların demografik özellikleri, ikinci bölümde ise kadın imgesinin yer aldığı reklamlara yönelik genel ifadeler ve bu reklamlara ilişkin tutum ve davranışlarının belirlenmesine yönelik sorular yer almıştır.

Sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel dağılımın sağlanabilmesi için Batı Akdeniz Bölgesinde anket formları Antalya’da faaliyet gösteren alışveriş merkezlerinden bünyesinde 90 mağaza, 16 restaurant-cafe, çocuk oyun merkezi bulunan Deepo Outlet Alışveriş Merkezinde alışveriş yapan bireyler tarafından doldurulmuştur. Isparta İl merkezinde de Migros ve İyaş Alışveriş Merkezlerinde alışveriş yapan tüketici gruplarına, Burdur İl merkezinde de Migros Alışveriş Merkezinde alışveriş yapan 18 yaş üstü tüketici grubuna iletilmiştir. Anket formunun doğruluğunu test etmek, gerekli düzenleme ve düzeltmeleri yapmak amacıyla örneklem ile benzer özellikler taşıyan 45 kişilik bir gruba pilot araştırma kapsamında anket formu uygulanmış ve daha sonra anket formuna son şekli verilmiştir. Daha sonra araştırma kapsamında evreni temsil ettiği düşünülen Batı Akdeniz Bölgesinde bulunan Antalya, Isparta ve Burdur illerinde dağıtılmak üzere 1000 kişilik bir örneklem üzerinde yüz yüze anket görüşmesi yapılmıştır. Buradan hareketle belirtilen sayıda ve nitelikte veriye ulaşmak için kolayda örnekleme metodu izlenmiştir. Dağıtımı gerçekleştirilen 1000 ankettan formundan 340 tanesi tutarsız ve eksik cevaplardan dolayı araştırma dışında bırakılmış ve analize 660 anket dahil edilmiştir.

Anket formunda yer alan televizyon reklamlarında kadın imgesi kullanımının tüketiciler üzerine etkisini ölçmek amacıyla Likert Ölçeği kullanılarak hazırlanan sorulara Güvenilirlik Testi uygulanmış ve anketin güvenilirliği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın istatistiksel güvenilirliği, Cronbach Alpha tekniği ile sınıanmıştır. Tüketicilerin; kadın imgesinin kullanıldığı reklamlara yönelik tutum ve davranışları ortaya koymaya yönelik genel ifadelere güvenilirlik analizi uygulanmıştır.

Tablo 2: Reklamlardaki Kadın İmgelerin Tutum ve Davranışlara Olan Genel Etkisine Yönelik Oluşturulan Ölçeğin Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	UNSURLARIN SAYISI
0.842	10

Yapılan analiz, reklamlardaki kadın imgesinin satın alma davranışları, ikna etme, tutum ve davranışları ölçmeye yönelik olmuştur. Bu analiz sonucunda Alpha değerleri, Likert Ölçeği kullanılarak hazırlanan sorulara yönelik görüş ve tutumlar için Tablo 2:'ye göre 0.842 olarak elde edilmiştir. Buna göre reklamda kadın imgelerinin kullanımına yönelik genel tutum ölçeğinin güvenilir olduğu söylenebilir.

2.4. Verilerin Analizleri

Saha araştırması sonucu elde edilen verilere ilişkin frekans analizi sonuçları aşağıdaki gibidir.

2.4.1. Demografik Özellikler

Katılımcıların demografik özelliklerine ait bulgular Tablo 3:'de yer almaktadır.

Ankete katılan tüketicilerin cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde (Tablo 3:) katılımcıların %49.2'sinin kadın, %50.8'inin erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların %19.8'i 18-25 yaş arasındaki grupta yer alırken, %22.9'u 26-33 yaş grubunda, %27.1'i 34-41 yaş grubunda, %18.6'sı 42-49 yaş grubunda ve %11.5'i ise 50 ve üzeri yaş grubunda yer almaktadır.

Tablo 3:'e göre katılımcıların öğrenim durumu dağılımı, %10'u ilköğretim, %31.2'si lise, %20.9'u önlisans, %25.5'i üniversite ve %12.4'ü lisansüstü eğitim düzeyi şeklindedir. Aylık gelir durumuna göre dağılımı incelediğimizde, katılımcıların %28.9'luk kısmının aylık gelirinin 500-1000 TL, %30.9'unun 1001-1500 TL, %17.7'sinin 1501-2000 TL, %4.5'inin 2001-3000 TL, %2'lik kısmının 2501-3000 TL, %4.5'inin 3001 TL ve üzerinde aylık gelir, düzeyinde olduğu, %11.4'lük kısmının ise herhangi bir gelire sahip olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde	Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Gelir Düzeyi		
Kadın	325	49.2	500-1000	191	28.9
Erkek	335	50.8	1001-1500	204	30.9
Yaş			1501-2000	117	17.7
18-25	131	19.8	2001-2500	30	4.5
26-33	151	22.9	2501-3000	13	2.0
34-41	179	27.1	3001 ve üzeri	30	4.5
42-49	123	18.6	Geliri yok	75	11.4
50 ve üzeri	76	11.5	Meslek		
Öğrenim Durumu			Memur	246	37.3
İlköğretim	66	10.0	İşçi	127	19.2
Lise	206	31.2	Öğrenci	89	13.5
Önlisans	138	20.9	Serbest Meslek	79	12.0
Lisans	168	25.5	Emekli	44	6.7
Lisansüstü	82	12.4	Ev Hanımı	57	8.6
			Çalışmıyor	18	2.7

Katılımcıların meslek grupları incelendiğinde ise, genel olarak yığılmanın %37.3'lük bir oranda memur grupları üzerinde toplandığı görülmektedir. Ankete katılan tüketicilerin %19.2'si işçi, %13.5'i öğrenci, %12'si serbest meslek sahibi, %6.7'si emekli, %8.6'sı ev hanımı olduklarını, %2.7'si ise herhangi bir işte çalışmadıklarını belirtmişlerdir.

2.4.2. Faktör Analizi

Araştırmada tüketicilerin; kadın imgesi kullanılan reklamlara karşı tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik ifadeler kendi aralarında gruplandırılarak faktör analizine tabi tutulmuştur.

Tüketicilerin kadın imgesi kullanılan reklamlar hakkındaki tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik ifadelerle yapılan faktör analizinde öncelikle KMO ve Bartlett testlerinin sonuçlarına bakılmıştır. Örneklemen yeterliliğini gösteren KMO değeri bu ifadeler için 0.712 olarak hesaplanmıştır. KMO oranının 0.5'in üzerinde olması gerekir (Kalaycı vd., 2006: 322). KMO oranı yeterli olarak kabul edildiğinden, araştırmamızın örnekleminin yeterli olduğu görülmüştür.

Bartlett Testi (Bartlett Test of Sphericity) "korelasyon matrisi birim matrise eşittir" hipotezini test eder. Hipotezin reddedilmesi, değişkenler

arasında bir korelasyonun olduğu anlamına gelir ve faktör analizinin değişkenlere uygulanabilirliği söz konusu olur. Ho hipotezi ilişkinin olmadığını (korelasyon matrisi birim matrisi olduğunu), H1’de ilişkinin var olduğunu gösterir. Bu test sonucunda katsayı düşük çıkarsa sıfır hipotezi, yüksek çıkarsa da alternatif hipotez kabul edilir. Sıfır hipotezi red edilmezse, faktör analizine devam edilmez. Bartlett testinin kuyruk değeri (0.000) olarak hesaplanmıştır (Tablo 4). Bu değer (0.05) alpha değerinden küçük olduğundan Ho reddedilmiştir. İlişkinin varlığı, ifadeler faktör analizi yapabileceğimizi göstermiştir.

Tablo 4: Tüketicilerin Kadın İmgesi Kullanılan Reklamlar Hakkındaki Tutum ve Davranışlarını Belirlemeye Yönelik İfadelerin KMO ve Bartlett’s Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçümü		.712
Bartlett Testi	Yaklaşık Ki-Kare	1932.404
	Serbestlik derecesi	45
	Kuyruk değeri	.000

Aşağıdaki Tablo 5’de toplam varyansların açıklama yüzdeleri verilmiştir. Buna göre 3 bileşen toplamı olayın %61.846’sını açıklamaktadır.

Tablo 5: Tüketicilerin Kadın İmgesi Kullanılan Reklamlar Hakkındaki Tutum ve Davranışlarını Belirlemeye Yönelik İfadelerin Toplam Varyans Analizleri

Bileşenler	Başlangıç Özdeğerleri			Çıkarılmış Kare Yüklerinin Toplamı			Dönüştürülmüş Kare Yüklerinin Toplamı		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	3.125	31.249	31.249	3.125	31.249	31.249	2.699	26.988	26.988
2	1.693	16.932	48.181	1.693	16.932	48.181	2.010	20.102	47.090
3	1.367	13.665	61.846	1.367	13.665	61.846	1.476	14.756	61.846
4	.906	9.056	70.902						
5	.813	8.130	79.031						
6	.579	5.789	84.821						
7	.480	4.801	89.621						
8	.454	4.535	94.157						
9	.378	3.783	97.940						
10	.206	2.060	100.000						
11	3.125	31.249	31.249	3.125	31.249	31.249	2.699	26.988	26.988

Başlangıç Metodu: Temel Bileşenler Analizi.

Tablo 6: Tüketicilerin Kadın İmgesi Kullanılan Reklamlar Hakkındaki Tutum ve Davranışlarını Belirlemeye Yönelik İfadelerin Faktör Analizleri

	Faktörler		
	1	2	3
Kadın imgelerin televizyon reklamlarında kullanımı o ürüne/hizmete ilgi duymamı sağlar.	.869	.185	.036
Kadın imgelerin televizyon reklamlarında kullanımı, o ürüne/hizmete dikkat etmemi sağlar.	.850	.151	.037
Reklamdaki kadın imgesine benzemek, onun gibi olmak adına kendim ya da bir başkası için (eş, sevgili, arkadaş,...) o ürünü/hizmeti satın alırım.	.757	-.174	.092
Kadın imgelerin yer aldığı televizyon reklamlarını diğer reklamlara oranla daha fazla izlerim.	.622	.232	-.254
Reklamın içeriği reklamda oynayan kadın imgesinden daha önemlidir.	.242	-.517	-.115
Yeni bir ürünün/hizmetin tanıtım reklamında kadın imgenin kullanılması daha etkili olur	.346	.770	-.140
Reklamlarda kadın imgesinin kullanımı reklamların başarısını olumlu etkilemektedir.	.261	.766	-.044
Reklamlarda yer alan kadın imgelerin fiziksel çekiciliği önemlidir.	.047	.622	.241
Reklamlarda yer alan kadın imgelerin meta, tüketim nesnesi olarak kullanıldığını düşünüyorum	-.081	-.033	.874
Kadın imgelerin kullanıldığı reklamlarda kadın, ürünün/hizmetin önüne geçer	.081	.185	.737

Başlangıç Metodu: Temel Bileşenler Analizi.

Faktör 1 (Etkilenme); Kadın imgelerin televizyon reklamlarında kullanımı o ürüne/hizmete ilgi duymamı sağlar; kadın imgelerin televizyon reklamlarında kullanımı, o ürüne/hizmete dikkat etmemi sağlar; reklamdaki kadın imgesine benzemek, onun gibi olmak adına kendim ya da bir başkası için (eş, sevgili, arkadaş,...) o ürünü/hizmeti satın alırım; kadın imgelerin yer aldığı televizyon reklamlarını diğer reklamlara oranla daha fazla izlerim, ifadelerinden oluşmuştur. Kullanılan bu ifadelere katılma durumunun yüksek olması, satın alma eylemini gerçekleştirme olasılığını yükselmektedir. Çünkü bir reklamda dikkat, ilgi çekme, bilgilendirme ve ikna etme aşamalarında başarılı olunması tüketiciyi satın alma eylemine yöneltme konusunda başarılı olma olasılığını yükseltmektedir (Oluç, 1990: 15)

Faktör 2 (Olumlu Bakış, Beğenme); Yeni bir ürünün/hizmetin tanıtım reklamında kadın imgenin kullanılması daha etkili olur; reklamlarda kadın imgesinin kullanımı reklamların başarısını olumlu etkilemektedir; reklamlarda

yer alan kadın imgelerin fiziksel çekiciliği önemlidir, ifadelerinden oluşmuştur. Bu ifadelere katılma durumu tüketicilerin arzu edilen; ürüne, markaya ya da insan, yer ve durumlara yönelik olumlu tutumlar geliştirilmesi olarak ifade edilmektedir. Olumlu tutum içerisinde bulunan tüketici sonunda, tüketim ve satın alma davranışı gerçekleştirir (Odabaşı ve Barış, 2003: 85). Ayrıca reklama karşı genel tutumları daha olumlu olan tüketiciler belirli reklamları daha iyi hatırlamakta ve daha kolay ikna olmaktadır (Çakır ve Çakır, 2007: 38).

Faktör 3 (Olumsuz Bakış, Beğenmeme); Reklamlarda yer alan kadın imgelerin meta, tüketim nesnesi olarak kullanıldığını düşünüyorum; kadın imgelerin kullanıldığı reklamlarda kadın, ürünün/hizmetin önüne geçer, ifadelerinden oluşmuştur. Bu ifadelerin reklama dikkat edilmemesinde ve bu doğrultuda hatırlanmamasında etken olabilmektedir. Çünkü yapılan bir araştırmada beğenilen reklamların beğenilmeyenlere göre daha fazla hatırlandığı sonucuna ulaşılmıştır (Duran, 2002: 13).

2.4.3. Hipotez Testleri

Bu bölümde belirlenmiş hipotez ve alt hipotezler, faktör analizi sonucu ortaya çıkan üç faktör (etkilenme, olumlu bakış, olumsuz bakış) ile demografik özellikler arasındaki ilişki ve farklılıklar doğrultusunda test edilmiştir.

Araştırmamızda kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik genel ifadelerin faktör analizi sonucunda üç faktör altında toplanmış olduğundan ifadelerin normal dağılıma uygun olduğu varsayılmıştır. Bu nedenle faktör analizi sonucu ortaya çıkan üç faktör ile tüketici grupları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını ölçmek için parametrik testlerden Bağımsız T Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır.

Arasındaki farkların incelendiği grup sayısının ikiden fazla olduğu durumlarda farkın kaynağını yaratan grupları belirlemeye yönelik olarak Tukey Testi sonuçları temel alınmıştır.

H1: Tüketicilerin cinsiyeti ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *etkilenme* arasında anlamlı bir fark vardır.

H2: Tüketicilerin cinsiyeti ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *olumlu bakışları* arasında anlamlı bir fark vardır.

H3: Tüketicilerin cinsiyeti ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *olumsuz bakışları* arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 7: Cinsiyet İçin Bağımsız Örneklem T Testi

	Cinsiyet	Sayı	Ort.	Serbestlik Derecesi	Kuyruk Değeri	Hipotez
Etkilenme	Kadın	325	3.8	658	.171	Ho Kabul
	Erkek	335	3.6			
Olumlu Bakış	Kadın	325	3.0	658	.057	Ho Kabul
	Erkek	335	2.8			
Olumsuz Bakış	Kadın	325	2.2	658	.028	Ho Red
	Erkek	335	2.4			

Not: n=660, 1 kesinlikle katılıyorum, 5 kesinlikle katılmıyorum anlamındadır.

“Etkilenme” ve “olumlu bakış” faktörlerinin kuyruk değerleri (Sig. (2-tailed)) %5’ten büyük çıktığı için H1 ve H2 hipotezi red edilir. Yani tüketicilerin cinsiyeti ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlardan etkilenme, bu tür reklamlara olumlu bakış faktörleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

“Olumsuz bakış” faktörü kuyruk değeri ise %5’ten küçük çıktığı için H3 hipotezi kabul edilir. Yani tüketicilerin cinsiyeti ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik olumsuz bakışları arasında anlamlı bir fark vardır. Tablo 7:’ye göre ortalamalar değerlendirildiğinde kadın tüketicilerin, kadın imgesi kullanılan reklamlara yönelik erkek tüketicilere göre daha olumsuz baktığı görülmüştür.

H4: Tüketicilerin yaşı ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *etkilenme* arasında anlamlı bir fark vardır.

H5: Tüketicilerin yaşı ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *olumlu bakışları* arasında anlamlı bir fark vardır.

H6: Tüketicilerin yaşı ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *olumsuz bakışları* arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 8: Yaş İçin ANOVA Testi

Yaş	Sayı	Ort.	Varyans	Serbestlik Derecesi	Kuyruk Değeri	Hipotez	Tukey Testi
Etkilenme							
18-25	131	3.7	4.288	4 655	.002	Ho Red	26-33/34-41 (Sig.) $\alpha = 0.004$
26-33	151	3.9					
34-41	179	3.6					
42-49	123	3.8					
50 ve üzeri	76	3.8					
Olumlu Bakış							
18-25	131	3.1	3.611	4 655	.006	Ho Red	18-25/26-33 (Sig.) $\alpha = 0.008$ 34-41/26-33 (Sig.) $\alpha = 0.024$
26-33	151	2.7					
34-41	179	3.0					
42-49	123	2.9					
50 ve üzeri	76	2.9					
Olumsuz Bakış							
18-25	131	2.3	5.882	4 655	.000	Ho Red	26-33/42-49 (Sig.) $\alpha = 0.033$ 50 ve üzeri/34-41 (Sig.) $\alpha = 0.001$ 50 ve üzeri/42-49 (Sig.) $\alpha = 0.000$
26-33	151	2.4					
34-41	179	2.2					
42-49	123	2.1					
50 ve üzeri	76	2.8					

Not: n=660, 1 kesinlikle katılıyorum, 5 kesinlikle katılmıyorum anlamındadır.

“Etkilenme” (0.002), “Olumlu Bakış” (0.006) ve “Olumsuz Bakış” (0.000) faktörlerinin kuyruk değeri, %5 anlamlılık düzeyinden küçük çıktığı için H4, H5 ve H6 hipotezi kabul edilir. Yani tüketicilerin yaşı ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara karşı etkilenme, olumlu bakış ve olumsuz bakış faktörleri arasında anlamlı bir fark vardır.

Hangi gruplar arasında farklılıklar olduğunu incelemek için Tukey Testi sonuçlarına Tablo 8:'de yer verilmiştir.

Kadın imgesinin bulunduğu reklamlardan etkilenme faktörü özellikle 26-33 yaş gruplarında daha azdır. Bu tür reklamlardan daha yüksek düzeyde

etkilenme eğilimi olan 34-41 yaş grubunda olanlar arasındaki ilişkinin Tukey testi ile anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Kadın imgelerin bulunduğu reklamlara yönelik olumlu bakış ile yaş arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Bu tür reklamlara daha az olumlu bakan yaş grubu 18-25 yaş grubudur. Tukey testi sonucuna göre, 26-33 yaş grubunda olanlar kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik daha fazla olumlu bakmaktadır. Daha fazla olumlu bakan bu grup ile 18-25 yaş ve 34-41 yaş grupları arasında anlamlı bir fark belirlenmiştir.

Kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara karşı olumsuz bakış faktörü ile yaş grupları arasında anlamlı bir fark belirlenmiştir. En az olumsuz bakan grup 50 yaş ve üzerinde olan gruptur. Tukey testi sonucuna göre, bu grupla 34-41 yaş grubu ve 42-49 yaş grubu arasında ve 26-33 yaş grubu ile 42-49 yaş grubu arasında anlamlı bir fark belirlenmiştir.

H7: Tüketicilerin öğrenim durumu ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *etkilenme* arasında anlamlı bir fark vardır.

H8: Tüketicilerin öğrenim durumu ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *olumlu bakışları* arasında anlamlı bir fark vardır.

H9: Tüketicilerin öğrenim durumu ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *olumsuz bakışları* arasında anlamlı bir fark vardır.

“Etkilenme” (0.057) ve “Olumsuz Bakış” (0.218) faktörlerinin kuyruk değeri, %5 anlamlılık düzeyinden büyük çıktığı için H7 ve H8 hipotezi red edilir. Yani tüketicilerin öğrenim durumu ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara karşı etkilenme ve olumsuz bakış faktörleri arasında anlamlı bir fark yoktur. “Olumlu Bakış” faktörünün kuyruk değeri (0.002) ise %5 anlamlılık düzeyinden küçük çıktığı için H9 hipotezi kabul edilir. Yani tüketicilerin öğrenim durumları ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlarla karşı olumlu bakış faktörü arasında anlamlı bir fark vardır. Bu tür reklamlara en fazla olumlu bakan grup Lisansüstü öğrenim durumuna sahip tüketici grubudur. Tukey testi sonuçlarına göre lise, önlisans öğrenim düzeyine sahip gruplar ile lisansüstü öğrenim düzeyine göre oluşan gruplar arasında anlamlı bir fark belirlenmiştir.

Tablo 9: Öğrenim Durumu İçin ANOVA Testi

Öğrenim Durumu	N	Ort .	Varyans	Serbestlik Derecesi	Kuyruk Değeri	Hipotez	Tukey Testi
Etkilenme							
İlköğretim	66	3.7	2.305	4 655	.057	Ho Kabul	
Lise	206	3.6					
Önlisans	138	3.6					
Lisans	168	3.8					
Lisansüstü	82	3.7					
Olumlu Bakış							
İlköğretim	66	2.9	4.406	4 655	.002	Ho Red	Lise/Lisansüstü (Sig.) $\alpha = 0,001$ Önlisans/Lisansüstü (Sig.) $\alpha = 0.003$
Lise	206	3.0					
Önlisans	138	2.9					
Lisans	168	3.0					
Lisansüstü	82	2.5					
Olumsuz Bakış							
İlköğretim	66	2.4	1.444	4 655	.218	Ho Kabul	
Lise	206	2.4					
Önlisans	138	2.3					
Lisans	168	2.2					
Lisansüstü	82	2.4					

Not: n=660, 1 kesinlikle katılıyorum, 5 kesinlikle katılmıyorum anlamındadır.

H10: Tüketicilerin gelir düzeyi ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *etkilenme* arasında anlamlı bir fark vardır.

H11: Tüketicilerin gelir düzeyi ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *olumlu bakışları* arasında anlamlı bir fark vardır.

H12: Tüketicilerin gelir düzeyi ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *olumsuz bakışları* arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 10: Gelir Düzeyi İçin ANOVA Testi

Gelir Düzeyi	N	Ort.	Varyans	Serbestlik Derecesi	Kuyruk Değeri	Hipotez	Tukey Testi
Etkilenme							
500-1000	191	3.7	2.978	6 653	.007	Ho Red	1501-2000/2501-3000 (Sig.) $\alpha=0.038$ Geliri yok/2501-3000 (Sig.) $\alpha=0.026$
1001-1500	204	3.6					
1501-2000	117	3.8					
2001-2500	30	3.6					
2501-3000	13	3.0					
3001ve üzeri	30	3.7					
Geliri yok	75	3.9					
Olumlu Bakış							
500-1000	191	3.9	2.698	6 653	.014	Ho Red	500-1000/3001ve üzeri (Sig.) $\alpha=0.016$
1001-1500	204	2.8					
1501-2000	117	3.0					
2001-2500	30	2.7					
2501-3000	13	2.3					
3001ve üzeri	30	2.2					
Geliri yok	75	2.9					
Olumsuz Bakış							
500-1000	191	2.4	5.640	6 653	.000	Ho Red	1501-2000/500-1000 (Sig.) $\alpha=0.005$ 1501-2000/1001-1500 (Sig.) $\alpha=0.000$ 1501-2000/2001-2500 (Sig.) $\alpha=0.000$
1001-1500	204	2.1					
1501-2000	117	2.7					
2001-2500	30	1.8					
2501-3000	13	2.2					
3001ve üzeri	30	2.5					
Geliri yok	75	2.3					

Not: n=660, 1 kesinlikle katılıyorum, 5 kesinlikle katılmıyorum anlamındadır.

“Etkilenme” (0.007), “Olumlu Bakış” (0.014) ve “Olumsuz Bakış” (0.000) faktörlerinin kuyruk değeri, %5 anlamlılık düzeyinden küçük çıktığı için H10, H11, H12 hipotezleri kabul edilir. Yani tüketicilerin gelir düzeyi ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara karşı etkilenme, olumlu bakış ve olumsuz bakış faktörleri arasında anlamlı bir fark vardır. Kadın imgesinin bulunduğu reklamlardan etkilenme faktörü özellikle 2501-3000 gelir düzeyine sahip gruplarda daha fazladır. Bu tür reklamlardan daha az düzeyde etkilenme eğilimi olan herhangi bir gelire sahip olmayan ve 1501-2000 gelire sahip

gruplar ile 2501–3000 gelir düzeyi arasındaki farkın Tukey testi ile anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Kadın imgelerin bulunduğu reklamlara yönelik olumlu bakış ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Bu tür reklamlara daha az olumlu bakan 500-1001 gelir düzeyine sahip olan gruptur. Tukey testi sonucuna göre, 3001 ve üzeri gelir düzeyine sahip olan grup kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik daha fazla olumlu bakmaktadır. Daha fazla olumlu bakan bu grup ile 500-1000 gelir düzeyine sahip olan grup arasında Tukey testi sonucuna göre anlamlı bir fark belirlenmiştir.

Kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara karşı olumsuz bakış faktörü ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir fark belirlenmiştir. En az olumsuz bakan grup 1501–2000 gelir düzeyine sahip olan gruptur. Tukey testi sonucuna göre, bu grupla 500–1000 gelir düzeyine sahip, 1001-1500 gelir düzeyine sahip, 2001-2500 gelir düzeyine sahip gruplar arasında anlamlı bir fark belirlenmiştir.

H13: Tüketicilerin meslekleri ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *etkilenme* arasında anlamlı bir fark vardır.

H14: Tüketicilerin meslekleri ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *olumlu bakışları* arasında anlamlı bir fark vardır.

H15: Tüketicilerin meslekleri ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik *olumsuz bakışları* arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 11: Meslek İçin ANOVA Testi

Meslek	N	Ort.	Varyans	Serbestlik Derecesi	Kuyruk Değeri	Hipotez	Tukey Testi
Etkilenme							
Memur	246	3.7	2.414	6 653	.026	Ho Red	çalışmıyor/ serbest meslek (Sig.) $\alpha= 0.022$
İşçi	127	3.8					
Öğrenci	89	3.7					
Serbest meslek	79	3.4					
Emekli	44	3.8					
Evhanımı	57	3.8					
Çalışmıyor	18	4.2					
Olumlu Bakış							
Memur	246	2.9	1.692	6 653	.120	Ho Kabul	
İşçi	127	2.8					
Öğrenci	89	3.2					
Serbest meslek	79	2.7					
Emekli	44	3.0					
Evhanımı	57	2.9					
Çalışmıyor	18	3.0					
Olumsuz Bakış							
Memur	246	2.1	2.530	6 653	.020	Ho Red	emekli/memur (Sig.) $\alpha= 0.004$ emekli/öğrenci (Sig.) $\alpha= 0.004$
İşçi	127	2.4					
Öğrenci	89	2.4					
Serbest meslek	79	2.5					
Emekli	44	2.7					
Evhanımı	57	2.3					
Çalışmıyor	18	2.3					

Not: n=660, 1 kesinlikle katılıyorum, 5 kesinlikle katılmıyorum anlamındadır.

“Etkilenme” (0.026) ve “Olumsuz Bakış” (0.020) faktörlerinin kuyruk değeri, %5 anlamlılık düzeyinden küçük çıktığı için H13 ve H15 hipotezleri kabul edilir. Yani tüketicilerin meslekleri ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara karşı etkilenme ve olumsuz bakış faktörleri arasında anlamlı bir fark vardır. “Olumlu Bakış” faktörünün kuyruk değeri (Sig.) (0.120) ise %5 anlamlılık düzeyinden büyük çıktığı için H14 hipotezi red edilir. Yani tüketicilerin meslekleri ile kadın imgelerin kullanıldığı reklamlarla karşı olumlu bakış faktörü arasında anlamlı bir fark yoktur.

Kadın imgesinin bulunduğu reklamlardan etkilenme faktörü özellikle çalışmayan gruplarda daha azdır. Bu grup ile bu tür reklamlardan daha yüksek düzeyde etkilenme eğilimi olan serbest meslek grubunda olanlar arasındaki farkın Tukey testi ile anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Kadın imgelerin bulunduğu reklamlara yönelik olumsuz bakış ile meslek arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Bu tür reklamlara en fazla olumsuz bakan grup emekli grubudur. Tukey testi sonuçlarına göre memur, öğrenci grupları ile bu grup arasında anlamlı bir fark belirlenmiştir.

2.5. Bulguların Yorumu

Batı Akdeniz Bölgesinde (Antalya, Isparta, Burdur) bulunan tüketicilere yönelik yapılan araştırmada katılımcıların bu tür reklamlara karşı rahatsız oldukları genel durum itibariye ortadadır. Tüketiciler bu tür reklamlara olumsuz bakmaktadır. Ancak cinsiyet açısından özellikle kadınların erkeklere göre daha olumsuz bir tutum içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Özellikle reklamlarda kadının sürekli ev işleri, çocuk ve erkeğin yardımcısı konumunda görülmesi, ayrıca cinsel obje olarak kullanılması, kadın tüketiciler tarafından çoğunlukla rahatsız edici boyutta yorumlanarak, olumsuz bir tutum içerisinde buldukları tespit edilmiştir. Yaş dağılımları açısından, 26-33 yaş grubunda olanlar kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik diğer yaş gruplarına göre daha fazla olumlu bakmaktadır. 42-49 yaş grubunda olanlar kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik diğer yaş gruplarına göre en fazla olumsuz bakan grup olarak belirlenmiştir. Özellikle eğitim durumu arttıkça kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik daha az eleştirel boyutta tutumların olabileceği, dolayısıyla lisansüstü öğrenim durumundaki tüketicilerin diğer öğrenim durumundaki tüketicilere göre daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Gelir durumu açısından ise, 3001 TL ve üzeri gelir düzeyine sahip olan grup kadın imgelerin kullanıldığı reklamlara yönelik daha fazla olumlu bakmaktadır. Meslek grubu açısından ise, bu tür reklamlara en fazla olumsuz bakan grup emekli grubudur. Yaş ilerledikçe kadının reklamlarda meta olarak kullanıldığı yargısı düşünülerek, reklam ne kadar dikkat çekici olursa olsun kadının bir nesne gibi kullanılmasına yönelik emeklilerin olumsuz bir tutum içerisinde olduğu ifade edilebilir.

Kadın imgesinin bulunduğu reklamlardaki ürün/hizmete karşı dikkat etmeyi, ilgi duymayı, satın almayı sağlayan etkilenme faktörü 34-41 yaş grubunda olanlarda diğer yaş gruplarına oranla daha fazla olduğu belirlenmiştir. Gelir düzeyi açısından, kadın imgesinin bulunduğu reklamlardan etkilenme faktörü özellikle 2501-3000 TL gelir düzeyine sahip gruplarda daha fazladır. Kadın imgesinin bulunduğu reklamlardan etkilenme faktörünün özellikle serbest meslek grubunda daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Tüketiciler üzerindeki genel yargı; cinsel obje olarak kullanılan kadın imgesinin kullanıldığı reklamlara yönelik tüketicilerin rahatsız oldukları, mesajlara inanmadıkları, satın almayı gerçekleştirmediği yönündedir.

Reklamlarda kullanılan farklı kadın imgelerine (cinsel obje, güzel bakımlı, ev kadını/anne/eş, çalışan, ünlü kadın) yönelik tüketicilerin, tutum ve davranışlarını ortaya koyan çalışmada da tüketicilerin benzer özellikler sergiledikleri görülmüştür (Karaca, 2010: 217). Cinsel obje olarak kullanılan kadın imgesinin kullanıldığı reklamlara yönelik tüketicilerin rahatsız oldukları, mesajlara inanmadıkları, satın almayı gerçekleştirmediği ortaya çıkmaktadır. Ancak yapılan araştırma kapsamında cinsel obje kadının kullanıldığı marka/ürün kategorisinin hatırlanma düzeyi yüksek çıkmıştır. Özellikle cinsel obje kadın imgesini en fazla hatırlayan tüketici kategorisi 50 yaş üzeri erkek tüketicilerin olması farklı bir araştırma konusu olabilecek bir bulgudur. Tüketicilerin diğer kadın imgelerine yönelik rahatsızlık duyma ve satın almayı gerçekleştirmediği tespit edilmesine rağmen, bu tür reklamlarda kullanılan mesajlara kısmi olsa da inandıkları ortaya çıkmıştır. Dikkat çekici olan en az rahatsızlık duyulan, çoğunlukla sunulan vaatlere inanılan ve satın alma niyetini arttıran kadın imgesi, diğer kategorilere göre çalışan kadın imgesinin kullanıldığı reklamlara yönelik olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu tür reklamlar içerisinde en az hatırlanan çalışan kadın imgesinin kullanıldığı reklamlar olduğu görülmüştür. Buna neden olan olgunun da çalışan kadın imgesinin tasvir edildiği reklam sayısının genelde az olmasından kaynaklandığı ifade edilebilir.

SONUÇ

Reklamlar bugünün dünyasında sadece ürün ve hizmeti tanıtmak, günümüzün reklamcılık anlayışı çerçevesinde, ürün veya hizmet hakkında yalnızca doğrudan bilgilendirme yapmaktansa, daha çok ürünleri birtakım duygularla eşleştirip, popüler kültür ürünlerinden aldıkları simgeleri kullanarak tanıtmaya yoluna giderler. Buradan hareketle, açık işlevi, ürünleri satmak olan reklamların bize sundukları, sadece satmaya çalıştıkları ürünlerin doğasında var olan nitelikler değildir. Reklamlar, tüm bu ürünleri bizim için bir şey ifade eder hale getirmeye çalışır. Bunu gerçekleştirirken de gündelik yaşam içinde var olan nesnelere, şeyleri şekillendirme yoluna giderler.

Postmodern yaşam tarzının hüküm sürdüğü günümüz dünyasında reklamcılık faaliyetleri artık bir ürün/hizmeti tanıtmayı, satışı sağlamak amacından çok daha öte bir faaliyet içermektedir. Piyasada benzer ürün/hizmeti üreten birden fazla olması ve rekabetin bu doğrultuda şiddetlenmesi pazarlamacıları dolayısıyla reklamcıları farklı stratejiler geliştirmeye yöneltmiştir. Postmodern pazarlama anlayışı perspektifinden hareketle yeni

tüketici elde ederek ürün/hizmet sunmak amacı mevcut tüketiciye daha fazla satış yapılmasını öngörmektedir. Bunu yaparken de tüketicinin o ürün/hizmetle sağlayacağı mutluluk, farklılaşma, prestij elde etme, değişme, dönüştürme durumları reklamlarda sıklıkla vurgulanarak tüketimi arttırıcı faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Tüketim artık insan istek ve ihtiyaçlarını gidermesinden öte bireyin kendisini önemli hissetmesini sağlayacak, mutlu hissetmesini, toplumsal saygınlığını arttıracak bir kültür haline gelmiştir. Örneğin iletişim isteğini karşılamak amacı ile satın alınacak bir cep telefonu günümüzde sadece iletişim amaçlı değil, gösteriş, saygı, prestij, üst sınıf atlama sembolü haline gelmesi açısından çok yüksek fiyatlar ödenerek satın alınabilmektedir.

Bu farklılaşma, mutlu olma, kendini özel hissetme v.b duygular reklamlarda vurgulanarak tüketicinin ürün/hizmete yönelik duygusal bağ kurup tüketim faaliyetiyle o duyguların gerçekleşeceği üzerinde durulmaktadır. Bunu yaparken de özellikle hedef kitleyi etkilemesi bakımından bazı imge ve nesnelere kullanılmaktadır. Bu imgelerden en önemlisi tarihsel bakımdan bedeninin görsel bir malzeme olarak sürekli kullanıldığı “kadın”dır. Kadın, bedeninin kullanımı dışında ayrıca satın alma faaliyeti bakımından pazarlamacılar açısından en önemli hedef kitlenin başında gelmektedir.

Bu şekilde kurgulanan ve tüketime dair bir dünya, bir kültür, bir yaşam biçimi ortaya koyan kadın imgelerinin kullanıldığı reklamlara yönelik tüketicinin tutum ve davranışları da mevcut literatürden pek farklı olmamıştır.

Kadın imgelerinin kullanılarak tüketime yönelik bir yaşam biçimini oluşturmaya çalışan reklamlar, yapılan saha araştırmasında satın alma yönünde pek etkili olmadığı tespit edilmesine karşın yine de tüketicilerin bu tür reklamlara dikkat ettiği, özellikle cinsel obje kadın imgelerini hatırlayarak ürün/hizmet, marka ilişkisi kurduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ABD’li medya eleştirmeni Jean Kilbourne’nun reklamlardaki cinsiyetçiliği teşhir ve analiz ettiği “Bizi Usul Usul Öldürmek” başlıklı belgeselinin başlangıcında belirttiği gibi “reklamlar sadece ürün satmazlar, aynı zamanda ve belki de daha da önemli olarak belirli değerler (doğrular/yanlışlar), imgeler ve inanç sistemleri de satarlar, ama çoğumuz reklamları ciddiye almadığımızı, onlardan etkilenmediğimizi savunuruz” (Boratav, 2008: 22) sözünü destekleyecek biçimde tüketicilerin satın alma yönünde etkilenmediklerini düşündükleri reklamların oysaki dikkat etme (özellikle kadın tüketicilerin bu tür reklamlardaki kadın imgeleri ile kendilerini özdeşleştirdiklerini) ve hatırlama (pazardaki benzer ürün/hizmet arasından bu reklamlar aracılığıyla hatırlayarak satın alma faaliyetlerini gerçekleştirmeleri) yönünde etkilediğini ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

- Alexander, M.W. and B. Judd (1978) "Do Nudes in Ads Enhance Brand Recall?", **Journal of Advertising Research**, 18(1), 47-50.
- Acevedo, C.R., J.J. Nohara, A.L. Arruda (2006) "Women Feelings About Female Images in Advertising: A Qualitative Study", **Latin American Advances in Consumer Research**, 9(1), 3-21.
- Bahar, H.İ. (2009) **Sosyoloji**, Ankara: USAK Yayınları.
- Balkaş, E. (2007) "Kadın Sporcuların Yer Aldıkları Reklamların Sınıf Kavramı: Model Olma (Bir Karakterle Özdeşleşme) ve Hatırlanma Açılımlarından Değerlendirilmesi", **Pİ Dergisi**, 6(20), 44-49.
- Bello, D.C., R.E. Pitts, M.J. Etzel (1983) "The Communication Effects of Controversial Sexual Content in Television Programs and Commercials", **Journal of Advertising**, 12(3), 32-42.
- Boratav, B.H. (2008) **Medyada Temsil ve Cinsiyetçilik Forumu, Cinsiyetçi Olmayan Medya İçin Konferansı içerisinde, Medyada Cinsiyetçiliğe Son**, İstanbul: Mediz Yayınları
- Büker, S. ve A. Kıran (1999) **Reklamlarda Kadına Yönelik Şiddet**, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Chestnut, R.W., C.C. Lachance, A. Lubitz (1977) "The Decorative Female Model: Sexual Stimuli and the Recognition of Advertisements", **Journal of Advertising**, 6(4), 11-14.
- Çakır, V. ve V. Çakır (2007) "Televizyon Reklamlarının Algılanan Değeri ve Reklam Tutumu İlişkisi: Bir Yapısal Eşitlik Modeli", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 30, 37-58.
- Dal, A. ve Ç. Genç (2009) **Turkish University Youth Responses to the Advertisements with Erotic Content: A Survey in Anadolu University**, <http://www.interdisciplinary.net/wpcontent/uploads/2009/10/caglarpaper.pdf>.
- Debevec, K. and E. Iyer (1986) "Sex Roles and Consumer Perceptions of Promotions, Products, and Self: What Do We Know and Where Should We be Headed?", **Advances in Consumer Research**, 13, 210-214.
- Duran, C. (2002) "Televizyon Reklamlarının Hatırlanabilirliği Üzerine Gazi Üniversitesi Lisans Eğitimi Alan Kız Öğrenciler Üzerinde Yapılan Ampirik Bir Çalışma", **Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1, 13-34.

- Eisend, M. and J. Möller (2007), "The Influence of TV Viewing on Consumers' Body Images and Related Consumption Behavior", **Market Lett**, 18(1), 101-116.
- Elden, M., Ö. Ulukök, S. Yeygel (2007) **Şimdi Reklamlar**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ford, J., B. and M.S. Latour (1996) "Contemporary Female Perspectives of Female Role Portrayals in Advertising", **Journal of Current Issues and Research in Advertising**, 18(1), 81-94.
- Harker, M., D. Harker, S. Svensen (2005) "Attitudes Towards Gender Portrayal in Advertising: An Australian Perspective", **Journal of Marketing Management**, 21(2), 251-264.
- Jaffe, L.J. and P.D. Berger (1994) "The Effect of Modern Female Sex Role Portrayals on Advertising Effectiveness", **Journal of Advertising Research**, 34(4), 32-42.
- Karaca, Y. (2010) **Reklamlarda Kadın İmgesi ve Tüketim Kültürü Oluşturmadaki Rolü: Ulusal Televizyon Reklamlarına İlişkin Bir Uygulama**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koç, E. (2008) **Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Latour, M.S. (1990) "Female Nudity in Print Advertising: An Analysis of Gender Differences in Arousal and Ad Response", **Psychology & Marketing**, 7(1), 51-62.
- Lin, C. and J. Yeh (2009) "Comparing Society's Awareness of Women: Media-Portrayed Idealized Images and Physical Attractiveness", **Journal of Business Ethics**, 90(1), 61-79.
- Lundstrom, W.J. and Sciglimpaglia D. (1977) "Sex Role Portrayals in Advertising", **Journal of Marketing**, 41(3), 72-79.
- McIntyre, P., H.M. Hosch, R.J. Haris, D.W. Norvell (1986) "Effects of Sex and Attitudes Toward Women on the Processing of Television Commercials", **Psychology & Marketing**, 3(3), 181-192.
- Mead, G.H. (1934) **Mind, Self and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist**, 1, Chicago: University of Chicago Press.
- Nakip, M. (2005) **Pazarlama Araştırmalarına Giriş**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Odabaşı, Y. ve Barış G. (2003) **Tüketici Davranışı**, (3. Baskı), İstanbul: MediaCat Yayınları.

- Oluç, M. (1990) "Reklam", **Pazarlama Dünyası**, 4(20), 3-18.
- Orth, U.R. and D .Holancova (2004) "Men's and Women's Responses To Sex Role Portrayals in Advertisements", **International Journal of Research in Marketing**, 21(1), 77-88.
- Özgür, A.Z. (2001) "TV Reklam Filmlerinin Yaratıcı ve Yapım Süreçleri Açısından Değerlendirme Standartları", **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 1(4), 10-19.
- Papatya, N. (2010) "Korku Pazarlaması: İronik ve Eleştirel Bir Katkı", **Pİ Dergisi**, 9(31), 1-17.
- Papatya, N. (2008), "İmgesel Benlikler ve Tükenmişlik Üzerinden Markalaşma: Düşlerle Gerçekleri Arayış Bağlamında Satılık Mutluluklar", **Pİ Dergisi**, 2(24), 25-29.
- Peterson, R. and R.A. Kerin (1977) "The Female Role in Advertisements: Some Experimental Evidence", **Journal of Marketing**, 41(4), 59-63.
- Reichert, T. (2002) "Sex in Advertising Research: A Review of Content, Effects, and Functions of Sexual Information in Consumer Advertising", **Annual Review of Sex Research**, 13, 241-273.
- Reichert, T. and I. Fosu (2005) "Women's Responses to Sex in Advertising: Examining the Effect of Women's Sexual Self-Schema on Responses to Sexual Content in Commercials", **Journal of Promotion Management**, 11(2), 143-153.
- Reichert, T., M.S. Latour, J. Kim (2007) "Assessing the Influence of Gender and Sexual Self-Schema on Affective Responses to Sexual Content in Advertising", **Journal of Current Issues and Research in Advertising**, 29(2), 65-80.
- Severn, J., G.E. Belch, A. Michael (1990) "The Effects of Sexual and Non-sexual Advertising Appeals and Information Level on Cognitive Processing and Communication Effectiveness", **Journal of Advertising**, 19(1), 14-22.
- Steadman, M. (1969) "How Sexy Illustrations Affect Brand Recall", **Journal of Advertising Research**, 9(1), 15-19.
- Şimşek, S. (2006) **Reklam ve Geleneksel İmgeler**, İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları
- Tayfur, G. (2004) **Reklamcılık**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2008) **Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Nüfus Sayımı Sonuçları**, Ankara.
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksgitapp/adnks.zul>

- Whipple, T.W. and A.E. Courtney (1985) "Female Role Portrayals in Advertising and Communication Effectiveness: A Review", **Journal of Advertising**, 14(3), 4-17.
- Zimmerman, A. and J. Dahlberg (2008) "The Sexual Objectification of Women in Advertising: A Contemporary Cultural Perspective", **Journal of Advertising Research**, 48(1), 71-79.
- Zorlu, K., T. Durukan, İ. Gökdeniz, K..M. Ekici (2009) **Reklam ve Propaganda Yönetimi**, Ankara: Savaş Yayınevi.

MALİYE POLİTİKALARININ DOĞRUSAL ETKİLERİ VE ETKİNLİĞİ: TEORİ VE AMPİRİK ÇALIŞMALAR ÜZERİNE NOTLAR

Serkan ERKAM*

Öz

Bu çalışmada maliye politikalarının doğrusal etkilerine ilişkin teorik ve ampirik literatür incelenmektedir. Bu amaçla, ilk olarak maliye politikalarının doğrusal etkileri beş temel makro iktisat okulu kapsamında ele alınmaktadır. Daha sonra, politika şokları ile çeşitli makro ekonomik değişkenler arasında doğrusal bir nedensellik olduğunu varsayan VAR modelleri özetlenmektedir. Son olarak, maliye politikalarının doğrusal etkilerini birkaç istisnai durum dışında doğrulayan söz konusu modellerin politika etkinliği konusundaki çelişkili bulguları değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Maliye politikaları, Keynesyen etkiler, Ricardocu denklik, çarpan.

Abstract

Linear Effects and Efficiency of Fiscal Policy: Notes on Theoretical and Empirical Literature

This paper reviews the theoretical and empirical literature on the linear effects of fiscal policy. For this purpose at first the linear effects of fiscal policy are discussed in the light of five major macroeconomics schools. Then the VAR studies are summarized which extensively assume a linear causality between policy shocks and various macroeconomic variables. Finally, the conflicting effectiveness findings of the models are evaluated under the strong agreement of linearity.

Keywords: Fiscal Policy, Keynesian effects, Ricardian equivalence, multiplier.

*Dr., Hacettepe Üniversitesi, Maliye Bölümü, 06800, ANKARA, serkane@hacettepe.edu.tr

GİRİŞ

İktisat politikalarına olan ihtiyaç ve atfedilen önem, makro iktisat alanında yürütülen temel tartışmalar arasında yer almaktadır. Son yıllarda ağırlıklı olarak para politikaları üzerinden yürütülmekte olan bu tartışma maliye politikalarını göz ardı etmektedir. Öyle ki, pek çok iktisatçı gerek enflasyonu gerekse ekonomik aktivite düzeyini kontrol etme konusunda para politikası ağırlıklı istikrar programlarını açıkça daha etkin ilân etmektedir.

İstikrar programlarının oluşturulma sürecinde maliye politikalarını ikinci plana atan bu yaklaşım, iki nedenle şaşırtıcı olarak nitelendirilmektedir. Birincisi, her ne kadar etkinlikleri tartışılmalı olsa da, politikacılar sıklıkla maliye politikası araçlarına başvurmaktadır. Zira, politikacıların maliye politikası araçları üzerindeki kontrol güçleri daha yüksektir. İkincisi, maliye politikalarının taşıdığı ulusal nitelik, özellikle parasal açıdan bütünleşmiş ülkeler açısından artmaktadır. Bu çerçevede, maliye politikalarının etkinliğine ilişkin kuşkuvarın yeniden gözden geçirilmesi, ulusal iktisat politikalarının biçimlendirilmesi açısından önem kazanmaktadır.

Bu noktada, maliye politikalarının etkinliğinin ne şekilde değerlendirileceği gündeme gelmektedir. Literatürde maliye politikalarının etkinliği sorgulanırken, politika değişkeninde meydana gelen değişme sonucunda reel çıktı düzeyinin hangi yönde ve boyutta etkilendiği sorusuna yanıt aranmaktadır. Buna ek olarak, maliye politikalarının reel çıktı üzerinde yarattığı net etkinin ekonominin hangi aktarım kanalı aracılığıyla ortaya çıktığı bir başka soruyu oluşturmaktadır. Maliye politikaları hem talep hem de arz yönlü etkiler yaratabildiği için, politika etkinliğine ilişkin sorgulamanın ekonominin hangi yönü üzerine odaklanacağını belirlemek gerekli hale gelmektedir. Bu soruya verilecek yanıt, iktisat politikalarına olan ihtiyacın hangi zaman dilimi için geçerli olduğu sorusu ile yakından ilgilidir. Uzun dönemli ilişkileri kapsayan arz yönlü etkiler, politika araçları ile iktisadi büyüme arasındaki etkileşim üzerine odaklanmakta iken; kısa dönemli ilişkileri kapsayan talep yönlü etkiler, politika araçları ile toplam talep arasındaki etkileşime odaklanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, maliye politikalarının doğrusal etkilerine ve etkinliğine ilişkin teorik-ampirik literatürü incelemektir. Doğrusal etkiler ifadesi ile kastedilen, farklı iktisadi koşullar altında aynı sonucu veren maliye politikalarıdır. Bununla beraber, iktisat politikalarına olan ihtiyaç daha çok kısa dönemde ortaya çıkmakta olduğu için, maliye politikalarının etkinliğini değerlendirmeye yönelik literatürün, talep yönlü etkileri dikkate alma eğilimi açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, incelemenin kapsamı söz konusu etkileri ele alan teorik tartışmalar ve ampirik modellerle sınırlandırılmaktadır.

1. TEORİK LİTERATÜR

Maliye politikalarının doğrusal etkilerine ve etkinliğine yönelik teorik tartışmalar esas olarak beş temel makro iktisat modeli kapsamında ele alınarak özetlenebilir. Bunlar sırasıyla Klasik, Keynesyen, Parasalcı, Yeni-Klasik ve Yeni-Keynesyen makro iktisat modelleridir.

1.1. Klasik Makro İktisat Modelinde Maliye Politikalarının Etkinliği

Maliye politikalarının etkinliğine ilişkin öncül teorik tartışmalar klasik makro iktisat modelinde ortaya konulmaktadır. Olağanüstü durumlar haricinde devlet bütçesinin denk olması gerektiğini savunan klasik iktisatçılar, talep yönetimini hedefleyen hükümet harcamalarının ve/veya vergi düzenlemelerinin etkinliğini yürütülen politikanın finansman şekline bağlamaktadırlar. Bu çerçevede, genişletici nitelikteki bir maliye politikasının tahvil ihracı, vergi artışı veya para basılması yollarından hangisi ile finanse edildiğinin belirlenmesi, klasik makro iktisat modelinde yapılan politika etkinliği değerlendirmesinin temelini oluşturmaktadır (Froyen, 1986: 72).

Tahvil ihracı ile finanse edilen bir hükümet harcaması veya vergi indiriminin etkinliğinin değerlendirilmesinde klasik faiz teorisi ön plana çıkmaktadır. Klasik faiz teorisine göre, (ΔBA) kadar bütçe açığı yaratan genişletici bir maliye politikasının tahvil ihracı ile finansmanı, ödünç verilebilir fonlara olan talebin artması ve buna bağlı olarak faiz haddinin yükselmesi ile sonuçlanmaktadır. Faiz haddindeki yükselmenin iki etkisinden ilki, tasarrufların (ΔS) kadar artmasıdır. Bu aynı zamanda tüketimin (ΔC)= (ΔS) kadar azalması anlamını taşımaktadır. Faiz haddindeki yükselmenin ikinci etkisi ise, yatırımların (ΔI) kadar azalmasıdır. Bu iki etki bir arada değerlendirildiğinde, toplam talep miktarının ve istihdamın maliye politikasındaki değişmeden etkilenmediği, sadece toplam talebin bileşenlerinin değiştiği sonucuna ulaşılmaktadır¹ (Froyen, 1986: 73-74).

Vergi artışı ile finanse edilen genişletici bir maliye politikasının etkinliğinin değerlendirilmesi söz konusu olduğunda, karar birimlerinin bütçe kısıtı analize dâhil edilmektedir. Artan vergiler ile bireysel bütçe kısıtının bir arada değerlendirilmesi, vergiler ile tüketim harcamaları arasında bir ödünleme olmasını gündeme getirmektedir. Son tahlilde, maliye politikasından etkilenen sadece toplam talebin bileşimi olmaktadır² (Ackley, 1961: 166).

Para basılarak finanse edilen bir hükümet harcaması artışı veya vergi indirimi etkilerini değerlendirmek söz konusu olduğunda ise, paranın miktar teorisi ile işgücü piyasalarını beraberce ele alınmaktadır. Bu durumda, genişletici maliye politikasından ilk olarak dolaşımdaki para miktarının ve buna

bağlı olarak toplam talebin artması söz konusudur. Ancak, klasik dikotomi ve miktar teorisi uyarınca, toplam talepteki artış, bütünüyle fiyatlar genel seviyesine yansıtacaktır. Başka bir anlatımla, reel değişkenlerin maliye politikasından etkilenmesi söz konusu olmamaktadır (Froyen, 1986: 74-75).

1.2. Keynesyen Makro İktisat Modelinde Maliye Politikalarının Etkinliği

İktisat politikası tercihinde maliye politikası araçlarını ön plana çıkaran Keynesyen makro iktisat modeli, maliye politikalarının etkinliğine ilişkin tartışmalarda önemli bir yere sahiptir. Modelde, maliye politikalarının doğrudan, öngörülebilir ve hızlı şekilde toplam efektif talebi etkileyeceği kabul edilmektedir. Başka bir anlatımla, modelde toplam efektif talep üzerindeki etkili iktisat politikası aracı olan maliye politikalarının, çıktı düzeyinin en önemli belirleyicisi olduğu vurgulanmaktadır³(Snowdon and Vane, 2005: 102).

Hicks-Hansen Modeli (IS-LM) ve Mundell-Fleming Modeli (IS-LM-BP) olarak adlandırılan iki temel Keynesyen model, maliye politikalarının etkin olduğuna dair Keynesyen görüşü ayrıntılı biçimde açıklamaya çalışmaktadır.

1.2.1. Kapalı Ekonomi Varsayımı (IS-LM Modeli)

Hicks-Hansen (IS-LM) modeli, faiz oranları ile çıktı düzeyi arasında bağlantı kurarak maliye politikalarının etkilerinin sorgulanmasına olanak sağlamaktadır. Maliye politikalarının toplam talebin ve çıktı düzeyinin en önemli belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşılan modelde, herhangi bir maliye politikası değişikliğinin çıktı seviyesi üzerinde yaratacağı etki çarpan tarafından belirlenmektedir. Bu çerçevede, farklı maliye politikası uygulamalarını yansıtan üç farklı çarpan (kamuharcaması çarpanı, götürü vergi çarpanı, denkbütçe çarpanı) tanımlanmaktadır. Keynesyen varsayımlar altında kamu harcaması çarpanı, götürü vergi çarpanı ve denk bütçe çarpanının alacakları değerlerin sırasıyla birden büyük, eksi birden küçük ve bire eşit olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu değerler, kapalı ekonomi şartlarını yansıtan Keynesyen modelde, maliye politikalarının etkin olduğu anlamını taşımaktadır.

Yukarıda ifade edilen sonuçların teorik dayanaklarını, maliye politikalarının finansmanına ilişkin Keynesyen kabul ve Keynesyen para talebi fonksiyonu oluşturmaktadır. Hicks-Hansen modelindeki örtük varsayım, bütçe açıkları verilerek uygulanan genişletici maliye politikalarının, tahvil ihracı ile finanse edilmesidir. Buna göre, genişletici maliye politikası uygulandıktan sonra faiz oranları ile gelir düzeyinin artması ve spekülatif para talebinin, işlem amaçlı para talebine dönüşmesi beklenmektedir⁴ (Silber, 1970: 462).

Her ne kadar, genişletici maliye politikaları sonucu artan faiz oranları spekülative para talebini azaltma işlevini yerine getirirse de, aynı faiz oranları maliye politikası etkinliği üzerine kısıt getiren bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolaylı dışlama etkisi olarak adlandırılan bu kısıt, temel olarak, özel yatırımlar ile faiz haddi arasındaki negatif ilinti nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Özel yatırımlara kıyasla daha sınırlı kalmakla beraber, carî faiz oranına duyarlı tüketim harcamaları da dolaylı dışlama etkisi üzerinde etkili olmaktadır (Blinder and Solow, 1973: 285).

Yine de, söz konusu dolaylı dışlama etkisi Hicks-Hansen (IS-LM) modelinde kısmen göz ardı edilmektedir. Zira modelde, carî gelirin artan bir fonksiyonu olarak tanımlanan yatırımların faiz haddine olan duyarlılığı düşüktür. Ek olarak para talebinin faize olan duyarlılığı yüksek, carî gelire olan duyarlılığı düşük kabul edildiği için, dışlama etkisinin göz ardı edildiği yönündeki fikir güçlenmektedir (Levacic and Rebmann, 1991: 51).

1.2.2. Açık Ekonomi Varsayımı (IS-LM-BP Modeli)

Mundell-Fleming (IS-LM-BP) modeli ise, Hicks-Hansen (IS-LM) modelinde faiz oranları ile çıktı düzeyi arasında kurulan iç denge ilişkisine dış denge koşullarını ekleyerek, dışa açık ekonomilerde maliye politikalarının etkilerinin sorgulanmasına olanak sağlamaktadır.

IS-LM modelinde merkezi bir role sahip olan faiz oranlarının, IS-LM-BP modelinde dış denge koşullarından etkilenmesi, maliye politikalarının etkinlikleri konusunda yapılan değerlendirmeleri değiştirmektedir. Bu nedenle, maliye politikası çarpanlarının açık ekonomi şartlarında aldıkları değerler, kapalı ekonomi şartlarına göre daha düşüktür. Zira IS-LM-BP modelinde, doğrudan ve dolaylı dışlama etkilerine ek olarak, döviz kuru dışlaması ortaya çıkmaktadır.⁵

IS-LM-BP modelinde ortaya çıkan dışlama etkisi, iki faktör tarafından belirlenmektedir. Bu faktörler, sermaye hareketliliğine ilişkin yapı ve uygulanan döviz kuru rejimidir. Levacic ve Rebmann (1991), IS-LM-BP modeli kapsamında maliye politikalarının etkinliğini aşağıdaki şekilde değerlendirmektedir:

- a) Sabit döviz kuru rejimi ve eksik sermaye hareketliliği koşulları altında dışlama etkisinin büyük olması, maliye politikalarının etkinliğini IS-LM modeline kıyasla zayıflatmaktadır. Zira eksik sermaye hareketliliği altında uygulanan genişletici maliye politikaları ödemeler dengesi açığı ile yurtdışına döviz çıkışına neden olduğu için,

dövizkurunun sabit tutulması daraltıcı para politikasını zorunlu hale getirmektedir.

b) Sabit döviz kuru rejimi ve sermaye hareketliliğinin var olduğu durumda dışlama etkisi küçük olduğu için, maliye politikaları IS-LM modeline göre daha etkindir. Zira sermaye hareketliliği altında uygulanan genişletici maliye politikaları, ödemeler dengesi fazlası ile beraber yurtiçine döviz girmesine neden olduğu için, döviz kurunun sabit tutulması genişletici para politikasını zorunlu hale getirmektedir.

c) Esnek döviz kuru rejimi ve eksik sermaye hareketliliği koşulları altında dışlama etkisi küçük olduğu için, maliye politikaları IS-LM modeline göre daha etkindir. Zira eksik sermaye hareketliliği altında uygulanan genişletici maliye politikalarının yarattığı ödemeler dengesi açığı ve yurtdışına döviz çıkışını takiben ulusal paranın değer kaybetmesi, net ihracatı ve çıktı düzeyini arttıracaktır.⁶

d) Esnek döviz kuru rejimi ve sermaye hareketliliğinin var olduğu durumda dışlama etkisinin büyük olması, maliye politikalarının etkinliğini IS-LM modeline kıyasla zayıflatmaktadır. Zira sermaye hareketliliği altında uygulanan genişletici maliye politikalarının yarattığı ödemeler dengesi fazlası ve yurtiçine döviz girişini takiben ulusal paranın değer kazanması, net ihracatı ve çıktı düzeyini azaltacaktır.

1.3. Parasal Makro İktisat Modelinde Maliye Politikalarının Etkinliği

Milton Friedman'ın teorik ve ampirik katkılarıyla ortaya çıkan Keynesyen-Parasalcı tartışması, maliye politikalarının etkinliğine ilişkin literatürde de oldukça önemli bir yere sahiptir. Parasalcıların iktisat politikası tercihlerini yansıtan bu tartışma, iki model arasındaki üç önemli farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bunlar, parasalcıların ekonominin genel yapısı hakkındaki inanışları, modern miktar teorisi ve sürekli gelir hipotezidir.

Ekonomiyi doğası gereği istikrarlı olarak tanımlayan parasalcılara göre, yaşanan iktisadi dalgalanmaların ana kaynağı kontrolsüz biçimde yönetilen parasal büyüklüklerdir. Başka bir anlatımla, müdahaleci para politikasını istikrarsızlık kaynağı olarak tanımlayan parasalcılar, aynı görüşü maliye politikası alanına taşımaktadırlar. Öyle ki, Friedman (1948) tarafından yapılan önerilerden biri, olağanüstü dönemler haricinde maliye politikalarının iktisadi dalgalanmalardan bağımsız yürütülmesidir.⁷ Hatta iktisadi dalgalanmalara müdahalenin zorunlu olduğu durumlarda bile maliye politikasının kullanılmaması gerektiği yine Friedman tarafından ifade edilmektedir. Zira söz

konusu politikaların çıktı üzerindeki etkisi, ancak uzun süren gecikmelerle ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan, Friedman tarafından ortaya konulan modern miktar teorisi ile para talebinin istikrarlı olduğu vurgulanmakta ve para talebinin parçalara ayrılarak açıklanmasına karşı çıkmaktadır. Para talebinin faiz oranına olan duyarlılığının düşük kabul edilmesi anlamına gelen bu itiraza ek olarak yatırımların faiz oranına olan duyarlılığının yüksek kabul edilmesi, dolaylı dışlama etkisini büyütmektedir. Böylelikle parasal makro iktisat modelinde maliye politikalarının etkin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Maliye politikalarının etkinliği üzerinde süregelen bu tartışmalar, hükümetlerin bütçe kısıtını içeren genişletilmiş IS-LM analizini, sürekli gelir hipotezini ve parasal tüketim fonksiyonunu birlikte ele alan çalışmalarla yön değiştirmektedir. Sürekli gelir hipotezi ile söz konusu çalışmaların hareket noktasını oluşturan Friedman, karar birimlerinin carî gelirlerini sürekli gelir ve geçici gelir olmak üzere iki parçaya ayırmakta ve bireylerin tüketim kararları üzerinde belirleyici olan sürekli gelire, servet düzeyini dâhil etmektedir. Bu şekilde tüketim fonksiyonunda yer bulan servet düzeyi ile bütçe açıklarının finansman yöntemi arasındaki bağlantıyı göz önüne alan Ott ve Ott (1965), Silber (1970), Blinder ve Solow (1973) ve Shaw (1988), Hicks-Hansen (IS-LM) modeli çerçevesinde maliye politikalarının etkinliğini yeniden ele almaktadır.

Ott ve Ott (1965), bütçe açıklarının, özel sektörün elinde tuttuğu tahvil ve/veya para türünden varlıkları ve dolayısıyla toplam tüketim harcamalarını arttıracığı fikrinden hareketle, ne şekilde finanse edilirse edilsin, bütçe açığı verilerek yürütülen genişletici bir maliye politikasının Keynes'in öngördüğünden daha genişletici bir sonuç yaratacağını öne sürmektedir. Başka bir anlatımla, genişletici maliye politikasının gelir üzerinde meydana getireceği gerçek etkinin, ancak bütçe dengesinin sağlanmasından sonra ortaya çıkacağını ve bu durumda da dolaylı dışlama etkisinin küçüleceğini savunmaktadır.

Silber (1970), tahville finansman durumunda LM eğrisini sabit tutarak, sadece "Lerner Etkisi"ni dikkate alan Ott ve Ott (1965) benzeri analizlere, servet düzeyinin para talebi üzerinde doğuracağı etkiyi eklemektedir.⁸ Bu doğrultuda, bütçe açığı verilerek yürütülen genişletici bir maliye politikasının denge gelir üzerinde yaratacağı etkiyi belirleyen ana unsur finansman yöntemi olmaktadır. İlk olarak, bütçe açıklarının para basılarak finanse edildiği durumu inceleyen Silber (1970), Ott ve Ott (1965) tarafından ulaşılan sonuçları tutarlı bulmaktadır. Tahvil ihracı ile finanse edilen bütçe açıkları söz konusu olduğunda ise, IS-LM analizi kapsamında yapılan tartışma Silber (1970)'e göre doğru değildir. Zira para arzı ile finansmanın incelendiği IS-LM modellerinde bütçe açığının para stoku üzerindeki etkisi dikkate alınırken, aynı uygulama

tahvil ile finansman yöntemi için uygulanmamaktadır. Bu doğrultuda, kullanılan finansman yöntemi nedeniyle artan tahvil ihracının, para arzının sabit olduğu varsayımı altında reel para stokunu düşüreceğini dikkate alan Silber (1970), dolaylı dışlama etkisinin Keynes'in öngördüğünden daha fazla olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Blinder ve Solow (1973) tarafından desteklenen ve servet etkisiyle dışlama olarak adlandırılan bu sonuç, maliye politikalarını etkin bulmayan parasalcı görüşe güç kazandırmaktadır.

1.4. Yeni Klasik Makro İktisat Modelinde Maliye Politikalarının Etkinliği

Beklenti kavramını rasyonel karar birimleri varsayımını kullanarak yeniden tanımlayan yeni klasik yaklaşım, iktisat politikasının etkinliğinin değerlendirilmesine iki önemli teori ile katkı getirmektedir. Bunlar sırasıyla, Sargent ve Wallace tarafından ortaya atılan "Politika Etkinsizliği Önermesi" ve literatürde Barro ile anılan "Ricardocu Eşdeğerlik Önermesi" dir.⁹

Bu teorilerden politika etkinsizliği önermesi, daha ziyade para politikaları üzerine odaklanmaktadır. Ancak, Shaw (1988) bütçe açıklarının finansmanının para arzı üzerindeki etkisi nedeniyle, bu önerme çerçevesinde ulaşılan sonuçların maliye politikaları için de geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre, rasyonel beklentilerden kaynaklanan doğru öngörüler nedeniyle, sistematik talep yanlı politikalar reel etkiler yaratmadan fiyatları arttırmaktadır. Böylelikle, sistematik iktisat politikalarının etkin olmadıkları sonucuna ulaşılmaktadır.¹⁰

Ricardocu eşdeğerlik önermesi kapsamında yapılan tartışmalarda ise doğrudan maliye politikalarının etkinliği sorgulanmaktadır. Maliye politikalarının etkinliğine ilişkin bu yeni yaklaşımı literatüre taşıyan Barro (1974) ve Barro (1989), bireylerin tüketim harcamalarını sürekli gelir düzeyi ve yaşam boyu gelir düzeyi ile açıklamaya çalışan teorileri genişletmektedir. Böylelikle, özel tüketim teorileri kapsamında kamu harcamalarını, vergileri, bütçe açıklarını ve rasyonel beklentileri ele alan Barro, maliye politikalarının etkinliği ile bütçe açıklarının finansman yöntemi arasındaki ilişkiyi, nesiller arası etkileri içerecek şekilde yeniden değerlendirmektedir.

Barro (1974), maliye politikalarının etkinlik analizine parasalcılar tarafından dâhil edilen pozitif net servet etkisini teorik temeli olmadığı gerekçesiyle reddetmektedir. Bu sayede, sabit olduğu kabul edilen kamu harcamalarını vergiler yerine hükümet tahvilleri ile finanse eden politikacıların toplam talep üzerinde herhangi bir etki yaratmaları mümkün olmamaktadır.¹¹ Zira carî tüketim ve tasarruf kararlarını hükümetin bütçe kısıtı ışığında alan rasyonel karar birimleri, borçlanma ile finanse edilen vergi kesintilerinin

gelecekteki vergilerle karşılanacağını fark etmekte ve tasarruflarını vergi kesintisine eşit miktarda arttırmaktadır. Böylelikle, özel tasarruflarla kamu tasarrufları arasındaki ödünleme nedeniyle toplam talep ve çıktı düzeyi değişmemekte ve maliye politikasının etkin olmadığına dair yeni klasik görüş şekillenmektedir.¹²

Bununla beraber, Ricardocu eşdeğerlik önermesini geçerli kılan varsayımlara getirilen itirazlar, önermenin pratik geçerliliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bireylerin likidite kısıtı içinde bulunmaları, mükemmelin altında bir öngörüye sahip olmaları, hükümetin bütçe kısıtı hakkında eksik bilgiye sahip olmaları, gelecek nesillere bir malîyük bırakmaktan kaçınmamları ve kullandıkları sermaye piyasalarının aksak çalışması gibi eleştirileri kullanarak maliye politikası ile tüketim arasındaki bağı güçlendiren bu itirazlara cevap, Barro (1989) tarafından verilmektedir.

İtirazlara konu olan ilk varsayım, karar birimlerinin tüketim ve tasarruf kararlarını hiç ölmeyecekmiş gibi alarak, gelecek nesiller üzerindeki vergi yükünü paylaşmalarıdır. Bu varsayım, yaşamın sonlu olduğu gerekçesinden hareketle eleştirilmektedir. Buna göre, karar birimleri sadece yaşam süreleri içinde karşılaşmayı bekledikleri vergileri dikkate almaktadırlar. Dolayısıyla, bütçe açıklarının yarattığı ileri tarihli vergilerin kısmen gelecek nesillere kalacağını düşünen karar birimleri, bütçe açığının bugünkü değerinden daha düşük vergi miktarıyla karşı karşıya kalmakta ve hükümet tahvillerini net servet olarak algılamaktadır. Son tahlilde, bu net servet artışı nedeniyle artan tüketim talebi, önermenin aksine maliye politikalarını etkin kılmaktadır. Ne var ki, Barro (1989) karar birimlerinin, çocuklarını düşünmeyecek kadar bencil olmadıklarını ifade etmekte ve buna gerekçe olarak nesiller arası gelir transferlerini göstermektedir. İki kısımda incelenebilecek olan nesiller arası gelir transferlerinin ilk kısmı karar birimlerinin yaşam süreleri boyunca çocuklarına aktardıkları gelirlerden (hediyeler, eğitim masrafları vb.) oluşmaktadır. Buna karşılık, ikinci kısımda miras yoluyla aktarılan değerler bulunmaktadır. Bu transferler, karar birimlerinin planlarını yaşam süresinin dışına taşımakta ve yaşam sürelerindeki sınırlılığına rağmen Ricardocu eşdeğerlik önermesini ve maliye politikalarının etkinsizliğini geçerli kılmaktadır. Zira söz konusu transferler, ileride karşılaşılabilecek tüm gelir-gider akımlarını (vergiler, transferler vb.) karar birimlerinin ufuklarına dâhil etmektedir.

İtiraz edilen ikinci varsayım ise, sermaye piyasalarında tam rekabet şartlarının geçerli olmasıdır. Bu varsayım, borçlanan tüm karar birimlerinin, aynı faiz oranıyla karşı karşıya oldukları anlamına gelmektedir. Bunu gerçekçi bulmayan itiraz sahiplerine göre, sermaye piyasalarındaki eksik rekabet nedeniyle hükümetlerin karşılaşacakları borçlanma maliyeti, özel kesimin

karşılaşacağından daha düşüktür. Bu durumda, ileri tarihli vergi artışlarının bugünkü değerini hesaplamak için kullanılan ıskonto oranı hükümetin karşı karşıya olduğu faiz oranından daha yüksek olacağı için, yaşam sürelerine ilişkin sınırlamaların yokluğunda bile hükümet tahvilleri net servet olarak algılanmaktadır. Böylelikle, net servet artışı Ricardocu eşdeğerlik önermesini geçersiz kılmaktadır.¹³ Ancak, bu itirazın geçerli olabilmesi için gerekli koşul, hükümetlerin kaynak bulma konusunda daima daha etkin olduklarının kabul edilmesidir. Bu noktada Barro, bütçe açıkları ile finansal araç çeşitliliği arasındaki pozitif ilinti nedeniyle, piyasada geçerli faiz oranlarının birbirine yaklaşacağını vurgulamaktadır. Bu durumda hükümetlerin etkinlik üstünlüğü uzun sürmeyeceğinden, Ricardocu eşdeğerlik önermesi yeniden geçerli hale gelmektedir.¹⁴

İtiraz edilen son varsayım ise, rasyonel beklentilere sahip karar birimlerinin geleceğe ilişkin belirsizlikleri en düşük seviyeye indirgemeleridir. Bunun anlamı, karar birimlerinin gelecekteki vergileri doğru öngörmeleri ve Ricardocu eşdeğerliğe yol açacak kararları almalarıdır. Ancak, gelecekteki vergilerin belirsizliğinden ve hesaplanmalarına ilişkin güçlükten hareket eden itiraz sahipleri, karar birimleri tarafından bugünkü değer hesaplamalarında kullanılan ıskonto oranının yüksek algılanacağını ifade etmektedir. Bu durumda da net servet etkisi ortaya çıkacağı için, Ricardocu eşdeğerlik önermesi geçerli olmayacaktır. Ne var ki, Barro'ya göre burada net servet etkisi ortaya çıkmayacaktır. Zira bu tür belirsizliklerin yarattığı sürekli gelir dalgalanmalarından korunmak isteyen karar birimlerinin en önemli korunma aracı hükümet tahvilleridir. Tahvillerin anapara ve faiz ödemeleri gelecekteki vergilere eşit olacağı için, söz konusu belirsizlik ortadan kalkmakta ve Ricardocu eşdeğerlik geçerliliğini korumaktadır.

1.5. Yeni Keynesyen Makro İktisat Modelinde Maliye Politikalarının Etkinliği

Keynesyen modeli rasyonel beklentilere uygun bir makro model haline getirmeyi hedefleyen yeni Keynesyenlere göre sıradan bir varsayım olmayan ücret ve fiyat yapışkanlıkları kabul edilebilir mikro iktisadi temellere dayanmaktadır.¹⁵ Ücret ve fiyat yapışkanlıkların varlığı, parasal şoklara reaksiyon gösterme önceliğini politika otoritelerine tanımaktadır. Böylelikle, beklenen veya beklenmeyen iktisat politikalarının kısa dönemde reel etkiler yarattığına dair yeni Keynesyen görüş ortaya çıkmaktadır.

Maliye politikası araçlarının uzun uygulama, etki gecikmelerine sahip olması ve ihtiyaç halinde tersine çevrilebilmesinin zahmetli olması nedeniyle tercihlerini istisnaî durumlar dışında para politikalarından yana kullanan yeni Keynesyenler, maliye politikalarını klasik, parasalcı ve yeni klasik iktisatçılara

göre daha etkin bulmaktadırlar. Bunun temel nedeni, piyasalar açısından daha gerçekçi olarak kabul edilen aksak rekabet şartlarıdır.¹⁶

Diğer taraftan, maliye politikalarının öncelikli olarak tercih edileceği istisnaî durumlar ise Taylor (2000) tarafından tanımlanmaktadır.

İlk istisnaî durum, enflasyon hedefini sıfıra yakın düzeyde tutmayı hedefleyen ve bu amaçla faiz haddini kontrol eden bir para politikasının varlığında parasal faiz oranlarının sıfıra düşmesidir. Bu durum, para politikasının etkinliğini şüphe altında bırakmaktadır. Zira parasal faiz haddi sıfırdan büyükken, carî enflasyondaki herazalış parasal faize yansımaktave toplam talep miktarını arttırmaktadır. Ancak, parasal faiz haddi sıfır olduğunda uygulanan genişletici para politikası ise, reel faizi artırarak deflasyonist baskıyı şiddetlendirmektedir. Bu istisnaî durumda, maliye politikaları tek çözüm olarak görünmektedir.¹⁷

İkinci istisnaî durumda, para politikasına ilişkin inanırlık düzeyinin maliye politikasını tek tercih olarak bırakması söz konusudur. Örneğin, çıktı açığı belli bir düzeyin altında iken para otoritesi pasif olma kuralı ile bağlanmışsa, inanırlık nedeniyle maliye politikası geçerli tek tercih olmaktadır.

Son istisnaî durum ise, açık ekonomi şartlarını kapsayan IS-LM-BP modeline atıf yapmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere, sabit döviz kuru ve tam sermaye hareketliliği altında yürütülmeye çalışılacak para politikaları etkisiz olacağı için maliye politikası tek alternatif haline gelmektedir.

2. AMPİRİK LİTERATÜR

Maliye politikalarının doğrusal etkilerini ve etkinliğini değerlendiren çalışmalarda, özellikle zaman serileri için sıkça tercih edilen, vektör otoregresif (VAR) modeller kullanılmaktadır. Ağırlıklı olarak, örneklem olarak seçilen dönemin tamamını temsil eden maliye politikası çarpanlarını ölçemeye yönelik VAR modelleri, örneklem, kullanılan değişken sayısı ve gecikme uzunluklarının belirlenmesi gibi konularda farklılaşmaktadır. Bundan daha önemlisi, söz konusu VAR modelleri maliye politikasına ilişkin şokların tanımlanması konusunda da birbirlerinden ayrılmaktadır. Caldara ve Kamps (2008)'e göre, maliye politikasına ilişkin şokların tanımlanması açınsındadört farklı VAR modeli bulunmaktadır.

a) Kukla Değişken Yaklaşımı [VAR (D)]: Kukla değişken yaklaşımında, dışsal nitelikteki maliye politikası şokları, VAR sürecine kukla değişkenler yardımıyla dâhil edilmektedir. Literatürde bu yaklaşımı

kullanan temel çalışmalar arasında, Ramey ve Shapiro (1998), Edelberg vd. (1999) ve Eichenbaum ve Fisher (2005) bulunmaktadır.

b) Özyineleme Yaklaşımı [VAR (RA)]: Özyineleme yaklaşımı ile VAR süreci tanımlanırken modelde yer alan değişkenler nedensellik sıralamasına tabi tutulur. Başka bir anlatımla, değişkenler sıralanırken, dışsallık dereceleri göz önünde bulundurulur. Fatas ve Mihov (2001) ele aldığımız literatürde bu yaklaşım ile anılan temel çalışmadır.

c) Yapısal VAR Yaklaşımı [SVAR]: Yapısal yaklaşım ile VAR süreci tanımlanırken ise politika uygulamalarına ilişkin bilgiler modelde kullanılmaktadır. Bu çerçevede, dışsal mali şoklar belirlenirken, vergi ödeme zamanları, mali değişkenlerin esneklikleri, maliye politikasındaki gecikme uzunlukları ve benzeri kurumsal bilgiler kullanılmaktadır. Blanchard ve Perotti (2002) ve Perotti (2002) yapısal VAR yaklaşımının kullanıldığı temel çalışmalar arasındadır.

d) İşaret Kısıtı Yaklaşımı [VAR (SR)]: Mountford ve Uhlig (2009) ile anılan işaret kısıtı yaklaşımında ise maliye politikası şoklarının etkileri belirlenirken, teoriye uygun sonuçlar çıkması adına işaret kısıtları (hükümet harcaması şokunun en az dört dönem pozitif çıkması vb.) kullanılmaktadır.

Bu çerçevede, maliye politikalarının doğrusal etkilerini ve etkinliğini ölçmeyi amaçlayan 25 farklı çalışma incelenmiştir. Yukarıda yapılan metodolojik sınıflandırma doğrultusunda incelenen bu çalışmalara ilişkin bilgiler ekte sunulan Tablo-1'de özetlenmektedir.

2.1. Kukla Değişken Yaklaşımını Kullanan Modeller

Maliye politikalarının etkinliğini, kukla değişken yaklaşımını kullanan VAR modelleri ile ölçmeyi amaçlayan 5 çalışma mevcuttur. Politika çarpanlarına ait işaretlerin, doğrusal politika etkileri ile uyumlu olduğunu gösteren bu çalışmalarda hesaplanan çarpan değerleri, Keynesyen teoride öngörülene göre düşüktür.

Bu kapsamda incelenebilecek öncül çalışmalar Ramey ve Shapiro (1997) ile Edelberg vd. (1998) tarafından ortaya konulmaktadır. ABD verilerini kullanan bu çalışmalarda, savunma harcamaları aracılığıyla yürütülen genişletici maliye politikalarının çıktı düzeyi üzerindeki etkileri, tüketim ve yatırım harcamaları dikkate alınarak incelenmektedir.¹⁸ Bu çerçevede, genişletici maliye politikalarının özel tüketim harcamalarını azalttığı sonucuna ulaşıırken, bu sonuç negatif servet etkilerine dayandırılmaktadır. Bununla beraber her iki

çalışmada da, negatif servet etkisi nedeniyle işgücü arzının arttığı ve reel ücretlerin düştüğü yönünde sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu sayede, tüketim harcamaları üzerindeki etki özel yatırımlar tarafından tersine çevrilmektedir. Son tahlilde, maliye politikası çarpanlarının pozitif olduğuna ilişkin ampirik kanıtlara ulaşan Ramey ve Shapiro (1997) ile Edelberg vd. (1998) özel yatırımlardaki artışın tüketimdeki düşüşten büyük olduğunu ima etmektedirler.

Ulaşılan bu sonuçlar, benzer yöntem kullanan Bayoumi (2001), Eichnebaum ve Fisher (2004) ve Ramey (2007) tarafından doğrulanmaktadır. Ramey ve Shapiro (1997) tarafından tanımlanan kukla değişkenlerin sayısını arttıran Eichnebaum ve Fisher (2004) ve Ramey (2007), sırasıyla 0.61 ve 0.60 olarak hesapladıkları kamu harcaması çarpanları ile maliye politikalarının Keynesyen teoride öngörüldüğü kadar etkin olmadığını vurgulamaktadırlar.¹⁹²⁰

Japonya verilerini kullanan Bayoumi (2001) bu çalışmalardan farklı olarak vergi çarpanını da dikkate almaktadır. İki kukla değişken kullanan Bayoumi (2001), Japonya'daki kamu harcaması çarpanını 0.65, vergi çarpanını ise -0.20 olarak hesaplamaktadır. Maliye politikalarının Keynesyen teoride öngörüldüğü kadar etkin olmadığı anlamına gelen bu sonuçlar, kamu harcamaları aracılığıyla yürütülen politikaların en azından kısa dönemde daha etkin olduğu anlamını taşımaktadır.

2.2. Özyineleme Yaklaşımını Kullanan Modeller

Maliye politikalarının etkinliğini, özyineleme yaklaşımını kullanan VAR modelleri ile ölçmeyi amaçlayan 3 çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların tamamında, politika çarpanlarına ait işaretlerin doğrusal politika etkileri ile uyumlu olduğu gösterilmektedir. Bununla beraber, çalışmalardan sadece bir tanesi hesaplanan kamu harcaması çarpan değeri itibariyle Keynesyen teoriyi doğrulamaktadır.

Bu çalışmaların öncüsü olan Fatas ve Mihov (2001), ABD'de uygulanan genişletici kamu harcamalarının çıktı üzerindeki etkisinin genişletici olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Başka bir anlatımla, kamu harcamasının çarpanının pozitif olduğu sonucuna ulaşan araştırmacılar, çıktı düzeyinin bileşenleri üzerindeki etkileri de incelemektedirler. Buna göre, genişletici kamu harcamalarından kaynaklanması beklenen negatif servet etkilerine rağmen, ABD'de tüketim harcamaları artmaktadır. Bununla birlikte, tüketim harcamaları ile istihdam arasında oluşması beklenen negatif ilintiyi doğrulanmayan Fatas ve Mihov (2001), maliye politikaları ile özel yatırım harcamaları arasındaki ilişkiyi gösteren anlamlı bir sonuca ulaşamamaktadır.

Aynı yöntemi kullanarak Japonya örneğini ele alan Walker (2002), kamu harcaması çarpanını 1.67 olarak hesaplamaktadır. Bu sonuçla, Keynesyen etkilere kanıt sağlayan Walker (2002), vergi çarpanı konusunda Bayoumi (2001) tarafından yapılan hesaplamayı doğrulamaktadır.

Bu başlık altında değerlendirilebilecek son çalışma ise, Chang vd. (2002) tarafından Güney Kore, Tayvan ve Tayland örnekleri için yapılmaktadır. Vergiler aracılığıyla yürütülen maliye politikalarına ilişkin anlamlı bir sonuca ulaşılamayan bu çalışmada, kamu harcamaları aracılığıyla yürütülen maliye politikalarına ilişkin tek anlamlı sonuç Tayvan için bulunmaktadır. Tayvan için hesaplanan kamu harcaması çarpanı 0.26'dır.

2.3. Yapısal VAR Yaklaşımını Kullanan Modeller

Maliye politikalarının etkinliğini ölçmeyi amaçlayan doğrusal modellerde, çoğunlukla yapısal VAR yaklaşımının tercih edildiği göze çarpmaktadır. Bu kapsamda söz konusuyaklaşımı tercih eden 16 çalışma incelenmiştir. İncelenen çalışmaların 13 tanesinde örneklem tek ülkeden oluşmaktadır. Kalan 3 çalışmada ise çok ülkeli örneklem tercih edilmektedir. Birkaç istisnaî örnek dışında politika çarpanlarına ait işaretlerin doğrusal politika etkileri ile uyumlu olduğu görülmektedir.²¹ Tek ülkeli çalışmaların 9, çok ülkeli çalışmaların ise 1 tanesinde, Keynesyen teoriyi doğrulayan çarpan değerlerine ulaşılmaktadır.

Yapısal VAR modellerinin öncüsü, ABD örneğini ele Blanchard ve Perotti (2002) tarafından ortaya konulmaktadır. Çalışmada, kamu harcamaları ve vergiler üzerine uygulanan bir birimlik pozitif şokun sırasıyla, çıktı, tüketim ve yatırım düzeyi üzerindeki etkileri hesaplanmaktadır. Buna göre, deterministik trend varsayımı altında, bir birimlik vergi artışının, çıktı düzeyini 0.78 birim azalttığı sonucuna ulaşılrken; stokastik trend varsayımı altında bir birimlik vergi artışının, çıktı düzeyini 1.33 birim azalttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer taraftan, deterministik trend varsayımı altında, bir birimlik kamu harcaması artışı ile çıktı düzeyinin 1.29 birim arttığı sonucuna ulaşılrken; stokastik trend varsayımı altında bir birimlik kamu harcaması artışı ile çıktı düzeyinin 0.90 birim arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Maliye politikalarının doğrusal nitelikte olduğunu destekleyen bu çarpan değerleri, kısmen Keynesyen yaklaşımı da doğrulamaktadır.

Blanchard ve Perotti (2002)'yi takip ederek ABD için yapısal VAR analizi yapan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların belli başlıları arasında Canzoneri vd. (2002), Gali vd. (2005), Arin ve Koray (2005), Caldara ve Kamps (2008) ile Frassetta ve Melina (2010) yer almaktadır.

Bu çalışmalardan Canzoneri vd. (2002), mutlak değeri en yüksek vergi harcaması çarpanını -0.80, kamu harcaması çarpanını ise 1.05 olarak hesaplanmaktadır. Araştırmacıların ulaştığı bu sonuçlar maliye politikalarının doğrusal etkilerini doğrulamaktadır. Bununla beraber, pozitif kamu harcaması şoklarının orta ve uzun dönem faiz haddini yükseltmesi hesaplanan vergi çarpanı Keynesyen teoride öngörülenden küçük kılmaktadır.

Gali vd. (2005) ise ABD için geçerli kamu harcaması çarpanını, üç farklı dönem için hesaplamaktadır. Çalışmada, (1954-2003) ve (1960-2003) dönemleri için hesaplanan kamu harcaması çarpanlarının Keynesyen teoriye uygun olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Arın ve Koray (2005)'e göre ise, savunma harcamaları aracılığıyla yürütülen genişletici maliye politikaları ile dolaylı vergiler ve kurumlar vergisi aracılığıyla yürütülen daraltıcı maliye politikaları Keynesyen teoriye uygun sonuçlar yaratmaktadır. Bununla beraber, gelir vergisinin etkisiz bir maliye politikası aracı olduğuna yönelik ampirik bulgular mevcuttur.

Bu kapsamda ele alınabilecek bir diğer çalışma olan Caldara ve Kamps (2008), kısmen Keynesyen teori ile uyumlu sonuçlara ulaşmaktadır. Kamu harcaması şoklarının, özel tüketim harcamaları aracılığıyla toplam çıktı seviyesini arttırdığı yönünde bulgular elde eden Caldara ve Kamps (2008), kamu harcamasına ilişkin etki çarpanını yaklaşık 1.20 olarak hesaplamaktadır. Aynı çalışmada hesaplanan en yüksek kamu harcaması çarpanı ise yaklaşık 1.60'tır. Bununla beraber, çalışmada hesaplanan vergi çarpanları Keynesyen teoride öngörülene göre küçüktür.

Caldara ve Kamps (2008) tarafından ulaşılan sonuçları doğrulayan Fragetta ve Melina (2010)'da elde edilen en yüksek kamu harcaması çarpanı ve etki çarpanı ise sırasıyla, 1.75 ve 1.10'dur. Çalışmada vergi çarpanına ilişkin anlamlı bir sonuca ulaşılamamaktadır.

Blanchard ve Perotti (2002)'yi takip ederek yapısal VAR analizi yapılan çalışmalara konu olan ABD dışındaki ülkeler arasında Almanya, Avusturya, G. Kore, İspanya, İtalya, Japonya ve Şili yer almaktadır.

Bu çalışmalar arasında yer alan Kuttner ve Posen (2002) Japonya örneğini ele almaktadır. Maliye politikalarının doğrusal etkilerini ve Keynesyen teoriyi destekleyen ampirik kanıtlara ulaşan Kuttner ve Posen (2002), kamu harcaması çarpanı ve vergi çarpanını sırasıyla, 2.00 ve -2.50 olarak hesaplamaktadırlar. Araştırmacılar, ayrıca tahmin ettikleri tasarruf fonksiyonu yardımıyla, Ricardocu etkilerin Japonya için geçerli olmadığı sonucuna ulaşmakta ve politika çarpanlarına ait bulgularını doğrulamaktadırlar.

Kuttner ve Posen (2002) tarafından ulaşılan sonuçları doğrulayan diğer bir tek ülkeli çalışma olan Giordano vd. (2007) maliye politikalarının etkinliğini İtalya rneği için ölçmektedir. Oluşturulan yapısal VAR modeli çerçevesinde, pozitif bir kamu harcaması Şokunu takip eden 4., 8. ve 12. eyreklerde, hükümet harcaması çarpanını sırasıyla, 2.40, 2.40 ve 1.70 olarak hesaplayan araştırmacılar, pozitif bir vergi Şokunu takip eden 5. eyrekte, vergi çarpanını 0.16 olarak hesaplamaktadırlar.

Tek lkeli yapısal VAR modelleri kapsamında ele alınabilecek olan Hur (2005), Güney Kore’de kamu harcamaları veya vergiler aracılığıyla yürütülen genişletici maliye politikalarının incelemektedir. Vergi arpanına ilişkin anlamlı bir sonuca ulaşamayan Hur (2005), en yüksek kamu harcaması çarpanını 0.40 olarak hesaplamaktadır. Bu erevede, Güney Kore’de maliye politikalarının etkisiz olduğu sonucu ön plana çıkmaktadır.

Benzer bir başka alışma, Hepke-Falk vd. (2006) tarafından Almanya rneği için yapılmaktadır. Hur (2005)’in aksine, dolaysız vergilerin Keynesyen yaklaşıma uygun sonuçlar yarattığı yönünde bulgulara ulaşan araştırmacılar, kamu tüketim harcamaları ile dolaylı vergilerin etkisiz birer maliye politikası aracı olduğunu ima eden sonuçlarla karşı karşıya gelmektedirler.

Bu kapsamda incelenebilecek bir başka çalışma olan Badinger (2006), maliye politikalarının etkilerini Avusturya rneği için ele almaktadır. Maliye politikalarının doğrusal etkileri lehinde, güçlü ampirik kanıtlara ulaşan Badinger (2006), vergi çarpanını -0.591, kamu harcaması çarpanını ise 0.820 olarak hesaplamaktadır. Uzun dönemde çarpanların mutlak değerlerinin düştüğü sonucuna ulaşan araştırmacı, tüketim ve yatırım harcamalarının, nihai etki üzerindeki ağırlılığının birbirine yakın olduğunu vurgulamaktadır.

Politika çarpanlarını hesaplariken kısa ve uzun dönem ayrımı yapan bir başka çalışma olan Castro ve Cos (2008) İspanya örneğini ele almaktadır. Maliye politikalarının doğrusal etkilerine ve Keynesyen teoriye aykırı sonuçların bulunduğu çalışmada, kısa dönem kamu harcaması çarpanının bire yakın olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ne var ki, azalan bir trend gösteren bu çarpan değeriuzun dönemde negatif değer almakta doğrusal olma niteliğini kaybetmektedir. Benzer analizin vergi çarpanı için de yapıldığı çalışmada, vergi çarpanının kısa dönemde pozitif uzun dönemde negatif olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Maliye politikalarının doğrusal etkilerinin doğrulamayan bir başka bulgu ise, Şili rneği için yapısal VAR modeli kuran Cerda vd. (2006) tarafından ortaya konulmaktadır. Vergi harcaması çarpanının -0.10 olarak hesaplandığı çalışmada, kamu harcaması çarpanı -0.20 olarak hesaplanmaktadır. Bu sonuçlar,

hem doğrusal olmayan maliye politikası etkilerini hem de Ricardocu etkileri Şili için geçerli kılmaktadır.

Yapısal VAR analizi ile maliye politikalarının doğrusal etkilerini ölçmeyi amaçlayan çok ülkeli çalışmalar arasında Perotti (2002, 2007) ve Krusec (2003) yer almaktadır.

Blanchard ve Perotti (2002) tarafından kullanılan yapısal modeli ABD, Avustralya, Batı Almanya, İngiltere ve Kanada için uygulayan Perotti (2002), kamu harcamaları aracılığıyla yürütülen maliye politikalarının, tüm ülkelerde doğrusal etkiler yarattığı yönünde kanıtlara ulaşmaktadır. Buna karşılık, Keynesyen etkileri sadece ABD ve B. Almanya için doğrulayan Perotti (2002), en yüksek kamu harcaması çarpanını ABD için 1.40, Avustralya için 0.47, Batı Almanya için 1.29, İngiltere için 0.30 ve Kanada için 0.45 olarak hesaplamaktadır. Diğer taraftan, vergiler aracılığıyla yürütülen maliye politikalarının, İngiltere hariç tüm ülkelerde, doğrusal etkiler yarattığı sonucuna ulaşan Perotti (2002), en yüksek vergi çarpanını ABD için -0.75, Avustralya için -0.04, Batı Almanya için -0.98, İngiltere için 0.05 ve Kanada için -0.61 olarak hesaplamaktadır. Hesaplanan vergi çarpanlarının tamamı, Keynesyen teoride öngörülenden küçüktür.

Benzer sonuçlara ulaşan bir başka çok ülkeli çalışma olan Krusec (2003), 8 ülkeden oluşan örnekleme için yapısal bir hata düzeltme modeli oluşturmaktadır. Kamu harcaması çarpanını Avustralya, Kanada, İngiltere ve Finlandiya için 0.50, Avusturya için 0.30, İtalya için 0.21, ABD için 0.70 olarak hesaplayan Krusec (2003), sadece Avustralya, ABD ve İtalya için anlamlı ve negatif vergi çarpanları hesaplamaktadır.

Bu kapsamda değerlendirilebilecek bir başka çalışma olan Perotti (2007) ise, daha geniş bir tarihsel aralıkta ABD, Avusturalya, İngiltere ve Kanada için maliye politikalarının doğrusal etkilerini ölçmeye çalışmaktadır. Kamu harcamaları aracılığıyla yürütülen maliye politikalarının ABD, Avusturalya ve İngiltere'de doğrusal etkiler yarattığı yönünde güçlü kanıtlara ulaşan Perotti (2007), üçer aylık veri setini kullandığı ilk modelde en yüksek kamu harcaması çarpanını ABD için 0.98 ve Avusturalya için 1.33 olarak hesaplamaktadır. Aynı veri seti ile İngiltere ve Kanada için anlamlı bir sonuca ulaşamayan araştırmacı, yıllık veri setini kullandığı ikinci modelinde en yüksek kamu harcaması çarpanını ABD için 3.05, Avusturalya için 1.13 ve Kanada için 1.59 olarak hesaplamaktadır. Elde edilen bu çarpan değerleri büyük ölçüde Keynesyen yaklaşımı da doğrulamaktadır.

2.4. İşaret Kısıtı Yaklaşımını Kullanan Modeller

Maliye politikalarının etkinliğini, işaret kısıtı yaklaşımını kullanan VAR modelleri ile ölçmeyi amaçlayan bir çalışma bulunmaktadır. Mountford ve Uhlig (2009) tarafından ABD örneği için yapılan bu çalışmada, bütçe açığı verilerek yürütülen genişletici maliye politikaları incelenmektedir.

Bu doğrultuda, pozitif bir kamu harcaması şokunu takip eden en yüksek etki çarpanını 0.91 olarak hesaplayan Mountford ve Uhlig (2009), negatif bir vergi şokunu takip eden en yüksek etki çarpanını 3.81 olarak hesaplamaktadır. Bu sonuçlarla, maliye politikalarının doğrusal etkileri doğrulanırken, Keynesyen etkiler sadece vergi çarpanı için doğrulanmaktadır. Zira, hesaplanan kamu harcaması çarpanı Keynesyen teoride öngörülenden küçüktür.

SONUÇ

İktisat politikalarının etkinliklerinin değerlendirilmesine yönelik bilimsel çalışmalar, 2000'li yılların ikinci yarısına kadar ağırlıklı olarak para politikaları üzerine odaklanmaktadır. Yaşanan küresel kriz, politikacıların eğilimleri ve uygulanan ortak para politikaları dikkate alındığında, maliye politikalarının etkinliğine yönelik kuşkuvarın gözden geçirilmesi önem kazanmaktadır.

Literatürde maliye politikalarının etkinliği sorgulanırken, politika değişkeninde meydana gelen değişme sonucunda reel çıktı düzeyinin ne şekilde etkilendiği araştırılmaktadır. Bununla beraber, iktisat politikalarına olan ihtiyaç daha çok kısa dönemde ortaya çıkmakta olduğu için, maliye politikalarının etkinliğini değerlendirmeye yönelik literatürün, talep yönlü etkileri dikkate alma eğiliminde olduğu göze çarpmaktadır.

Bu doğrultuda, çalışma kapsamında maliye politikalarının doğrusal etkilerine ve etkinliğine ilişkin teorik ve ampirik literatür incelenmiştir. Doğrusal etkiler ifadesi ile kastedilen, farklı iktisadi koşullar altında aynı sonucu veren maliye politikalarıdır. Ek olarak, inceleme kapsamı talep yönlü etkileri ele alan teorik tartışmalar ve ampirik modellerle sınırlandırılmaktadır.

Maliye politikalarının doğrusal etkilerine ve etkinliğine yönelik teorik tartışmalar, beş temel iktisat okulu tarafından yürütülmektedir. Okullar tarafından ulaşılan sonuçların sınırlarını ise, maliye politikalarının etkin olduğuna dair Keynesyen görüş ve söz konusu politikaların etkin olmadığına dair Yeni-Klasik görüş belirlemektedir.

Maliye politikalarının doğrusal etkilerini ve etkinliğini değerlendiren çalışmalarda, vektör otoregresif (VAR) modeller kullanılmaktadır. Ağırlıklı olarak, örneklem olarak seçilen dönemin tamamını temsil eden maliye politikası çarpanlarını ölçmeye yönelik VAR modelleri, örneklem, kullanılan değişken sayısı, gecikme uzunluklarının belirlenmesi ve politika şoklarının tanımlanması gibi konularda farklılaşmaktadır.

Bu çerçevede, maliye politikalarının doğrusal etkilerini ve etkinliğini ölçmeyi amaçlayan 25 farklı ampirik çalışma metodolojik sınıflandırmaya uygun olarak incelenmiştir. 21 tanesinde tek ülkeli, 4 tanesinde ise çok ülkeli örneklem kullanılan bu çalışmalar, üç istisnai bulgu dışında, maliye politikalarının etkilerinin doğrusal olduğu sonucu doğrulamaktadır.

Maliye politikalarının etkinliğine ilişkin sonuçlar ise bu kadar net değildir. Tek ülkeli çalışmaların 8, çok ülkeli çalışmaların ise 2 tanesinde kamu harcamaları aracılığıyla yürütülen maliye politikaları Keynesyen teoriye uygun ya da başka bir anlatımla etkin bulunmaktadır. Bu çalışmalarda özel tüketim harcamaları kanalı ön plana çıkarılmaktadır. Negatif servet etkilerinin ön plana çıkarıldığı diğer 15 çalışmada bulunan kamu harcaması çarpan değerleri ise, Keynesyen teoride öngörülenden küçüktür.

Vergiler aracılığıyla yürütülen maliye politikaları açısından da bu sonuçteğişmemektedir. Sadece 3 tek ülkeli çalışmada vergiler aracılığıyla yürütülen maliye politikaları etkin bulunmaktadır.

EK

Tablo 1: Maliye Politikalarının Doğrusal Etkilerini ve Etkinliğini Ölçen Çalışmalar

ÇALIŞMA	ÖRNEKLEM	YÖNTEM	SONUÇ	
			KAMU HARCAMASI ÇARPANI	VERGİ ÇARPANI
Ramey and Shapiro (1997)	ABD (1947:1-1996:4)	VAR (D)	Pozitif	×
Edelberg vd. (1998)	ABD (1948:1-1996:1)	VAR (D)	Pozitif	×
Bayoumi (2001)	Japonya (1981:1-1998:1)	VAR (D)	0.65	-0.20
Fatas and Mihov (2001)	ABD (1960:1-1996:4)	VAR (RA)	Pozitif	×
Blanchard and Perotti (2002)	ABD (1947:1-1997:4)	SVAR	0.90	-0.78
			1.29	-1.33
Perotti (2002)	ABD (1961:1-2000:4) Avustralya (1964:1-2000:4) B. Almanya (1961:1-1989:4) İngiltere (1964:1-2001:2) Kanada (1962:1-2001:4)	SVAR	1.40	-0.75
			0.47	-0.04
			1.29	-0.98
			0.30	0.05
			0.45	-0.61
Walker (2002)	Japonya (1980:1-2000:3)	VAR (RA)	1.67	-0.20
Kuttner and Posen (2002)	Japonya (1976-1999)	SVAR	2.00	-2.50
Canzoneri vd. (2002)	ABD (1951-1995)	SVAR	1.05	-0.80
Chang vd. (2002)	Güney Kore (1962-2001) Tayvan (1962-2001) Tayland (1962-2001)	VAR (RA)	×	×
			0.26	×
			×	×
Krusec (2003)	ABD (1960:1-2001:4) Avusturya (1964:1-1998:4) Avustralya (1963:2-2001:2) Almanya (1966:1-1998:4) Finlandiya (1970:1-1996:4) İngiltere (1963:1-2001:2) İtalya (1960:1-1998:4) Kanada (1961:1-2001:4)	SVEC	0.21	Negatif
			0.50	×
			0.70	×
			×	×
			0.50	×
			0.50	×
			0.30	Negatif
0.50	×			
Eichenbaum and Fisher (2004)	ABD (1947:1-2001:2)	VAR (D)	0.61	×
Hur (2005)	Güney Kore (1979:1-2004:4)	SVAR	0.40	×
Arin and Koray (2005)	ABD (1959:2-2001:2)	SVAR	Pozitif	Negatif
Gali vd. (2005)	ABD (1948:1-2003:4) ABD (1954:1-2003:4) ABD (1960:1-2003:4)	SVAR	0.51 – 0.68	×
			1.22 – 1.74	×
			1.32 – 0.81	×
Cerda vd. (2006)	Şili (1833-2000)	SVAR	×	-0.10
Badinger (2006)	Avusturya (1983:1-2004:4)	SVAR	0.82	-0.591
Hepke-Falk vd. (2006)	Almanya (1974:1-2004:4)	SVAR	0.62	Negatif
Giordano vd. (2007)	İtalya (1982:1-2004:4)	SVAR	2.40	0.16
De Castro and Cos (2008)	İspanya (1980:1-2004:4)	SVAR	~1.00	Negatif
Caldara and Kamps (2008)	ABD (1955:1-2006:4)	SVAR	~1.20 – ~1.60	~ -0.10 – ~ -0.30
Ramey (2007)	ABD (1939:1-2008:4)	VAR (D)	0.60 – 1.10	×
Perotti (2007)	ABD (1947:1-2005:4) Avustralya (1947:1-2005:4) İngiltere (1947:1-2005:4) Kanada (1947:1-2005:4)	SVAR	0.98 – 3.05	×
			1.33 – 1.13	×
			– 1.59	×
			×	×
Mountford and Uhlig (2009)	ABD (1955:1-2000:4)	VAR (SR)	0.91	-3.81
Fragetta and Melina (2010)	ABD (1955:1-2006:4)	SVAR	1.10 – 1.75	×

× : Hesaplanmış çarpan değeri mevcut değildir.

NOTLAR

¹ $|\Delta C + \Delta I| = |\Delta B|$

² $|\Delta C| = |\Delta B|$

³ Keynes'in likidite tuzağı olarak tanımladığı durumda ise, maliye politikası tek tercih haline gelmektedir.

⁴ Tahvil ihracı ile finansman, para arzı ve vergilerin sabit tutulması anlamını taşımaktadır. Bu çerçevede, artan işlem amaçlı para talebinin, azalan spekülasyon amaçlı para talebi ile sağlanması, sabit para arzı ön koşulunun doğal bir sonucudur. Diğer yandan, spekülasyon amaçlı para talebi ile işlem amacıyla para talebi arasındaki değişim, paranın dolaşım hızının ekonomik sistem içinde değiştiği anlamına gelmektedir.

⁵ Döviz kuru dışlaması, toplam talebin net ihracat bileşeni aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, tahvil ihracı ile finanse edilen genişletici maliye politikalarının yarattığı yüksek faiz haddi, ülke içine sermaye girişini arttırmak suretiyle yerli paraya değer kazandırmakta ve ortaya çıkan iç talep artışını kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaktadır.

⁶ Esnek döviz kuru rejiminde maliye politikaları değerlendirilirken, Merkez Bankasının tutulan yabancı para rezervlerinin sabit kaldığı varsayılmaktadır. Aksi durumda ortaya çıkan parasal genişleme, faiz haddini düşürerek, dışlama etkisini ortadan kaldıracaktır (Hemming, Kell and Mahfouz, 2002: 5).

⁷ Friedman, carî hükümet harcamaları ile transfer harcamalarının halkın arzu, ihtiyaç ve ödeme isteğine göre belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Zira halkın temel hedef ve ihtiyaçları (savaş dönemleri haricinde) yavaş değiştiği için, bu tür bir politikanın görece olarak istikrarlı bir kamu harcaması düzeyine yol açması söz konusudur. Temel bütçe ilkesi doğrultusunda, bu harcamaların vergilerle karşılanamayan kısmının yalnızca, para miktarındaki (önceden belirlenmiş) bir artış ile finanse edilmesi önerilmektedir (Friedman, 1948: 248-249).

⁸ Lerner etkisi, sürdürülen bütçe açıklarının yarattığı birikmiş kamu borcunun, servet etkisi aracılığıyla tüketim düzeyini artırması ve ekonomiyi tam istihdam dengesine ulaştırmasıdır.

⁹ Bu iki tezinin başlangıç noktasını rasyonel beklentiler varsayımı oluşturmaktadır. Bu varsayım uyarınca, rasyonel karar birimleri iktisadi koşullar hakkında sahip oldukları geçmiş ve geleceğe ilişkin tüm bilgiyi uygun biçimde değerlendirerek öngörülerini sistematik beklenti hataları yapmadan oluştururlar. Takiben, bu öngörülerin ışığında iktisadi faaliyetlerini yürüterek fayda-kar maksimizasyonu sağlarlar.

¹⁰ Sistematik (karar birimlerini şaşırtsayan) politikalar ile kastedilen, daralma (genişleme) dönemlerinde uygulanan genişletici (daraltıcı) politika uygulamalarıdır. Rasyonellik ilkesi gereğince karar birimleri, olası daralma veya genişlemeyi öngöreceklere ve sistematik politikalar uygulanmadan önce reel çıkarlarını koruyacak kararları alacaklardır. Böylelikle, bu uygulamaların talep yönlü etkileri reel çıktı düzeyine yansımayacektir. Buna karşılık, karar birimlerinin önceden karar almalarına imkân vermeyen, sürpriz (sistematik olmayan) talep yönlü politika uygulamaları ise reel çıktı düzeyini etkileyeceklerdir.

¹¹ Ne var ki, bu sonucun arkasında, bütçe açığı verme pahasına toplanmayan vergilerin tek amacının, carî kamu harcamalarını karşılamak olduğu varsayımı yer almaktadır. Zira rasyonel karar birimlerinin, kamu harcamalarının izlediği patika değiştirilmediği sürece bütçe dengesi için gerekli olan vergilerin bugünkü değerinin değişmeyeceğini ve

vergilerin ödeme zamanına ait değişikliklerin kendileri açısından bir fark yaratmayacağını öngörmeleri, bu varsayım sayesinde mümkün olmaktadır.

¹² Aynı önerme çerçevesinde yapılan analizler kamu harcamalarına da uyarlanmaktadır. Bu durumda, belirli bir vergi geliri patikası çerçevesinde, hükümet harcamalarındaki değişikliklerin etkilerinin ne olacağı sorgulanmaktadır. Buna göre, bugünkü kamu harcaması artışları, gelecekteki kamu harcaması azalışı ile veya gelecekteki yüksek vergilerle finanse edileceği için rasyonel bireylerin sürekli gelirleri ve tüketim düzeyleri değişmeyecektir. Böylelikle, bugünkü harcama artışı ile gelecekteki harcama azalışı veya gelecekteki yüksek vergiler arasında ortaya çıkan Ricardocu eşdeğerlik neticesinde maliye politikaları etkinliğini yitirecektir.

¹³ Sermaye piyasalarındaki rekabet düzeyi ile Ricardocu eşdeğerlik önermesi arasındaki ilişki üç farklı karar birimini içeren bir modelle ortaya konulmaktadır. A grubu, büyük şirketlerden ve az sayıda bireyden oluşmaktadır. B grubu ise küçük şirketler ve çok sayıda bireyden oluşmaktadır. Bununla beraber, üçüncü karar birimi olan hükümet ile A grubundakiler, B grubundakilere kıyasla daha düşük faiz haddiyle borçlanabilmektedirler. Buna göre, hükümet tarafından her iki gruba eşit yansıyacak bir vergi kesintisi uygulandığında, B grubundakiler ileride artacak vergileri daha yüksek faiz oranından iskonto edeceklerdir. Bir anlamda piyasaya göre daha uygun şartlarda kaynak bulan B grubu üyeleri net servet etkisi ile karşı karşıya kalacaklar ve tüketimlerini, yatırımlarını arttıracaklardır. Buna karşılık, A grubundakiler için net servet etkisi sıfırdır; zira onlar için geçerli iskonto oranı değişmemektedir. Bu bağlamda, ekonominin tamamı dikkate alındığında, politika uygulaması sonucunda toplam tüketimin ve yatırımın arttığı sonucuna ulaşılmaktadır.

¹⁴ Barro'nun itirazı da, üç karar birimini içeren model çerçevesinde açıklanabilir. Buna göre, net servet etkisine bağlı olarak toplam tüketim ve yatırımın artması, toplam tasarrufların büyüme oranını, bütçe açıklarının büyüme oranından geride bırakacaktır. Bütçe denklığı, A grubu bireylerin daha fazla tahvili elde tutmalarını gerektirdiği için faiz oranları yükselecektir. Yükselen faiz, A grubu için yatırım ve tüketim harcamalarının düşmesi anlamını taşımaktadır. Netice de, A grubundan B grubuna harcamaların transferi dışında bir değişiklik olmayacaktır. Ricardocu eşdeğerlik geçerliliğini koruyacaktır.

¹⁵ - Ücret görüşmelerinin sık aralıklarla tekrar edilmesinin maliyeti nedeniyle, işgücü piyasasında açık ya da örtülü biçimde uzun dönemli sözleşmeler geçerli olmaktadır.

- Kâr maksimizasyonunu hedefleyen firmalar, faaliyetlerini rekabetçi ve fiyat alıcı olarak değil, tekeli ve fiyat yapıcı olarak sürdürmektedirler.

- Firmalar fiyatları düşürerek daha fazla kar elde edecek stratejileri geliştirme konusunda birbirlerini taklit etmekten öteye gidememekte ve koordinasyon başarısızlığına konu olmaktadırlar.

- Menü maliyetleri gibi nedenlerle fiyatları değiştirme konusunda isteksiz olan firmalar, ters seçim yapılmasına neden olmaktadırlar.

- İşgücü ve mal piyasaları görece olarak geç, buna karşılık para ve sermaye piyasaları ise çabuk uyarlanmaktadır (Snowdon and Vane, 2005: 361, 364-370).

¹⁶ Örneğin, Mankiw (1988), Hicks-Hansen'e ait IS-LM analizi üzerine kurduğu bir model yardımıyla, dışlama etkisinin boyutunun aksak rekabetten, tam rekabete doğru gidildikçe büyüdüğünü ortaya koymaktadır.

¹⁷ Enflasyon hedefi %2'den düşük oldukça, söz konusu istisnaî durumun ortaya çıkma olasılığı artmaktadır.

¹⁸ Ramey ve Shapiro (1997) tarafından kullanılan kukla değişkenler, Kore Savaşını, Vietnam Savaşını ve Carter-Reagan Askeri Harcamalarını içermektedir.

¹⁹ Eichnebaum ve Fisher (2004) ve Ramey (2007) tarafından kullanılan kukla değişkenler, Kore Savaşını, Vietnam Savaşını, Carter-Reagan Askeri Harcamalarını ve 11 Eylül Saldırıları içermektedir.

²⁰ Ramey (2007), 2. Dünya Savaşı'nın dikkate alındığı modelinde kamu harcaması çarpanını 1.10 olarak hesaplamaktadır.

²¹ Maliye politikalarının doğrusal etkilerini doğrulamayan iki istinaî örnek, Perotti (2002) tarafından İngiltere için 0.05 değerindeki vergi çarpanı ile Giordano vd. tarafından ise İtalya için hesaplanan 0.16 değerindeki vergi çarpanıdır.

KAYNAKÇA

Ackley, G. (1961) **Macroeconomic Theory**, New York: The Macmillan Company.

Arin, K.P. and F. Koray (2005) "Fiscal Policy and Economic Activity: U.S. Evidence", **CAMA Working Paper Series**, WP 9.

Badinger, H. (2006) "Fiscal Shocks, Output Dynamics and Macroeconomic Stability: An Empirical Assessment for Austria (1983–2002)", **Empirica**, 33, 267–284.

Barro, R.J. (1974) "Are Government Bonds Net Wealth?", **Journal of Political Economy**, 82, 1095-1117.

Barro, R.J. (1989) "The Ricardian Approach to Budget Deficits", **Journal of Economic Perspectives**, 3(Spring), 37-54.

Bayoumi, T. (2001) "The Morning After: Explaining the Slowdown in Japanese Growth in the 1990s", **Journal of International Economics**, 53, 241-259.

Blanchard, O.J. and R. Perotti (2002) "An Empirical Characterization of the Dynamic Effects of Changes in Government Spending and Taxes on Output", **Quarterly Journal of Economics**, 117, 1329-1368.

Blinder, A.S. and R.M. Solow (1973) "Does Fiscal Policy Matter?", iç. Anthony Atkinson (der), **Modern Public Finance**, Gower House: Edward Elgar Publishing Limited, 283–298.

Caldara, D. and C. Kamps (2008) "What are the Effects of Fiscal Policy Shocks? A VAR Based Comparative Analysis", **ECB Working Paper Series**, no. 877.

Canzoneri, M., R.Cumby and B. Diba (2002) "Should the European Central Bank and the Federal Reserve be Concerned about Fiscal Policy?", **Rethinking Stabilization Policy**, FRB Kansas City Symposium Proceedings.

- Cerda, R.A., H. Gonzalez and L.F. Lagos (2006) "Is Fiscal Policy Effective? Evidence for an Emerging Economy: Chile 1833-2000", **Applied Economics Letters**, 13, 575-580.
- Chang, T., W. Liu and H. Thompson (2002) "The Viability of Fiscal Policy in South Korea, Taiwan, and Thailand", **International Studies Program Working Paper**, 02-09.
- De Castro, F. and P.H. De Cos (2008) "The Economic Effects of Fiscal Policy: The Case of Spain", **Journal of Macroeconomics**, 30, 1005-1028.
- Edelberg, W., M. Eichenbaum and J.D.M. Fisher (1998) "Understanding the Effects of a Shock to Government Purchases", **NBER Working Paper Series**, WP 6737.
- Eichenbaum, M. and J.D.M. Fisher (2004) "Fiscal Policy in the Aftermath of 9/11", **NBER Working Paper Series**, WP 10430.
- Fatás, A. and L. Mihov (2001) "The Effects of Fiscal Policy on Consumption and Employment: Theory and Evidence", **CEPR Discussion Papers**, No. 2760.
- Fragetta, M. and G. Melina (2010) "The Effects of Fiscal Shocks in SVAR models: A Graphical Modelling Approach", **Birkbeck Working Papers in Economics and Finance**, BWPEF 1006.
- Friedman, M. (1948) "A Monetary and Fiscal Framework for Economic Stability", **The American Economic Review**, 38(3), 245-265.
- Froyen, R.T. (1986) **Macroeconomics**, New York: Macmillan Publishing Company.
- Gali, J., D.J. Salido and J. Valles (2005) "Understanding the Effects of Government Spending on Consumption", **NBER Working Papers**, No. 11578.
- Giordano, R., S. Momigliano, S. Neri and R. Perotti (2007) "The Effects of Fiscal Policy in Italy: Evidence From A VAR Model", **European Journal of Political Economy**, 23, 707-733.
- Hemming, R., M. Kell and S. Mahfouz (2002) "The Effectiveness of Fiscal Policy in Stimulating Economic Activity: A Review of the Literature", **IMF Working Paper**, 02/208.
- Hepke-Falk, K.H., J. Tenhofen and G.B. Wolff (2006) "The Macroeconomic Effects of Exogenous Fiscal Policy Shocks in Germany: A Disaggregated SVAR Analysis", **Deutsche Bundesbank, Discussion Paper Series 1: Economic Studies**, No. 41/2006
- Hur, S.K., (2005) "Measuring the Effectiveness of Fiscal Policy in Korea", **NBER-East Asia Seminar on Economics**, 16, 63-93.

- Krusec, D. (2003) “The Effects of Fiscal Policy on Output in a Structural VEC Model Framework: The Case of Four EMU and Four Non-EMU OECD Countries”, **European University Institute, Florence, mimeo.**
- Kuttner, K.N. and A.S. Posen (2002) “Fiscal Policy Effectiveness in Japan”, **Journal of the Japanese and International Economies**, 16, 536-558.
- Levacic, R. and A. Rebmann (1991) **Macroeconomics: An Introduction to Keynesian-Neoclassical Controversies**, London: Macmillan Publishers Limited.
- Mankiw N.G. (1988) “Imperfect Competition and the Keynesian Cross”, (iç.) N. Gregory Mankiw and David Romer (der.), **New Keynesian Economics**, Cambridge: MIT Press, 377–385.
- Mountford, A. and H. Uhlig (2009) “What are the Effects of Fiscal Policy Shocks?”, **Journal of Applied Econometrics**, 24, 960-992.
- Ott, D.J. and A. Ott (1965) “Budget Balance and Equilibrium Income”, **The Journal of Finance**, 20(1), 71-77.
- Perotti, R. (2002) “Estimating The Effects of Fiscal Policy in OECD Countries”, **ENERPI Working Paper**, 15.
- Perotti, R. (2007) “In Search of the Transmission Mechanism of Fiscal Policy”, **NBER Working Paper Series**, WP 13143.
- Ramey, V. and M.D. Shapiro (1998) “Costly Capital Reallocation and the Effects of Government Spending”, **Carnegie Rochester Conference Series on Public Policy**, 48, 145-194.
- Ramey, V. (2007) “Identifying Government Spending Shocks: It’s All in the Timing”, **NBER Working Paper Series**, WP 15464.
- Shaw, G.K. (1988) **Keynesian Economics: The Permanent Revolution**, Aldershot: Edward Elgar Publishing Limited.
- Silber, W.L. (1970) “Fiscal Policy in IS-LM Analysis: A Correction”, **Journal of Money, Credit and Banking**, 2(4), 461–472.
- Snowdon, B. and R.H. Vane (2005) **Modern Macroeconomics**, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Taylor, J.B. (2000) “Reassessing Discretionary Fiscal Policy”, **Journal of Economic Perspectives**, 14(3), 21–36.
- Walker, W.C. (2002) “Ricardian Equivalence and Fiscal Policy Effectiveness in Japan”, **Asian Economic Journal**, 16(3), 285-302.

5018 SAYILI KAMU MALİ YÖNETİMİ VE KONTROL KANUNU'NDA KÜRESELLEŞMENİN İZLERİ

Emin KÖMÜRCÜLER*

Öz

Küreselleşmenin etkisiyle değişen devlet anlayışı birçok alanda olduğu gibi kamu yönetimi alanında da değişime neden olmuştur. Bu süreçte ülkelerde kamu maliyesi ve bütçe alanında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Türkiye’de bu durum 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kanunda küresel dünyada kullanılan kavram ve ifadelere rastlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Küreselleşme, kamu yönetimi, kamu maliyesi, bütçe, 5018 Sayılı Kanun.

Abstract

Traces of Globalization in the Public Financial Management and Control Law Numbered 5018

Changing public understanding with the effect of globalization have led to changes in the field of public administration as in many areas. In this process, significant changes have occurred in countries in the field of public finance and budget. In Turkey, this situation has emerged with Public Financial Management and Control Law numbered 5018. For this reason, concepts and expressions used in the global world are found in the law.

Keywords: Globalization, Public Administration, Public Finance, Budget, the Law numbered 5018.

* Öğr. Gör., Adnan Menderes Üniversitesi, Kuyucak Meslek Yüksekokulu, AYDIN,
emin.komurculer@adu.edu.tr

GİRİŞ

Küreselleşme önemli bir fenomen olarak son yıllarda ülkelerin gündeminde birinci sırada yer almaktadır. Birçok tetikleyici unsuru olmasının yanında, birçok kurum, kural ve sistemi etkilediği görülmektedir. Etkileri sosyal, kültürel, siyasi alanda hissedilse de ekonomik alanda hissedildiği kadar değildir. Finansal sistemler başta olmak üzere özel ve kamu ekonomisi alanında küreselleşmenin nimetleri olduğu kadar külfetleri de vardır. Öyle ki son dönemler de yapılan bir tanımla küreselleşme ateşe benzetilmektedir. Ateş doğru kullanıldığında insan hayatının temel ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir araç olurken, dikkat edilmediği zaman yine insana büyük zararları olmaktadır. Bu durum devletler açısından düşünüldüğünde küreselleşmeden kazançlı çıkan ülkelerin olmasının yanında, bu durumdan zarar gören ülkelerin olduğu da söylenebilir.

Küreselleşmenin etkilediği bir önemli alanda kamu yönetimidir. Dünyada küreselleşmenin etkisiyle değişen devlet anlayışı beraberinde, kamu yönetimi alanında da değişime neden olmuştur. Birçok ülke iktisadi düşüncenin değiştiği 1980’li yıllarda politikalarında değişime gitmiş, kamu yönetimi de bundan payını almıştır.

Çalışmada bu kapsamda öncelikle küreselleşmenin kısa bir tanımına değinilmiş, ardından küreselleşme ve iktisadi düşünce sistemindeki değişim ile birlikte devletin rolünde meydana gelen değişimler açıklanmaya çalışılmıştır. Buradan yola çıkarak da kamu yönetimi alanında küresel ölçekte meydana gelen gelişmelerin izleri, Türkiye’nin kamu yönetimi alanındaki en önemli kanunu olan 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda aranmaya çalışılmıştır.

1. KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Küreselleşme, “*Berlin Duvarının yıkılması, ulus devlet anlayışının zayıflaması ve bilgi-iletişim teknolojilerindeki ilerlemenin hızlanması şeklindeki gelişmelerin belirleyici olduğu 1990 sonrası süreçte, ülkelerarasındaki başta ekonomik olmak üzere, siyasi, sosyal ve hukuki sınırların kalkmaya başlaması ile birlikte tüm yerkürenin tek bir ülke gibi yeniden yapılanması*” (Muter vd., 2003:214) olarak tanımlanmaktadır.

Küreselleşme, ulusal ekonomik sistemlerin artan etkileşimi nedeniyle, dünyadaki piyasalarda deregülasyon ve özelleştirmeyi teşvik eden hükümet politikalarının oluşma süreci; ekonomik, politik, kültürel alandaki bir dizi ulus-ötesi gelişme ile her ülkenin bir diğeri etkilemesidir (Cansız, 2010:81).

Ülkelerin birbirilerini etkilemesi her alanda hissedilmiştir. Son yıllarda oldukça önemli bir kavram ve süreç olarak küreselleşmenin toplumların yapısından-siyasi sitemlerine, ekonomi politikalarından-çevre politikalarına kadar birçok alanda etkileri görülmektedir. Hatta ülkelerin kamu yönetim biçimleri de bu süreçten payını almış ve politikalarda bir bütünleşme hareketi gündeme gelmiştir. Bu süreçte etkili olan unsur devletin rolündeki değişimdir.

2. KÜRESELLEŞME İLE DEVLETİN DEĞİŞEN ROLÜ

Devletin ortaya çıkışının sosyal, siyasal ve iktisadi gerekliliği hakkında çeşitli yaklaşımlar ve tanımlar getirilmiştir. İdeolojik değişimlerin önemli olduğu bu çeşitlilik ve farklılık devlet anlayışını her dönem yakından etkilemiştir. Nitekim, iktisadi düşünce tarihinde, topluma arzu ettikleri şekli vermek için devletin her yönden güçlü olmasını ileri sürenler olduğu gibi aksini savunanlar da olmuştur (Ener ve Demircan, 2008: 59). Diğer bir ifadeyle iktisadi düşünce tarihi içinde bazı dönemlerde devletin ekonominin içinde var olması gerektiği fikri ön plana çıkarken, bazı dönemlerde devletin sadece asli fonksiyonlarını yerine getirmesi ve bu kapsamda minimum düzeyde kalarak ekonomik hayata müdahalede bulunmaması fikri kabul görmüştür.

Gerek İngiltere'de (Büyük Britanya) gerekse önde gelen Avrupa Devletlerinde 20.yüzyıl başlarında devletin sınırları askeri alan dışında çok geniş olmamıştır. Hatta ABD'de bu sınırlar oldukça dar tutulmuştur. Savaş ve bunalım sürecine doğru ilerlerken ikinci bir savaş daha yaşanmış, bütün dünyada kabul gören liberal devlet anlayışı yerini sınırları daha geniş, merkezi ve ekonomi içinde aktif rol alan bir devlet anlayışına bırakmıştır (Kovancılar vd., 2007: 1). 1929 Bunalımından sonra kaynak ve gelir dağılımının piyasa tarafından her zaman beklenen yönde gerçekleşmeyeceği ve devletin müdahale ederek bunu düzeltmesi gerektiği savunulmuştur (Pınar, 2006: 6). Bu kapsamda devletin ekonomideki rolü artış göstermiştir. Ancak Bunalımdan sonra tüm dünyayı etkisi altına alan Keynezyen görüş 1960'lı yılların ikinci yarısında ve 1970'li yıllar ve sonrasında işsizlik ve enflasyonun bir arada ve sürekli olması nedeniyle geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Bu doğrultuda ortaya çıkan Chicago İktisat Okulu ve bu okulun kurucusu olarak kabul edilen Milton Friedman ve Friedrich A. Von Hayek devletin ekonomik hayata müdahalesinin sınırlandırılması gerekliliği üzerinde durmuş ve serbest piyasa ekonomisinin günümüzde en güçlü savunucularından olmuşlardır (Demircan, 2006a: 29). Nitekim 1980'lerden sonra dünyada genel kabul görmüş ülke politikaları minimal devlet anlayışdır. Bu kapsamda özellikle 1980'lerden itibaren devletin sınırları daha dar tutulmaya başlamış, özelleştirme gibi uygulamalar bu politikaların temel aracı olmuştur.

Tablo 1: Devletin Değişen Rolü

Devletin Rolü	İşlevi
Ekonomik Rolü	Sınırlı Devlet / Düzenleyici Devlet
Sosyal Rolü	Gelir Dağılımında Adaletin Sağlanması Çevrenin Korunması Yoksullukla Mücadele
Siyasal Rolü	Küresel Tehditlerle Mücadele / Küresel Barışın Korunması Ulus Devlet Anlayışının Aşınması İle Ortaya Çıkabilecek Bağımlılıkların Siyasi ve Mali Egemenliği Zedelememesi İçin Alınması Gereken Önlemler ve Bu Bağlamda Siyasi – Mali Egemenliğin Korunması
Hukuki Rolü	Piyasa Mekanizmasının İşleyişinde Hukuki Altyapının Oluşturulması Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Rollerin Düzenlenmesinde Gerekli Hukuki Altyapının Oluşturulması

Kaynak: Ener ve Demircan, (2008: 61).

1980’li yıllarda; dünya ekonomisinde ve uluslararası sistem ve teknolojiye meydana gelen gelişmeler, ülkelerin hızlı büyümeleri açısından önemli fırsatlar yaratmıştır. Ortaya çıkan değişimlerin teknolojik ortaklık, doğrudan yatırımlar vb. yeni alanlara doğru genişlemesiyle, uluslararası değişimler uluslararasılaşmadan küreselleşmeye yönelmeye başlamış ve böylece ekonomik küreselleşmenin de temelleri atılmaya başlanmıştır. Bununla beraber bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin hızlandırdığı finansal küreselleşme süreci neo-liberal iktisadi düşüncenin bir ürünü olan ekonomik küreselleşmenin en yoğun biçimde geliştiği alan olmuştur (Ener ve Demircan, 2008: 59). Bu süreçte gelişmiş ülkeler, kapılarını rekabete açarak devlet-ekonomi ilişkilerinde yeni adımlar atmaya başlamışlardır. Dünya ülkelerinin ekonomik, sosyal ve siyasi entegrasyonunu öngören küreselleşme, devlet anlayışını da yakından etkilemiş ve devletin görev, rol ve fonksiyonlarında değişimler ortaya çıkmıştır. Devlet anlayışında meydana gelen gelişmelere paralel olarak devletin mali alandaki görev, rol ve sorumlulukları da değişime uğramış ve yeni ekonomik düzenin temelleri atılmaya başlamıştır. Yeni ekonomik düzen bu süreçte yer alan tüm ekonomik oluşumları ve yeniden şekillenen politikaları yakından etkilemiştir (Demircan, 2006b: 48).

3. KÜRESELLEŞME VE DEVLETİN DEĞİŞEN ROLÜ İLİŞKİSİNDE KAMU YÖNETİMİ

3.1. Kamu Yönetiminde Değişimi Zorlayan Nedenler

Devletin politikalarının ve büyüklüğünün tartışılması, devletin yönetim anlayışını da gündeme getirmiştir. Devletin yani kamunun yönetiminde serbest piyasanın üzerinde bir yük olarak görülen unsurlar giderilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda kamu yönetimi anlayışında değişiklikler yaşanmıştır.

Tablo 2: Gelişmekte Olan ve Sanayileşmiş Ülkelerde Kamu Yönetimi Reformlarının Faktörleri

Sanayileşmiş Pazar Ekonomileri	Gelişmekte Olan Ülkeler
<ul style="list-style-type: none"> • 1970 ve 1980'lerdeki Ekonomik ve Mali Krizler • Kamu hizmetlerinde etkinlik ve etkililik arama • Piyasaya ve rekabete inanan ve minimal devleti içeren Liberal Düşüncelerin 1970 ve 1980'lerde politikadaki üstünlüğü • Muhafazakar hükümetlerin iktidara gelmesi • Değişimi kolaylaştıran ve destekleyen teknolojik bilginin gelişmesi • Büyüme ve Yeni Kamu Yönetimi anlayışına inanan Uluslararası Yönetim Danışmanlığı ağının rolü 	<ul style="list-style-type: none"> • 1970 ve 1980'lerdeki Ekonomik ve Mali Krizler ve Büyüyen Borç Yükü • Kamu açıklarını kapatmaya yönelik çabaları içeren borçlanma şartlarının düzenlenmesi • Ekonomik liberalizasyon düşüncesi altında devletin rolünün ve boyutunun azaltılması çabaları • Politik ve politika istikrarsızlığı • Kamu yönetimi kurumlarının başarısızlığı ve reform ihtiyacı ve kapasitelerin inşası • İyi yönetim ihtiyaçları ve bunların kamu idaresi, yönetimi ve bütçesiyle olan ilişkisi • Sanayileşmiş ülkelerdeki reformların uygulama etkileri • Uluslararası Yönetim Danışmanlarının reform danışmanı olarak etkisi ve teknik yardımı

Kaynak: Fölscher, (2007: 125).

Kamu yönetiminde değişikliği zorunlu hale getiren birçok unsur olmuştur. Bu unsurlar sanayileşmiş yani gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında farklılık arz etmiştir. Öncelikle şunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde kamu yönetimine ilişkin reform istekleri, gelişmiş ülkelere beslenmiştir. Diğer bir ifadeyle kamu yönetime

ilişkin reform çalışmaları öncelikli olarak gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmış, gelişmekte olan ülkeler ise bu reformların olumlu sonuçlarından hareket ederek, kendi kamu yönetimlerinde reforma yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Bu kapsamda gelişmiş ülkelerde yaşanan reform istekleri küreselleşmenin etkisiyle gelişmekte olan ülkelere yayılmıştır denebilir.

Yukarıdaki tabloda da belirtildiği üzere, sanayileşmiş ülkelerde kamu yönetime ilişkin reformların hazırlayıcı faktörleri; 1970 ve 1980'lerdeki ekonomik şartlar, kamu hizmetlerindeki etkinlik arayışı, liberal politikaların uygulamadaki ağırlığının artışı, küreselleşmenin etkisini artıran teknolojik bilginin artması ve yaygınlaşması şeklinde sıralanabilir. Burada altı çizilmesi gereken nokta kamu hizmetlerinde etkinlik ve verimlilik arayışlarıdır. Gelişmekte olan ülkelerde kamu yönetiminde reformu zorlayan faktörlere baktığımızda yine 1980'lerdeki ekonomik kriz ve mali krizler nedeniyle artan borçları ve kamu açıklarını görmekteyiz. Yine liberal politikalar ekseninde kamunun küçültülmesi fikri ve kamu kurumlarının başarısızlığının artması bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca sanayileşmiş ülkelerdeki reformlar ve uluslararası yönetim danışmanlarının reforma yönelik çalışmaları gelişmekte olan ülkelerde kamu yönetimi reformlarının küresel faktörlerini teşkil etmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde artan reform çalışmaları kamuda Yeni Kamu Yönetimi Anlayışını gündeme getirmiştir.

3.2. Yeni Kamu Yönetimi: Kamu Maliyesi ve Bütçe Alanındaki Değişim

1980'li yılların sonlarına doğru kamuda etkinlik ve verimlilik arayışları genelde gelişmiş ülkelerde özelde ise Anglo-Sakson coğrafyada kamu sektörünün yönetiminde piyasa mantığının esası oluşturduğu bir yaklaşımı gündeme getirmeye başlamıştır. Bu yaklaşım "işletmecilik", "yeni kamu işletmeciliği" ve "piyasa temelli kamu yönetimi" ya da "girişimci idare" gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Bu yaklaşımı savunanlar, "yönetim" ile "işletme" kavramı arasındaki farkı vurgularken, yönetim kavramını işletme kavramına göre daha dar bir kapsama oturtmaktadır (Eryılmaz, 2007: 17). Bu yaklaşımlar Yeni Kamu Yönetimi (YKY) anlayışını ortaya çıkarmıştır. YKY'nin ortaya çıkmasında özel sektörde yaşanan hızlı değişim etkili olmuştur. Özel sektörde yani piyasa sistemi içinde faaliyette bulunan firmalarda görülen verimlilik artışı kamunun özel sektör mantığı ile çalıştırılması fikrini ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme ile artan rekabet özel sektör firmalarında yönetim anlayışını hiyerarşik yapıdan desantralizasyona doğru kaymasını sağlamıştır. Desantralizasyon ile artık yönetimin daha alt kademelerine daha büyük yetkilerin verilmesi gündeme gelmiştir. Bunun yanında kaliteye, müşteri

memnuniyetine yönelme ile birlikte sağlanan başarı kamu sektörünü harekete geçirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan barış ortamında, gelişen ülkelerin değişen şartları YKY'nin gelişiminde çok etkili olmuştur. Özellikle gelir düzeyi ve gelir dağılımı değişiklikleri, kamu sektörü ile özel sektör arasındaki geleneksel sınırların değişmesine neden olan sosyo-tekniik sistemdeki değişiklikler, kamu politikalarının seçilmiş mekanizmalar aracılığıyla üretilmesi sonucu bürokrasinin etkinliğinin kırılmaya başlanması, kamu politikalarında statik ve resmi yaklaşımların bir kenara bırakılıp heterojen yaklaşımlara açılımların başlaması, YKY düşüncesinin gelişmiş birçok ülkede ancak farklı şekillerde uygulamaya aktarılmasına yol açmıştır. Ülkelerdeki gelişmelere bakıldığında; YKY'nin aslında kamu sektörünün yönetim tarzındaki değişimin bir yansıması olduğu görülür. Farklı ülkelerde farklı şekillerde adlandırılmasına rağmen özünde: “Özel sektörün ilkelerinin kamu sektörüne aktarılması”dır (Özer, 2010: 3). Kısaca bu şekilde tanımlayabileceğimiz YKY'nin temel özellikleri aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Kolthoft vd., 2010, Eryılmaz, 2007: 22);

- Verimlilikte sürekli artışları sağlamak,
- İleri teknolojileri kullanmak,
- Üretkenlik için işgücünü disipline etmek,
- Profesyonel Yönetimi gerçekleştirmek,
- Yöneticilere geniş yetki vermek,
- Performans ölçümü yapmak,
- Sonuçlara daha çok önem vermek,
- Kamuda, özel sektör yönetim tekniklerini kullanmak,
- Kamu sektöründe rekabeti arttırmak,
- Kaynakların kullanımında disiplin ve tutarlılığı sağlamak.

“Sanayi döneminin düşünce yapısına ve “weberyen bürokratik model”in örgütlenme ilkelerine dayalı kalkınmacı, modernleşmeci, planlamacı, müdahaleci, düzenleyici, üretim odaklı ve kamusal alan merkezli refah devleti anlayışından; postmodern dönemin yeni liberal değerleri ve düşünce yapısı üzerinde gelişen esnek örgütlenmeye ve yerleşmeye eğilimli, bürokrasinin küçültülmesini ve devletin işlevlerinin azaltılmasını amaçlayan, tüketici odaklı

ve piyasa modeline uygun kamu yönetimi anlayışına geçilmesiyle birlikte, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlardaki yerleşik değerler sarsılmış, zayıflayan ve önemini kaybeden değerlerin ve kurumların yerine yenileri yükselen değerler ve kurumlar olarak karşımıza çıkmıştır” (Saran, 2010: 9) ifadesi bu süreçte devletin üstlendiği görevlerde yaşanan değişimi açıkça göstermektedir. Buradan hareketle devletin yeni rolleri şu şekilde sıralanabilir (Eryılmaz, 2007: 23-24);

- Devlet, mal ve hizmet üreten firmalar arasında rekabeti geliştirmelidir.
- Devlet, yönetimde bürokrasinin yaptığı kontrolü, topluma aktarmak suretiyle vatandaşı yetkilendirilmelidir.
- Devlet, kendi kurumlarının performansını, dikkatleri girdilerden çıktılara yönlendirmek suretiyle ölçmelidir.
- Kamu kurumlarını, onların hedefleri, misyonları yönlendirmeli, onların kuralları ve düzenlemeleri yönlendirmemelidir.
- Kamu kurumları, çevrelerini “müşteriler” olarak yeniden tanımlamalı ve onlara seçenekler sunmalıdır.
- Kamu kurumları problemleri ortaya çıkmadan önce önlemelidir. Problem ortaya çıktıktan sonra düzeltici bir hizmet sunmak iyi bir yaklaşım değildir.
- Kamu kurumları, enerjilerini, sadece para harcamak için değil, para kazanmak içinde kullanılmalıdır.
- Kamu kurumları, katılmalı yönetimi kapsayacak şekilde otoritelerini desantralize etmelidir.
- Devlet, bürokratik mekanizmalar yerine, piyasa mekanizmalarını tercih etmelidir.
- Devlet, dikkatini yalnızca kamu hizmetlerinin hazırlanması-sunulmasına yoğunlaştırmamalı, aynı zamanda toplumsal sorunları çözmek için kamu, özel ve gönüllü sektörler arasında katalizör görevi yapmalıdır.
- Kamu yöneticileri, kaynak tüketen değil, kaynak üreten girişimci ruha sahip olmalıdır.

Özetle, YKY kamu yönetimi alanında devletin sınırlarını daraltan, işletme mantığını kamuya aktaran, yerele daha çok yetki veren, sonuçlara ve

performansa önem veren, kaynakların etkili, ekonomik ve verimli olarak kullanılmasına yönelik araçları geliştiren bir süreci hazırlamıştır.

YKY, bu şekilde gündeme getirdiği ekonomik dönüşümle beraber, dünya çapında yaygınlaşan bir hareket olmuştur. Öngördüğü reformlar; Arjantin, İngiltere, Kanada, Danimarka, Almanya, Finlandiya, Singapur, İsviçre, Yeni Zelanda, Avustralya ve ABD'de federal, federe ve yerel yönetim düzeyinde uygulamaya aktarılmıştır (Özer, 2010: 3). Türkiye'de bu gelişmeler karşısında kayıtsız kalmamıştır. Bu harekete paralel ülkemizde 10.12.2003 tarihinde kabul edilen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda küresel ölçekte yaşanan bu yönetsel gelişmelerin izlerini bulmak kolaydır.

Kamu maliyesi ve bütçe uygulamalarında yeni yöntem ve ilkelerin doğması küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Artık bölgesel ve küresel mal ve hizmetlerle birlikte, kamu-özel işbirliği kamu maliyesinin ilgi alanına dahil olmuştur. Tüm bunlara ilave olarak içinde bulunduğumuz süreçte kamu harcamaları ve kamu harcama politikalarında, vergileme ve vergi politikalarında veya mali yerleşme alanında yeni gelişmeler yaşanmaktadır (Kovancılar vd., 2007: 15).

Küreselleşmenin kamu gelirleri alanındaki etkileri düz oranlı vergilerin tercih edilmesi, transfer fiyatlandırmasını, e-ticaretin vergilendirilmesi, çifte vergilemenin önlenmesi gibi birçok sorunu içermektedir. Bunun yanında ülkeler artık yeni kamu yönetimi anlayışı ile kamu maliyesine ilişkin olmak üzere kamu harcamalarının yapılması ve kamu gelirlerinin toplanması konusunda etkinlik ve verimlilik kavramlarını ön planda tutan bir anlayış içerisindedir. Bütçe sürecine ilişkin de yaşanan önemli değişiklikler vardır. Tablo 3'de de görüleceği üzere, yönetimde yaşanan desantralizasyon eğilimi, harcama birimi yöneticilerine tahsisler ve fon kullanımı alanında değerlendirme yetkisi vermiştir. Piyasaya ve rekabete olan eğilimin artışı bütçede de müşteri odaklı bir yapının getirilmesine neden olmuştur. Çıktıların kontrolüne, kaliteye ve tüketicileri bilgilendirmeye önem verme düşüncesinin yönetime hakim olması, bütçe uygulamalarında kamuoyu denetimlerine yönelme fikrini geliştirmiştir. Performans standart ve ölçülerini kamu yönetiminin her alanında uygulanması isteği, bütçe uygulamalarında girdilerin değil çıktıların önemli olmasına, performans kriterlerinin kullanılmasına, performans şeffaflığına önem verilmesine, gelecek fonların geçmiş performansla ilişkilendirilmesine ve belirlenmiş fonların kullanımında personel sorumluluğunun artırılmasına neden olmuştur. Ayrıca kamu yönetiminde kaynakların kullanılmasına önem verilmesi de, bütçe tekniklerinin etkinlik ve etkililiğin değerini arttırmak için kullanılmasına, belirli bütçe fonksiyonları sınırlandırılmasına ve bütçe sınıflandırması için daha fazla şeffaflık ve bütçe belgelemesi reformlarına vurgu yapılmasına sebep olmuştur.

Tablo 3: Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Bütçe Uygulamaları Üzerindeki Etkileri

Yeni Kamu Yönetiminin Niteliği	Bütçe Uygulamaları
<ul style="list-style-type: none"> Kamu hizmetleri ile birlikte yönetim yetkisinin desantralizasyonu. Brimleri sözleşme benzeri veya piyasa benzeri oluşumlarla, rekabeti, kamu sektöründeki karışık ilişkileri düzenlemek. Kamu ve özel sektör arasında sinerji oluşturmak. Çıktıların kontrolüne, kaliteye ve tüketicileri bilgilendirmeye önem vermek. Belirli performans standart ve ölçüleri insan kaynaklarının yönetimi ve çevresel ilişkilerin değişikliklerinde kullanmak. Kaynakların kullanımında cimrilik ve disipline önem vermek. 	<ul style="list-style-type: none"> Harcama birimleri ve program yöneticilerinin tahsisler ve fon kullanıma ilişkin değerlendirmesi. Hizmetlerin bütçe ve dış kaynakların kullanımı ile özgün birimler tarafından sağlanmasıyla birlikte bütçelerin müşteri odaklı gelişimini sağlamak. Kamu-özel sektör ilişkisi kamu altyapı yatırımları ve harcamalarını sağlar. Kamuoyu denetimleri harcamalarda etkinlik ve kalite sağlar. Girdiler değil çıktılar önemlidir, performans kriterleri kullanılır, performans şeffaflığı önemlidir, gelecek fonlar geçmiş performansla ilişkilendirilir, belirlenmiş fonların kullanımında personel sorumluluğu. Bütçe teknikleri etkinlik ve etkililiğin değerini arttırmak için düzenlenir, belirli bütçe fonksiyonları sınırlanmıştır ve bütçe sınıflandırması için daha fazla şeffaflık ve bütçe belgelemesi reformları vurgulanmıştır.

Kaynak: Fölscher, (2007: 126).

Bütçe uygulamalarındaki değişimi klasik bütçe anlayışı ile karşılaştırsak; yıllık olarak belirlenen, denk ve saydam olmayan, yasama-yürütme-yargı denetimi kapsamında öncelikle ve özellikle mali denetimine önem veren bütçe anlayışı yerini yeni bütçe anlayışına bırakmış denebilir.

Tablo 4: Klasik Bütçe – Yeni Bütçe Anlayışı

KLASİK BÜTÇE ANLAYIŞI	YENİ BÜTÇE ANLAYIŞI
Denk Olmayan (Açık) Bütçe Anlayışı	Denk Bütçe Anlayışı
Geleneksel Bütçe Sistemi	Performans Bütçe Sistemi
Yıllık Bütçe Anlayışı	Çok Yıllı Bütçeleme Anlayışı
Saydam Olmayan Bütçeleme Anlayışı	Şeffaf Bütçe Yönetimi
Yasama, Yürütme, Yargı Denetimi	Kamuoyu Denetimi
Mali Denetim	Performans Denetimi

Kaynak: Demircan, (2006: 54).

Tablo 4'den de anlaşılacağı üzere yeni bütçe anlayışı ilkelerini klasik bütçe anlayışının aksine; “denk ve performansa dayalı çok yıllık bütçeleme”, “mali saydamlığı esas alan şeffaf bütçeleme”, “kamuoyu ve performans denetimine önem veren bütçeleme” olarak sıralamıştır.

4. 5018 SAYILI KAMU MALİ YÖNETİMİ VE KONTROL KANUNUNDA KÜRESELLEŞMENİN İZLERİ

Yeni kamu mali yönetimi anlayışının küreselleşme süreci içinde getirmiş olduğu önemli yenilikler; bütçenin genellik ve birlik ilkelerinin uygulamada güçlendirilmesi (mali disiplin), kamu kaynaklarının kullanılmasında mali saydamlık, hesap verebilirlik ile performans esaslı bütçeleme ve çok yıllık bütçelemenin öne çıkarılması, kamu kaynaklarının etkin, ekonomik ve verimli olarak kullanılması konusunda gerekli mekanizmaların getirilmesi şeklinde sıralanabilir (Kesik, 2005: 46). Bu unsurları 5018 Sayılı Kanunda da görmek mümkündür.

4.1. 5018 Sayılı Kanun'un Amaç ve Kapsamında Küresel İfadeler

5018 Sayılı Kanun'un amacı kanununun 1. maddesinde “*Bu Kanunun amacı, kalkınma planları ve programlarda yer alan politika ve hedefler doğrultusunda kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde elde edilmesi ve kullanılmasını, hesap verebilirliği ve mali saydamlığı sağlamak üzere, kamu malî yönetiminin yapısını ve işleyişini, kamu bütçelerinin hazırlanmasını, uygulanmasını, tüm malî işlemlerin muhasebeleştirilmesini, raporlanmasını ve malî kontrolü düzenlemektir*” şeklinde ifade edilmektedir.

Kanununun 2.maddesinde ise kapsamını açıklanmaktadır. Buna göre kanunun kapsamı da, “*Bu Kanun, merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları ve mahallî idarelerden oluşan genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin malî yönetim ve kontrolünü kapsar*” şeklinde ifade edilmektedir.

5018 Sayılı Kanununun amaç ve kapsamında açıkça ifade edilen bazı kavramlar küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan YKY'nin ilkelerine paralel kavramlardır. Bunlar;

- Kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde kullanılması,
- Hesap verilebilirlik,
- Mali saydamlık, şeklinde sıralanabilir.

Kanunun amaç ve kapsamından ziyade diğer bölümlerinde küreselleşmenin izlerini daha açık görmek mümkündür. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; uygulama yönü tartışılır olsa da 5018 Sayılı Kanunla yürürlükten kalkan 1050 Sayılı Kanunda da etkili, ekonomik ve verimli kavramlarına yer verilmiştir. 22. madde ile gerek bir giderin yapılmasında gerekse bir mal veya hizmetin alınmasında görevlilerden etkili, ekonomik ve verimli davranılması istenmekte ve böyle davranmayan memurlar hakkında cezai yaptırımlar öngörülmekteydi. Ayrıca yine verimliliğe ilişkin bir diğer ifade kanunun devlet bütçesini tanımladığı 28. maddesinde görülür “*Her mali yılda Devletçe toplanacak gelirler ile ödenecek giderler bütçe kanununda belli edilir. Bütçeler, kalkınma plan ve programlarının gerekleri ile fayda ve maliyet unsurları gözönünde tutularak verimlilik ve tutumluluk ilkelerine göre hazırlanır ve uygulanır. Gelir tahsilatı, ödemeler dengesi ve genel ekonomik koşullar gözönünde tutularak ödeneklerin her yıl bütçe kanunlarında gösterilen oranlara kadarki kısmını kullandırmamaya Bakanlar Kurulu yetkilidir*”

4.2. 5018 Sayılı Kanun’da Kamu Maliyesine İlişkin Küresel Düzenlemeler

Kanunda kamu maliyesine ilişkin düzenlemeler 4. ve 5. maddede yapılmıştır. Buna göre, “*Kamu maliyesi; gelirlerin toplanması, harcamaların yapılması, açıkların finansmanı, kamunun varlık ve borçları ile diğer yükümlülüklerinin yönetimini kapsar*” şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca kamu maliyesinin temel ilkeleri ise aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

- “*Kamu malî yönetimi uyumlu bir bütün olarak oluşturulur ve yürütülür.*
- *Kamu maliyesi, kamu görevlilerinin hesap verebilmelerini sağlayacak şekilde uygulanır.*
- *Maliye politikası, makroekonomik ve sosyal hedefler ile uyumlu bir şekilde oluşturulur ve yürütülür.*
- *Kamu malî yönetimi Türkiye Büyük Millet Meclisinin bütçe hakkına uygun şekilde yürütülür.*
- *Kamu malî yönetimi malî disiplini sağlar.*
- *Kamu malî yönetimi ekonomik, malî ve sosyal etkinliği birlikte sağlayacak şekilde kamusal tercihlerin oluşması için gerekli ortamı yaratır.*

- *Kamu idarelerinin mal ve hizmet üretimi ile ihtiyaçlarının karşılanmasında, ekonomik veya sosyal verimlilik ilkelerine uygun olarak maliyet-fayda veya maliyet-etkinlik ile gerekli görülen diğer ekonomik ve sosyal analizlerin yapılması esastır.”*

Kamu maliyesinin temel ilkelerinde dikkat çeken kavramlar yine küreselleşme ile birlikte yeni kamu yönetimi anlayışının ortaya çıkardığı *hesap verilebilirlik, mali disiplin, ekonomik verimlilik, maliyet-fayda ve maliyet etkinlik* analizi gibi kavramlardır.

4.3. 5018 Sayılı Kanun'da Bütçeye İlişkin Küresel Düzenlemeler

5018 Sayılı Kanunda açıkça görülen, *mali saydamlık, hesap verilebilirlik, mali disiplin, stratejik planlama ve performans esaslı bütçeleme, çok yıllık bütçeleme* gibi kavramlar ve ifadeler küreselleşme ile yönetsel anlamda ortaya çıkan değişikliklerin sonucudur.

4.3.1. Mali Saydamlık

Mali saydamlık, hükümetin yapısının ve fonksiyonlarının, mali politika planlarının, kamu sektörü hesaplarının ve mali hedeflerinin kamuoyuna açık olmasıdır. Kamu sektörü, mali politikanın oluşturulması ve yürütülmesi ile ilgili olan bütün kurum ve kuruluşlar olarak tanımlanabilir. Mali saydamlık, sorumluluğu güçlendirir (DPT, 2000: 74). Saydamlığın yeni kamu yönetimi anlayışı ve mali reformlarda taşıdığı önem nedeniyle Uluslararası Para Fonunun (IMF) Yönetim Kurulu Geçici Komitesinin üye ülkeler için 16 Nisan 1998 tarihinde yapılan toplantısında, saydamlık ilkesi bakımından ideal kuralları düzenleyen "Mali Saydamlık İyi Uygulamaları Tüzüğü" (Code of Good Practices on Fiscal Transparency) kabul edilmiştir. Tüzüğün asıl amacı uzun vadede sistemin ürettiği verilerle ülkenin mali sürdürülebilirliğinin doğru bir şekilde değerlendirilebilmesini sağlamak, kısa vadede ise etkili bir bütçe için bütçe dışı faaliyetler ve koşullu yükümlülükler hakkında da yeterli bilgi üretilmesini mümkün kılmaktır (Kızıldaş, 2001: 3). Görüldüğü üzere mali saydamlık IMF'nin dikkate aldığı küresel bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kamu kaynağının kullanılmasında küresel bir kavram olarak görülen mali saydamlık 5018 Sayılı Kanunda 7. maddede düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, *“her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında denetimin sağlanması amacıyla kamuoyu zamanında bilgilendirilir. Bu amaçla;*

- *Görev, yetki ve sorumlulukların açık olarak tanımlanması,*
- *Hükümet politikaları, kalkınma planları, yıllık programlar, stratejik planlar ile bütçelerin hazırlanması, yetkili organlarda görüşülmesi, uygulanması ve uygulama sonuçları ile raporların kamuoyuna açık ve ulaşılabilir olması,*
- *Genel yönetim kapsamındaki kamu idareleri tarafından sağlanan teşvik ve desteklemelerin bir yılı geçmemek üzere belirli dönemler itibarıyla kamuoyuna açıklanması,*
- *Kamu hesaplarının standart bir muhasebe sistemi ve genel kabul görmüş muhasebe prensiplerine uygun bir muhasebe düzenine göre oluşturulması, zorunludur.*
- *Malî saydamlığın sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması ve önlemlerin alınmasından kamu idareleri sorumlu olup, bu hususlar Maliye Bakanlığınca izlenir.”*
- Kanununun 53. maddesine göre, “*Merkezî yönetim kapsamındaki kamu idarelerine ait malî istatistikler, Maliye Bakanlığınca aylık olarak yayımlanır. Sosyal güvenlik kurumları ve mahallî idarelere ait malî istatistikler ile merkezî yönetim kapsamındaki kamu idarelerine ait malî istatistikler Maliye Bakanlığınca birleştirilerek, genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerine ait malî istatistikler elde edilir ve üçer aylık dönemler itibarıyla yayımlanır”.* Mali istatistikler ile ilgili bu düzenlemede, istatistiklerin üçer aylık dönemler itibarıyla yayınlanacak olması mali saydamlığa ilişkin önemli bir düzenlemedir.

Ayrıca kanununun 30. maddesinin 3.bendinde geçen, “*Merkezî yönetim kapsamındaki idareler, bütçelerine ilişkin ilk altı aylık uygulama sonuçlarını, ekonomik ve malî duruma ilişkin gelişmeleri, ikinci altı aya ilişkin beklentilerini, hedefleri ile faaliyetlerini kapsayan bilgileri, kamuoyuna açıklar”* şeklindeki ifade mali saydamlık kapsamında kamu kuruluşlarının kamuoyunu bilgilendirmesi ile ilgilidir.

Mali saydamlık kavramı 5018 Sayılı Kanun öncesinde yürürlükte olan 1050 Sayılı Kanunda yer bulamamıştır. Devlet faaliyetleri ile ilgili olarak kamuoyunun bilgilendirilmesinden ziyade Sayıştay’ın ve TBMM’nin bilgilendirilmesine yer verilmiştir.

4.3.2. Hesap Verme Sorumluluğu

Kısaca bir kimsenin yaptıklarından dolayı başka bir otoriteye açıklamada bulunması hesap verme sorumluluğu (accountability) olarak tanımlanabilir. Kamu yönetimi açısından hesap verme sorumluluğunun “*üzerinde mutabakata varılmış hedefler çerçevesinde belirli bir performansın gerçekleştirilmesine yönelik sorumluluğun üstlenilmesine ve bunun açıklanması yükümlülüğüne dayanan bir ilişki*” olarak açıklanması mümkündür (Aktan ve Çoban, 2010). YKY anlayışının önemli bir unsurunu oluşturan hesap verme sorumluluğu kavramı Türkiye’de 5018 Sayılı Kanunla beraber anılır olmuştur. 5018 Sayılı Kanun öncesinde Türk Mali Sisteminde yöneticilerin hesap verme sorumluluklarının olduğu söylenemez. Ancak 1050 Sayılı Kanunun 68.maddesinde¹ görülen, harcamacı kuruluşların Hazineye karşı bir sorumluluğunun olduğudur.

5018 Sayılı Kanunda hesap verme sorumluluğuna 8.maddede değinilmektedir. Şöyle ki; “*Her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında görevli ve yetkili olanlar, kaynakların etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak elde edilmesinden, kullanılmasından, muhasebeleştirilmesinden, raporlanmasından ve kötüye kullanılmaması için gerekli önlemlerin alınmasından sorumludur ve yetkili kılınmış mercilere hesap vermek zorundadır*”. Ayrıca Bakanların ve Üst Yöneticilerin hesap verme sorumluluğu da 10. ve 11. maddelerde düzenlenmiş, bu kapsamda bakanlara ve üst yöneticilere hesap verme konusunda önemli sorumluluklar yüklenmiştir.

10. maddeye göre; “*Bakanlar, hükümet politikasının uygulanması ile bakanlıklarının ve bakanlıklarına bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşların stratejik planları ile bütçelerinin kalkınma planlarına, yıllık programlara uygun olarak hazırlanması ve uygulanmasından, bu çerçevede diğer bakanlıklarla koordinasyon ve işbirliğini sağlamaktan sorumludur. Bu sorumluluk, Yükseköğretim Kurulu, üniversiteler ve yüksek teknoloji enstitüleri için Millî Eğitim Bakanına, mahallî idareler için İçişleri Bakanına aittir. Bakanlar, kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli kullanılması konusunda Başbakan ve Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı sorumludurlar*”. Bu maddeye ilaveten 41.madde de hesap verme sorumluluğu ile ilgilidir. Buna göre; “*Üst yöneticiler ve bütçeyle ödenek tahsis edilen harcama yetkilileri tarafından idari sorumlulukları çerçevesinde her yıl faaliyet raporları düzenlenir. Bu raporlar, stratejik planlama ve performans programları uyarınca yürütülen faaliyetleri, belirlenmiş performans göstergelerine göre hedef ve gerçekleşme durumu ile meydana gelen sapmaların nedenlerini açıklayacak şekilde hazırlanır*”.

Türkiye’de mali yapıdaki değişimlerin unsuru olarak kamusal kaynakları kullananların hesap verme sorumluluğuna tabi olması gerekmektedir. Ayrıca (Cansız, 2010: 90-91);

- Makro-ekonomik dengenin iyileştirilmesi,
- Gerçekçi ve tutarlı bir kamu kaynak yapısını geliştirilmesi,
- Kamu mali yönetimde mali disiplini sağlamak üzere kamu kaynaklarının tahsis edileceği öncelikli alanların belirlenmesi ve ilgili birimlerin, kamuoyunun ve piyasaların bilgisine sunulması,
- Kamu mali yönetim sisteminde öngörülebilirliğin artırılması ve bütçe uygulamalarında istikrarın sağlanması,
- Kamusal kaynakların kurumlar arasında stratejik önceliklere göre dağılımının gerçekleştirilmesi ve böylece hükümet öncelikleri ve hedefleri ile kurumsal öncelikler ve hedefler arasındaki uyumun bütçeler aracılığıyla sağlanabilmesi,
- Kamu idarelerinin kamu kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanmaya teşvik edilmesi,
- Kurumlara ve uygulayıcılara uzun süreli plân ve program yapma imkânının sağlanması ve kurumsal kültürün bu yönde geliştirilmesi,
- Gelir ve harcama politikalarının uygulamaları sonucunda ortaya çıkan maliyetler konusunda siyasi karar alıcılara bilginin sağlanması gereklidir.

4.3.3. Mali Disiplin

Mali disiplinin sağlanması yeni ekonomik düzende kamu mali yönetiminde ön plana çıkan ilkelerden bir diğeridir. Mali politika kuralları ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte; mali disiplinin bir ülke ekonomisinde sağlanması iki temel özelliği gerektirir. Bunlardan ilki, mali disiplinin, orta vadede ülke açısından genel bir politika olması, diğeri ise kısa vadede konjonktürel istikrarsızlıkları giderebilme yeterliliğinde olmasıdır. Bu kapsamda denk bütçenin uygulanabilirliği ve borçlanma politikasının makro ekonomik koşullar göz önüne alınarak yeniden yapılandırılması kamu mali yönetiminde mali disiplinin sağlanmasında dikkat çekici noktalar olmuştur (Demircan, 2006b: 50-51).

5018 Sayılı Kanunda da mali disipline büyük önem verildiği görülmektedir. Bu önemi kanunun geçici 11. maddesinden anlamaktayız. Buna göre;

“...**Döner sermaye işletmeleri ve fonların tasfiyesine ilişkin esas ve usuller, Maliye Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.**” Bu kapsamda geçici 11. maddeyle bütçe dışı uygulamalar yürürlükten kaldırılarak, bütçede birlik ilkesi uyarınca mali disiplinin sağlanması amaçlanmıştır.

Ancak kanunda klasik bütçe ilkeleri sayılmış olmakla beraber 19. maddedeki düzenleme ile *mali yıla girmeden kanunlaşma* ilkesine bir istisna getirilmiştir. Bu maddeye göre merkezî yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin bütçelerindeki ödeneklerin yetersiz kalması halinde veya öngörülmeyen hizmetlerin yerine getirilmesi amacıyla, karşılığı gelir gösterilmek kaydıyla, kanunla *ek bütçe* yapılabilir. Bilindiği gibi ek bütçeler mali yıla girmeden kanunlaşma ilkesini ihlal eden uygulamalardır. Mali disiplini sağlamaya yönelik olan bir yasada bu tür, mali disiplini zedeleyici hükümlere yer verilmesi mali disiplin açısından sağlıklı değildir (Öz ve Kaplan, 2010: 252). Bu durum 1050 Sayılı Kanunun 36.maddesinde² ek bütçeye izin verilmesinde de görülmektedir. Ancak her ne kadar kamu kurumlarının boş yere harcama yapmasını teşvik etse de Kanunun 46. maddesinde³ bulunan ve kısaca yılsonunda kullanılmayan ödeneklerin iptal edilmesi olarak bilinen düzenleme ise mali disiplini sağlamaya yönelik bir uygulama olarak görülebilir.

4.3.4. Stratejik Planlamaya Dayalı Bütçeleme Sistemi

Dünyada yaşanan yeni kamu yönetimi eğilimi bu süreçte bütçe anlayışını bu süreçte stratejik planlamaya dayalı performans esaslı bütçeleme sistemine dönüştürmüştür. Stratejik Planlamaya Dayalı Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi, kuruluşların görevleri (misyonları), temel ilkeleri ve mevcut durumdan hareketle geleceğe yönelik bir vizyon (görüş) oluşturmaları, bu vizyona uygun amaçlar ile bunlara ulaşmayı mümkün kılacak hedef ve stratejiler belirlemeleri, ayrıca ölçülebilir kriterler geliştirerek performanslarını izlemeleri ve değerlendirmeleri sürecine dayalıdır (Tüğen, 2006: 136). Burada öne çıkan unsurlar; ***performans bütçe, stratejik planlama ve çok yıllı bütçelemedir.***

4.3.4.1. Performans Bütçe

Bütçeleme anlayışına performans bütçenin getirdiği yeni akım kamu yönetiminde küreselleşmenin getirdiği etkinlik ve verimlilik kriterleri çerçevesinde açıklanabilir. Performans Esaslı Bütçeleme (PEB) anlayışı, kaynak

tahsis süreçleriyle birlikte verimlilik ve etkinliğin ele alınması, planlamadan uygulamaya ve sonuçların raporlanmasına kadar performans kaygısının sürekli göz önünde bulundurulmasını sağlamaya çalışır. Sistemde kaynak tahsis ve kullanım süreçlerinde neden-sonuç ilişkisi kurulmakta, sonuçların raporlanmasında ve yeni ekonomik kararların alınmasında bu neden-sonuç ilişkisi sürekli göz önünde bulundurulmaktadır (Altay ve Kaplan, 2006: 5).

Son yıllarda kamu mali yönetimi alanında yaşanmakta olan en önemli değişikliklerden birisi, merkezden yönetimi esas alan kaynak dağılımı ve girdi odaklı geleneksel bütçeleme anlayışından, yetki ve sorumluluk dağıtımı ile kaynakların yerinden yönetimini esas alan mali yönetim ve çıktı-sonuç esaslı performans esaslı bütçeleme anlayışına geçilmesidir (Cansız, 2010: 94). Yeni kamu yönetimi anlayışı kapsamında birçok ülke; performans yönetimi, mali yerleşme ve piyasa odaklı kamu yönetim anlayışı gibi bir dizi yeni uygulamayı hayata geçirmek için faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu kapsamda PEB sisteminin ilk uygulamaları ABD⁴, Avustralya, Yeni Zelanda ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde başlatılmış, ardından Kıta Avrupa'sındaki çeşitli gelişmiş ülkelerde de bu yönde düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Çeşitli gelişmiş ülkelerin ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların desteğiyle de gelişmekte olan ülkelerde sisteme yönelik çalışmalar yürütülmektedir (Egeli vd., 2007: 28). İfade edildiği gibi Stratejik Planlama ile Performans Bütçenin birbiri ile yakın ilişkisini gösteren Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi diğer bütçe sistemleri gibi öncelikle ABD'de ortaya çıkmış ve küresel bir trend olarak diğer ülkelere yayılmıştır. Türkiye'de 5018 Sayılı kanunla bu küresel akıma uyum göstermiştir. Kanunun 9. maddesinde performans bütçelemeye ilişkin net ifadelerin olduğu görülmektedir. Şöyle ki;

*“Kamu idareleri; kalkınma planları, programlar, ilgili mevzuat ve benimsedikleri temel ilkeler çerçevesinde geleceğe ilişkin misyon ve vizyonlarını oluşturmak, stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamak, performanslarını önceden belirlenmiş olan göstergeler doğrultusunda ölçmek ve bu sürecin izleme ve değerlendirmesini yapmak amacıyla katılımcı yöntemlerle **stratejik plan hazırlarlar.***

Kamu idareleri, kamu hizmetlerinin istenilen düzeyde ve kalitede sunulabilmesi için bütçeleri ile program ve proje bazında kaynak tahsislerini; stratejik planlarına, yıllık amaç ve hedefleri ile performans göstergelerine dayandırmak zorundadırlar.

Stratejik plan hazırlamakla yükümlü olacak kamu idarelerinin ve stratejik planlama sürecine ilişkin takvimin tespitine, stratejik planların kalkınma planı ve programlarla ilişkilendirilmesine yönelik usul ve esasların belirlenmesine Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı yetkilidir.

Kamu idareleri bütçelerini, stratejik planlarında yer alan misyon, vizyon, stratejik amaç ve hedeflerle uyumlu ve performans esasına dayalı olarak hazırlarlar. Kamu idarelerinin bütçelerinin stratejik planlarda belirlenen performans göstergelerine uygunluğu ve idarelerin bu çerçevede yürütecekleri faaliyetler ile performans esaslı bütçelemeye ilişkin diğer hususları belirlemeye Maliye Bakanlığı yetkilidir.

Maliye Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve ilgili kamu idaresi tarafından birlikte tespit edilecek olan performans göstergeleri, kuruluşların bütçelerinde yer alır. Performans denetimleri bu göstergeler çerçevesinde gerçekleştirilir.”

Bu maddede göze çarpan düzenleme kamu kurumlarında performans ölçümüne büyük önem verilmesidir. Bu kapsamda kamu kurumlarının stratejik planlarında performanslarını ölçecek göstergelere yer verilmesine dikkat edilmiştir. Ayrıca Maliye Bakanlığı, DPT ve ilgili kamu idaresi tarafından birlikte tespit edilecek olan performans göstergeleri, kuruluşların bütçelerinde yer alır. Performans denetimleri bu göstergeler çerçevesinde gerçekleştirilir. Diğer ifadeyle kurumların performans denetimleri, belirlenen performans göstergelerine göre yapılmaktadır.

5018 sayılı kanun performans denetimi ile 1050 sayılı kanundan ayrılmıştır. Çünkü 1050 sayılı kanunda Sayıştay'ın gerçekleştirdiği uygunluk denetimi ve TBMM denetimine önem verilmektedir. Bu denetimlere ilişkin uygulamaları kanunun çoğu maddesinde görmek mümkündür;

Madde 65: “...Varidat ve bütçe harici bilümum muamelat evrakı müsbiteleri dahi aynı müddet ve şerait dahilinde kayıt suretleri ile birlikte **Divanı Muhasebata** gönderilir.”

Madde 73: “İta emirlerine muhtevi oldukları masrafın taahhüt ve tahakkukuna mütaallik bilcümle evrakı müsbitenin aslı veya musaddak suretleri raptolunur. Ancak mahrem muamelata mütaallik evrak yalnız **Divanı Muhasebat Reisine** ibraz edilir.”

Madde 76: “**Divanı Muhasebatın** tescilinden veya vizesinden imtina edip esbabı mucibeli bir tahrir ile dairesine iade ettiği evraktan, hatayı maddiye veya tahsisatın kifayetsizliğine veya kadro fivesinde tayin ve istihdamlara mütaallik olanlar hakkındaki reddi, katidir...”

Madde 101: “Bakanlardan her biri kendi bütçesine ait gider kesinhesap cetvelini mali yılın bitiminden itibaren en geç beş ay içinde Maliye ve Gümrük Bakanlığına gönderir. Maliye ve Gümrük Bakanı kendi Bakanlığına ait gider

*kesinhesap cetvelini aynı süre içinde hazırlamakla beraber Devletin genel gelir ve giderlerini kapsayan Hazine genel hesabını ve kesinhesap kanun tasarılarını düzenleyerek mali yılın bitiminden itibaren en geç yedi ay sonunda **Türkiye Büyük Millet Meclisine sevk edilmek üzere Bakanlar Kuruluna sunar. Hazine genel hesabı ve kesinhesap kanun tasarılarının bir örneği de bu süre içinde Sayıştay Başkanlığına gönderilir. Görevden ayrılan bakana ait kesinhesap, yerine gelen bakan tarafından verilir.***”

Madde 107: “**Sayıştay**, kesinhesap kanun tasarılarının kendilerine verilmesinden itibaren en geç yetmişbeş gün içinde, Hazine genel hesabı üzerindeki genel uygunluk bildirimini **Türkiye Büyük Millet Meclisine sunar.**”

Madde 120: “Her muhasip hesabını seneden seneye **Divanı Muhasebata** vermeğe mecburdur. Bir senei maliyenin intihısından evvel infisal eden muhasip, halefi tarafından sene nihayetinde Divana verilmek üzere, hesabını halefine devreder.”

Görüldüğü üzere 1050 Sayılı Kanunda Sayıştay’ın uygunluk denetimine büyük önem verilirken, 5018 Sayılı Kanunla küresel bir uygulama olarak performans denetimine geçilmiş, bu kapsamda kamu kurumlarının hedefleri belirlenip, faaliyetler neticesinde bu hedeflerin ne kadarının gerçekleştirildiği ön plana alınmıştır.

4.3.4.2. Stratejik Planlama

Stratejik Planlama, bir örgütün ne olduğu, ne yaptığı ve nasıl yaptığı konusunda temel kararlar üretme ve davranışlar geliştirmeye yönelik ilkeli çabalar bütünüdür. Daha teknik bir ifade ile stratejik planlama, örgütün (yönetimin) ilgili mevzuat ve benimsediği ilkeler çerçevesinde mevcut durumunu gözden geçirerek, stratejik amaçlarını ve bunlara ulaşmayı mümkün kılacak yöntemleri kaynak ihtiyaçları ile birlikte ortaya koyan ve gerçekleştirmelerin ölçülebildiği planlardır (Söyler, 2007: 106).

Daha önce de ifade edildiği gibi 1980’lerden itibaren küreselleşmenin artmasıyla beraber, özellikle karma ekonomilerde kullanılan planlar, yerini stratejik planlara devretmeye başlamıştır. Stratejik planlar, öncelikle özel sektörde kullanılmış daha sonra kamu yönetimine aktarılmıştır. İlk uygulama örnekleri ABD ve İrlanda⁵ olan stratejik plan DPT tarafından hazırlanan Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’de ise şöyle tanımlanmıştır (Söyler, 2007: 106): “*Kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren planı ifade eder*”. Bu ifade 5018 sayılı kanunun

3. maddesinde de geçmektedir. Ayrıca kanunun yukarıda performans esaslı bütçeleme açıklanırken değinilen 9. maddesinde stratejik planlamaya ilişkin düzenlemelere rastlamak mümkündür.

Görüldüğü üzere kanunda kamu idarelerinin performanslarını ölçmek üzere, vizyon ve misyonlarını içeren stratejik planlar hazırladıkları ifade edilmektedir. Kamu kurumları bu stratejik planlarını yıllık amaç ve hedefleri ile performans göstergelerine dayandırmak zorundadır. Ayrıca kanunla stratejik plan konusunda DPT'ye büyük görevler verildiği görülmektedir.

Tam anlamıyla olmasa da stratejik planlamanın izlerini 1050 Sayılı kanunda da bulmak mümkündür. Şöyle ki kanun devlet bütçesini tanımladığı 28.maddede “**Bütçeler, kalkınma plan ve programlarının gerekleri ile fayda ve maliyet unsurları gözönünde tutularak verimlilik ve tutumluluk ilkelerine göre hazırlanır ve uygulanır**” şeklindeki ifadeyle bütçelerin hazırlanmasında kalkınma plan ve programlarına olan bağlılığını ortaya koymuştur. Bu da bir nevi stratejik planlamayı andırmaktadır.

4.3.4.3. Çok Yıllı Bütçeleme

Küreselleşmenin yönetim alanına paralel bütçe alanında meydana getirdiği bir diğer değişiklik yıllık bütçe anlayışından *çok yıllık bütçe* anlayışına geçilmesidir. Bu kavram stratejik planlamayla iç içe bir kavramdır. Geçmiş uygulamalarda bütçe gelir ve giderleri bir yıllık tahmin edilirken, çok yıllık bütçeleme ile birden fazla yılın gelir ve giderleri tahminlenir olmuştur.

Çok yıllık bütçeleme Dünya Bankası kaynaklarında “orta vadeli harcama sistemi (Medium Term Expenditure Framework-MTEF)” olarak adlandırılmakta; dar anlamda, çok yıllık bir süreç kapsamında bütçe gelirlerini tahmin eden ve ödenek tavanlarını belirleyen bütçe olarak tanımlanmaktadır. Aslında çok yıllık bütçeleme, sonraki birkaç yılın ödeneğinin planlanması değildir. Çok yıllık bütçeleme, yıllık bütçe sürecinin, özellikle çok yıllık gelir ve harcama tahminleri veya çok yıllık bir mali plan gibi çok yıllık anlayış ile birlikte değerlendirildiği, politika-plan-bütçe bağlantısının gerçekleştirildiği bir bütçe yaklaşımı şeklinde algılanmalıdır (Kesik, 2005: 51-52). Çok yıllık bütçeleme Performans Bütçe kavramıyla gelişmiş, yeni yönetim anlayışında stratejik planlamayla iç içe olan bir kavramdır.

5018 sayılı kanunda çok yıllık bütçeleme 16. maddede yerini almaktadır. Buna göre;

“...Orta vadeli program ile uyumlu olmak üzere, **gelecek üç yıla ilişkin toplam gelir ve gider tahminleri ile birlikte hedef açık ve borçlanma durumu ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içeren ve Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan orta vadeli malî plan, Haziran ayının onbeşine kadar Yüksek Planlama Kurulu tarafından karara bağlanır ve Resmî Gazetede yayımlanır.....**”

İlgili maddede belirtilenlere göre bütçe sürecinin başlaması Bakanlar Kurulunun Orta Vadeli Programı kabul etmesiyle gerçekleşmektedir. Sonra orta vadeli programa uyumlu üç yıllık gelir-gider tahminleri ve borçlanma durumunu gösteren orta vadeli mali plan kabul edilmektedir. Burada çok yıllık bütçeleme örneği karşımıza çıkmaktadır. Yani 5018 sayılı kanun çok yıllık bütçeleme uygulamasını Türk Mali Sistemine dahil etmiştir denebilir. Çünkü bu kanundan önce uygulama da olan 1050 Sayılı Kanunda çok yıllık bütçelemeye rastlanmaz.

SONUÇ

Küreselleşme birçok alanı olduğu gibi kamu yönetimi alanını ve dolayısıyla Türk Kamu Yönetimini de etkilemiştir. Küreselleşme ve devletin değişen rolü ile birlikte uluslararası anlamda kamu yönetimi alanına giren birçok sistem, uygulama ve kavram, Türk Kamu Yönetiminin temel kanunu olan 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununda da yer almıştır. Bu kanunda öncelikle kamu kaynaklarının kullanılmasında etkili, ekonomik ve verimli olunmasının altı çizilmiştir. Daha sonra özellikle bütçe sürecine yönelik mali saydamlık, hesap verme sorumluluğu, çok yıllık bütçeleme gibi uygulamalara yer verilmiştir. Bu sayılan uygulama ve kavramların en önemli özelliği küreselleşme ile birlikte ortaya çıkmış olmalarıdır. Sonuç olarak 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu küreselleşmenin önemli bir olgu olduğu dönemde ortaya çıkan ve kamu mali yönetimi anlamında küresel eğilimleri ve izleri taşıyan bir kanundur.

NOTLAR

¹ 1050 Sayılı Kanununun 68. maddesi: “Merkez ve vilayetlerle kolordular ve muhasip teşkilatı olan müstakil fırka ve kıtalarda bütçe tahsisatından yapılacak tediye miktarını gösterir bir cetvel, Vekaletlerce her üç ayda bir tanzim ve Hazineye tevdi olunur. Cetvel muhteviyatında tebeddülât vukuu takdirinde ayrıca malûmat verilmesi iktiza eder.”

² 1050 Sayılı Kanun 36. Madde “Tertibi bütçede mevcut olup kifayetsizliğinden dolayı ilaveten alınan tahsisata "tahsisatı munzamma" denilir. Bütçenin tanzim ve tasdikı zamanında mutasavver olmıyan yeni bir hizmet için alınan tahsisata da "tahsisatı

fevkalade"tlak olunur. Gerek tahsisatı munzamma ve gerek tahsisatı fevkalade, ancak senei maliye içinde alınabilir.”

³ 1050 Sayılı Kanun 46. Madde “Bir sene bütçesiyle verilen tahsisat ancak o sene zarfında ifa edilen umur ve hidematın karşılığıdır. Senesi içinde ifa olunmayan hidemata ait tahsisat sene nihayetinde iptal olunur. Gelecek senelere devri meşrut tahsisat usulü mülğadır.”

⁴ “Sıfır esaslı bütçeleme sisteminde karşı karşıya kalınan sorunlar ve sistemin yetersizlikleri nedeniyle ABD’de 1993 yılından itibaren stratejik planlamaya dayalı performans bütçe sisteminin pilot uygulamasına geçilmiştir. Uygulama sonuçları 1997 yılında alınmış ve yeni sistem 2000 yılından başlayarak yaygınlaşmıştır” (Bknz; Tüğen, 2006: 135-136).

⁵ ABD’de 1993 yılında kabul edilen “Hükümet Performans ve Sonuç Kanunu” ile getirilen sistemle 10 yıllık bir geçiş süreciyle birlikte ayrıntılı düzenlemeler oluşturulmuştur. İrlanda’da “Stratejik Yönetim Girişimi” olarak adlandırılan reform sürecinin bir unsuru olarak “Strateji Bildirgeleri” uygulaması vardır (Bknz: Cansız, 2010:97).

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C., ve H. Çoban (2010) “Kamu Sektöründe İyi Yönetim İlkeleri”, <<http://www.canaktan.org/politika/kurum-devyonetimi/aktan-coban.pdf>>, (29.10.2010).
- Altay, A. ve E. Kaplan (2006), “Türkiye’de Performansa Dayalı Yönetim Uygulamasına Geçiş ve IMF’nin Rolü”, **Maliye Dergisi**, 151, 1-15.
- Cansız, H. (2010) “Küreselleşmenin Türk Devlet Bütçesine Etkileri”, <http://www.finanskulup.org.tr/Assets/maliyefinans/80/Harun_Cansiz_Kuresel_lesmenin_Turk_Devlet_Butcesine_Etkileri_MFY80.pdf>, (29.10.2010).
- Demircan, E.S. (2006) “Küreselleşme Sürecinde Yeni Devlet Anlayışının Bütçe Politikasına Yansıması: Türkiye Örneği”, **Kamu Maliyesine Yeni Bakış (Teori ve Uygulama)**, (Ed. N.Falay, M.Şahin, A.Kesik), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Demircan, E.S. (2006) “Yeni Ekonomik Düzendeki Bütçe Sistemlerindeki Değişim Süreci ve Türk Kamu Maliyesinin Uyumu”, **Yönetim ve Ekonomi**, Celal Bayar Üniveristesi, İ.İ.B.F., 13(2), 47-61.
- DPT (2000) **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Mali Saydamlık Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara: DPT Yayınları.

- Egeli, H., H.A. Akdeniz, M. Aksaraylı, K. Tüğen ve A. Özen (2007) “Stratejik Planlamaya Dayalı Performans Esaslı Bütçeleme Sisteminin Kritik Kontrol Noktaları Analizi: Türkiye’deki Kamu Kurumları Uygulaması”, **DEÜ İİBF Dergisi**, 22(1), 27-47.
- Ener, M. ve E. Demircan (2008) “Küreselleşme Sürecinde Değişen Devlet Anlayışından Kamu Hizmetlerinin Dönüşümüne: Sağlık Hizmetlerinde Piyasa Mekanizmaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 13(1), 57-82.
- Eryılmaz, B. (2007) **Kamu Yönetimi**, İstanbul: Erkam Matbaası.
- Fölscher, A. (2007) “Budget Methods and Practices”, **Budgeting And Budgetary Institutions**, (Ed. A. Shah), Washington D.C.: The World Bank Public Sector Governance and Accountability Series.
- Kesik, A. (2005) “Yeni Kamu Mali Yönetim Sisteminde Orta Vadeli Program Ve Mali Plan Çerçevesinde Çok Yıllı Bütçelemenin Uygulanabilirliği”, **20. Türkiye Maliye Sempozyumu: Türkiye’de Yeniden Mali Yapılanma**, Spa Hotel Colassae Thermal, Karahayıt-Pamukkale, 23-27 Mayıs.
- Kızıldaş, E. (2001) **IMF Tarafından Belirlenen Mali Saydamlık Standartları Bu Standartların Türkiye’de Uygulanabilirliği ve Bu Konuda Yapılması Gereken Düzenlemelere İlişkin Öneriler**, (Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu), Ankara: T.C.Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.
- Kolthoft, E., L. Huberts ve H. Heuvel (2010) The Ethics of New Public Management: Is Integrity at Stake?”, http://www.publicservices.ac.uk/wp-content/uploads/nig_ethics_integrity.pdf, (30.10.2010).
- Kovancılar, B., M. Miynat ve S. Bursalıoğlu (2007) **Kamu Maliyesinde Küresel Değişimler**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Muter, N.B., A.K. Çelebi ve S. Sakıncı (2003) **Kamu Maliyesi**, Manisa: Emek Matbaası
- Özer, M. A. (2010) “Gelişmiş Ülkeler ve Yeni Kamu Yönetimi Düşüncesi”, **Türk İdare Dergisi**, www.icisleri.gov.tr/icisleri/TurkIdareDergisi/UpLoadedFiles/MAkif%D6zer%201-27.doc, (01.11.2010).
- Öz, E. ve E. Kaplan (2010) “Türk Mali Sisteminin Yeniden Yapılandırılması”, **Türk İdaresi Dergisi**, www.icisleri.gov.tr/icisleri/TurkIdareDergisi/UpLoadedFiles/446_243_262.doc, (30.10.2010).
- Pınar, A. (2006) **Maliye Politikası**, Ankara: Naturel Yayıncılık.

Saran, U. (2010), “Küresel Değişim Dinamiklerinin Kamu Yönetimi Alanındaki Etkileri”, <www.canaktan.org/politika/kamuda-kalite/saran1.pdf>, (28.10.2010).

Söyler, İ. (2007) “Kamu Sektöründe Stratejik Yönetim Uygulanabilir mi? (Engeller/Güçlükler)”, **Maliye Dergisi**, 152, 103-115.

Tüğen, K. (2006) **Devlet Bütçesi**, İzmir: Başsaray Matbaası.

ANAYASA MAHKEMESİ TARAFINDAN ÜCRET GELİRLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ İLE İLGİLİ ALINAN İPTAL KARARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Ayşe Nil TOSUN*

Özet

Ocak 2010 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan ücret gelirlerinin vergilendirilmesi ile ilgili olarak Anayasa Mahkemesi’nin verdiği iptal kararının gecikmeli olarak yürürlüğe girmesi, çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bu çalışmada, ülkemizde ücret gelirlerinin vergilendirilmesinde uygulanan tarifenin bir kısmının ödeme gücüne aykırı bulunarak Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi, ancak kararın bir yıl ertelenerek yürürlüğe girmesi sonucu hukuksal anlamda yaşanan karmaşa Anayasa Mahkemesi kararlarının geriye yürümeme özelliği temel alınarak incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Ücretlerin vergilendirilmesi, Anayasa Mahkemesi kararlarının geriye yürümemesi.

Abstract

An Assesment of Constitutional Court's Annulment Decision on the Taxation of Fee Income

The delayed enforcement of the Constitutional Court’s annulment decision on the taxation of the fee income which was published in the Official Journal on January 8, 2010 has caused several discussions. In this study, the Constitutional Court’s annulment decision in relation to some part of the tariff applicable in our country on fee income taxation with the reasoning of being against the ability to pay and the legal chaos caused by one year period of delayed enforcement shall be analysed considering non-retroactivity of the decisions of the Constitutional Court.

Keywords: Taxation of the fee income, non-retroactivity of the decisions of the Constitutional Court.

* Yrd.Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Maliye Bölümü, 06800, ANKARA, nilt@hacettepe.edu.tr

GİRİŞ

Kanunların geriye yürümemesi temel bir hukuk devleti ilkesi olmakla birlikte, gerek bizim ülkemizde gerekse diğer bir çok ülkede, küçük bir vergi mükellefi grubunun haksız kazanç sağlamasının önüne geçilmesi, vergi kurallarının suistimalinin önlenmesi, devlet hazinesinin çok büyük kayıplara uğramasının engellenmesi gibi bazı istisnai durumlarda vergi kanunlarının geriye yürütülebileceği kabul edilmektedir. Vergi kanunlarında durum bu şekilde iken, Anayasa Mahkemesi kararlarının geriye yürümeyeceği bir kural olarak Anayasanın 153. Maddesinde yer almaktadır. Anayasa Mahkemesi kararlarının geriye yürümeme özelliğinin adaletsiz bazı sonuçlar ortaya çıkarabildiği, literatürde birçok yazar tarafından, hukuki güvenlik ve adalet kavramları ekseninde, tartışılmıştır.

08 Ocak 2010 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan ücret gelirlerinin vergilendirilmesi ile ilgili olarak Anayasa Mahkemesi’nin verdiği iptal kararının gecikmeli olarak yürürlüğe girmesi, söz konusu sorunları tekrar gündeme getirmiş ve çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bu çalışmada, ülkemizde ücret gelirlerinin vergilendirilmesinde uygulanan tarifenin bir kısmının ödeme gücüne aykırı bulunarak Anayasa Mahkemesi tarafından iptali, ancak kararın bir yıl ertelenerek yürürlüğe girmesi sonucu hukuksal anlamda yaşanan karmaşa Anayasa Mahkemesi kararlarının geriye yürümeme özelliği temel alınarak incelenecektir.

1. ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARININ ÖZELLİKLERİ VE TARTIŞILAN BAZI SORUNLAR

Hukuk devleti olmanın en temel özelliklerinden birisi, hukuksal çerçeveyi ve sınırları oluşturan Anayasa’nın üst norm olmasıdır. Diğer yasaların ona bağlı ve ona uygun olması gerekirken yasaların Anayasa’ya uygunluğu, Anayasal yargı denetimi ile sağlanmakta, Anayasa’ya uygun olmayan bir kanun, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmektedir. Anayasal yargı denetiminin Yüksek Mahkeme eliyle yapılması, anayasal denetimin dağınıklığının önlenmesine uygulamada etkinliğin ve birliğin gerçekleştirilmesine hizmet etmektedir (Aliefendioğlu, 1984: 46; Teziç, 1998: 171; Yıldızhan, 1985: 42, Serim 1996: 3). Yine de Anayasa Mahkemesi’ne verilen Anayasa’ya uygunluğu yargı yoluyla sağlama yetkisinin kullanılmasında, geçen yıllar içerisinde bazı sorunların ortaya çıktığı gözlenmiştir. Sorunlara yol açan temel özellikler; Anayasa’nın 153. Maddesinde yer almaktadır. Söz konusu maddede Anayasa Mahkemesi kararlarının geriye yürümemesi¹, Anayasa Mahkemesi kararlarının gerekçeleri yazılmadan açıklanamaması, Anayasa Mahkemesi kararlarının Resmi Gazete’de yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkması, ancak gereken

hallerde Anayasa Mahkemesi, iptal hükmünün yürürlüğe gireceği tarihi ayrıca kararlaştırabilmesi, özellikleri yer almaktadır.

Anayasa Mahkemesinin verdiği bir iptal kararının, Resmi Gazete’de yayınlanması iki nedenle gecikebilmektedir. Birinci gecikme nedeni, Yüksek Mahkeme tarafından verilen iptal kararlarının, gerekçeleri yazılmadan açıklanmasının mümkün bulunmamasıdır. Gerekçenin hazırlanması için ihtiyaç duyulan zaman sebebiyle çoğu kez kararlar gerekçeleri yazılmadan da kamuoyuna açıklanmaktadır. Böyle durumlarda, kararın kamuoyuna açıklandığı tarih ile kararın Resmi Gazete’de yayımlandığı tarih arasında uzun bir süre geçebilmektedir. İkinci bir gecikme nedeni, Anayasa Mahkemesinin iptal kararının bir yılı aşmamak kaydıyla belli bir süre sonunda yürürlüğe gireceği yönünde karar almasıdır. Bu uygulamanın amacı iptal hükmüyle birlikte ortaya çıkabilecek kanun boşluğuna sebep vermemektir. Böyle durumlarda, iptal edilen hükümler kararda belirlenen tarihe kadar yürürlükte kalmakta, ancak bu tarihte yürürlükten kalkmaktadır.

Bir kanunun Anayasa’ya aykırı olduğu konusunda karar verilmesi ve bu kararın yürürlüğe girmesi arasında geçen sürede Anayasa’ya aykırı olan kanunun yürürlükte kalması çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Literatürde tartışılan bazı sorunlar aşağıdaki gibi özetlenebilir (Cansel, 1992: 92; Memiş, 1999: 460; Azrak, 1984: 164, Boyacıoğlu, 1988: 202; Odyakmaz, 1995: 144):

-Anayasa Mahkemesi’nin bir kanun hükmünü iptal etmesi, ancak iptalin yürürlüğe gireceği tarihi 1 yıl ertelemesi durumunda, bakmakta olduğu davada uygulaması gereken kanun hükmünün Anayasa’ya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine itirazda bulunan mahkeme, kararını hangi hükme dayandıracaktır? Mahkeme iptal kararını esas alsa bu hüküm henüz yürürlüğe girmemiştir. Kararını eski duruma göre verse Anayasa’ya aykırılık itirazında bulunan taraf kendi başvurusu üzerine iptal kararı verilmesine karşın, bu hükümden yararlanamamış olacaktır. Ve daha önemlisi mahkeme Anayasa mahkemesinde Anayasa’ya aykırı olduğu saptanan hükme göre kararını vermek durumunda kalacaktır.

-Bir yasa Anayasa’ya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilir ve iptal hükmü yürürlüğe girerse, parlamentonun aynı konuda yeni bir yasa yapması arasında geçecek süre içerisinde, hangi yasa yürürlükte kalacaktır? Varsa eski yasa yürürlüğe girer mi? Girmezse, bir yasa boşluğu mu meydana gelmektedir?

-Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararlarındaki gerekçeler yeni yasa yapılırken dikkate alınmak zorunda mıdır? Gerekçe dikkate alınmadan yapılan yeni düzenlemenin durumu ne olacaktır?

-Bu süreçte vergi dairelerinde ne tür işlemler yapılmaktadır?

2. ANAYASA MAHKEMESİ İPTAL KARARI SONRASINDA ÜCRET GELİRLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİNDE YAŞANAN SORUNLAR

1998 yılından beri uygulanan ücretler için ayrı ve düşük oranlı vergileme sistemi, 2006 yılında değiştirilmiş ve ikili gelir vergisi tarifesine son verilerek ücretler dahil bütün gelirlerin aynı tarife çerçevesinde vergilendirilmesi öngörülmüştür. Anayasa Mahkemesi 15 Ekim 2009 tarihli toplantısında 5479 sayılı kanunun birinci maddesiyle GVK'nun 103. Maddesinde yapılan düzenlemeler ile 01.01.2006 tarihinden geçerli olmak üzere değiştirilen gelir vergisi tarifesinin 40.000 YTL'den fazlasının 40.000 YTL'si için 9190 TL ibaresinden sonra gelen "fazlası %35 oranında" ibaresini iptal etmiştir. Düzenleme, Anayasa Mahkemesi tarafından ödeme gücü ilkesine aykırı bulunarak iptal edilmiş ancak iptal kararının Resmi Gazete'de yayımından 6 ay sonra yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Kanun koyucuya, hukuki bir boşluk doğmasının önlenmesi amacıyla yeni bir düzenleme yapması için altı aylık bir süre tanınmış olmakla birlikte, bu süre içinde boşluğu dolduracak bir düzenleme yapılamamış, iptal kararının yürürlüğe girmesinden 22 gün sonra, kanun koyucu gelir vergisi tarifesinde yeni bir düzenleme yapabilmıştır. 2006 yılından itibaren yasa koyucunun ücret gelirlerini diğer gelir türleri ile aynı oranlarda vergilendirilmesi ile ilgili çabası Anayasa Mahkemesini ve gündemi meşgul etmiştir. 2010 yılının son aylarında halen konunun tam anlamıyla çözüme kavuşmadığı da tartışılmaktadır. Anayasa Mahkemesinin, ücret gelirleri ile diğer gelirlerin tek bir tarife ile vergilendirilmesine ilişkin kanuna ait bazı kısımların iptal kararını aldığı tarih:15.10.2009, kararın Resmi Gazete'de yayınlandığı tarih:08.01.2010, kararın yürürlük tarihi:08.07.2010'dur. Anayasa Mahkemesinin kararı üzerine, kanun koyucu yeni bir kanunla gelir vergisi tarifesini yeniden düzenlemiştir. Yeni Kanun düzenlemesinin yapıldığı tarih: 31.07.2010, Yeni Kanun düzenlemesinin yürürlük tarihi: 01.01.2010'dur.

Tablo 1: Ücret Gelirlerini İlgilendiren Bazı Gelişmelerin Tarihleri

Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararını aldığı tarih	Anayasa Mahkemesi Kararı'nın Resmi Gazete'de yayınlandığı tarih	Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararının yürürlük tarihi	Yeni bir kanunla Gelir Vergisi Tarifesi'nin yeniden düzenlendiği tarih	Yeni Gelir Tarifesi'nin yürürlüğe girdiği tarih
15 Ekim 2009	8 Ocak 2010	8 Temmuz 2010	31 Temmuz 2010	1 Ocak 2010

Tablo 2: 2005 Yılından İtibaren Gelir Vergisi Tarifeleri

2005 Yılı Gelir Vergisi Tarifesi (Ücret Gelirleri İçin)	
6.600.000.000 liraya kadar.....	% 15
15.000.000.000 liranın 6.600.000.000 lirası için 990.000.000 lira fazlası.....	% 20
30.000.000.000 liranın 15.000.000.000 lirası için 2.670.000.000 lira fazlası.....	% 25
78.000.000.000 liranın 30.000.000.000 lirası için 6.420.000.000 lira fazlası.....	% 30
78.000.000.000 liradan fazlasının 78.000.000.000 lirası için 20.820.000.000 lira fazlası.....	% 35
2005 Yılı Gelir Vergisi Tarifesi (Ücret Dışındaki Gelirler İçin)	
6.600.000.000 liraya kadar.....	% 20
15.000.000.000 liranın 6.600.000.000 lirası için 1.320.000.000 lira fazlası.....	% 25
30.000.000.000 liranın 15.000.000.000 lirası için 3.420.000.000 lira fazlası.....	% 30
78.000.000.000 liranın 30.000.000.000 lirası için 7.920.000.000 lira fazlası.....	% 35
78.000.000.000 liradan fazlasının 78.000.000.000 lirası için 24.720.000.000 lira fazlası.....	% 40
2006 Yılı Gelir Vergisi Tarifesi (Ücret ve Ücret Dışındaki Gelirler İçin Belirlenmiş Tek Tarife)	
7000 YTL'ye kadar.....	% 15
18.000 YTL'nin 7000 YTL'si için 1.050 lira fazlası.....	% 20
40.000 YTL'nin 18.000 YTL'si için 3250 lira fazlası.....	% 27
40.000 YTL'den fazlasının 40.000 YTL'si için 9.190 lira fazlası.....	% 35
2010 Yılı Gelir Vergisi Tarifesi (Ücret Dışındaki Gelirler İçin)	
8.800 TL'ye kadar.....	% 15
22.000 TL'nin 8.800 TL'si için 1.320 TL fazlası.....	% 20
50.000 TL'nin 22.000 TL'si için 3.960 TL fazlası.....	% 27
50.000 TL'den fazlasının 50.000 TL'si için 11.520 TL, fazlası.....	% 35
2010 Yılı Gelir Vergisi Tarifesi (Ücret Gelirleri İçin)	
8.800 TL'ye kadar.....	% 15
22.000 TL'nin 8.800 TL'si için 1.320 TL, fazlası.....	% 20
76.200 TL'nin 22.000 TL'si için 3.960 TL, fazlası.....	% 27
76.200 TL'den fazlasının 76.200 TL'si için 18.594 TL fazlası.....	% 35

Arka arkaya gelen bu düzenlemeler Anayasa Mahkemesi kararlarının taşıdıkları özellikler nedeniyle çeşitli sorunlara yol açmıştır.

İlk sorun yürürlükteki kanunun Anayasa'ya aykırılığının bilinmesi ile ilgilidir. Ücret gelirleri ile ilgili Anayasa Mahkemesi tarafından iptal kararının alındığı tarih ile yürürlüğe girmesi arasında yaklaşık 10 ay vardır (15 ekim 2009-8 temmuz 2010). Bu süre içerisinde açılan davalarda, hakimler Anayasa'ya aykırı olduklarını bildikleri ancak henüz yürürlükten kalkmamış olan bir kanun maddesini uygulamaya devam edecekler midir?

Anayasa'nın 153. Maddesine göre, Anayasa Mahkemesinin iptal kararları, ister kararın Resmi Gazete'de yayımlandığı tarihte ister mahkemenin

kararı doğrultusunda daha ileri bir tarihte yürürlüğe girsin, geçmişe yürümektedir. İptal kararları ancak yürürlüğe girdiği tarihte sonuç doğurmaktadır. Bu kural, hukuki güvenlik ve kazanılmış hakların korunması ilkelerinin bir gereğidir. Bu açık hükme karşın, gerek literatürde, gerekse çeşitli içtihatlarda ortaya konulan anlayış söz konusu kuralın mutlak şekilde uygulanması ile hakkaniyete ve hukukun mantığına aykırı sonuçlar doğabileceği yönündedir. Bu noktada vergi hukukunun önemli Anayasal ilkeleri, hukuk devleti ilkesi ve adalet ilkesi birbiriyle çalışmaktadır. Anayasa'ya aykırılığı saptanmış bir normun, bir yıla kadar varabilen bir ek süre için yürürlüğünü devam ettirmesi çeşitli sakıncalar ortaya çıkarmaktadır. Örneğin başka mahkemelerden itiraz yoluyla gelen Anayasa'ya aykırılık iddialarının iptal kararıyla sonuçlanması halinde bu kararın etkisinin geriye yürümemesi sonucunda esas uyuşmazlığı çözecek mahkemedeki davanın taraflarının elde etmek istedikleri iptal başarısını elde etmiş olmalarına rağmen bundan yararlanamayacak olmalarıdır. Anayasa Mahkemesi'nin bu yetkisini ancak çok istisnai olarak ve iptal kararının derhal yürürlüğe girmesi ile kamu düzeni bakımından gerçekten tehlikeli bir boşluğun doğabileceği durumlarda kullanması gerektiği bir çok yazar tarafından dile getirilmiştir (Özbudun, 1995: 384; Kaboğlu, 1991: 314; Azrak, 1984: 160; Özay, 1995: 48; Öden, 1999: 36; Feyzioğlu, 1951: 13-19).

Danıştay beşinci dairesi, bu konuya ilişkin olarak vermiş olduğu bir kararda², "...Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararının yürürlüğe gireceği tarihi ileriye dönük olarak ertelemiş bulunması, yasama organına iptal kararının gerekçesine uygun olarak yeni bir düzenleme için olanak tanımak ve ortada hukuki bir boşluk yaratmamak amacına yöneliktir. İptal kararının yürürlüğe gireceği tarihin ileriye dönük olarak ertelenmiş olması yargı yerlerinin çözümlenmekte oldukları uyuşmazlıklarda Anayasa'ya aykırı bulunarak iptal edilen yasa kurallarının uygulaması sonucuna yol açmaz. Anayasa Mahkemesince bir kanunun veya kanun hükmünde kararnamenin tümünün ya da bunların belirli hükümlerinin Anayasa'ya aykırı bulunarak iptal edilmiş olduğu bilindiği halde eldeki davaların Anayasaya aykırılığı saptanmış olan kurallara göre görüşülüp çözümlenmesi, hukukun üstünlüğü ilkesine aykırı düşeceği için uygun görülmez" denilmiştir. Danıştayın aksi yönde verdiği kararlar da mevcut olmasına karşın³ Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu⁴ "Anayasa Mahkemesi'nce bir kanunun veya kanun hükmünde kararnamenin tümünün veya belirli hükümlerinin Anayasa'ya aykırı bulunarak iptal edildiği bilinmesine rağmen, görülmekte olan davaların Anayasa'ya aykırılığı saptanmış olan kurallara göre görüşülüp çözümlenmesinin Anayasa'nın üstünlüğü prensibine ve hukuk devleti ilkesine aykırı düşeceğini kabul etmek gerekir" şeklinde hüküm tesis etmiştir.

İkinci sorun, Anayasa'nın kararının kısmi bir iptal işlemi olması ile ilgilidir. Anayasa mahkemesinin iptal kararının yürürlüğe girdiği tarihte, kanun koyucu halen yeni bir düzenleme yapmamıştır. Yeni düzenleme 22 gün sonra yürürlüğe girmiştir. Bu 22 gün içerisinde %35 oranı iptal edilmiş olduğu için ücret gelirlerine %35 oranı uygulanamayacak ise, yeni düzenlemenin yürürlüğe gireceği tarihe kadar söz konusu gelirlere bir önceki dilim oranı olan %27 oranı mı uygulanacaktır yoksa en üst gelir dilimini aşan ücret gelirlerine hiç bir oranda stopaj uygulanamayacak mıdır? Başka bir deyişle Anayasa Mahkemesinin aldığı karar, ücret tarifesinin sadece bir kısmının iptal edilmesi ve geri kalan tarifinin geçerli olduğu anlamına mı gelmektedir. Mahkemenin bu şekilde karar alması kendisini kanun koyucu yerine koyup yeni bir tarife oluşturmuş olması anlamına da gelmektedir ki böyle bir kanun yapma yetkisi aslında mevcut değildir.

Üçüncü sorun, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından sonra yasa koyucu aynı konuda yeni bir yasa yaparken Anayasa Mahkemesi kararının gerekçesinde gösterilen iptal nedenlerini dikkate almazsa ne olacaktır? Anayasa Mahkemesinin gerekçeleri dikkate alınmadan yapılan yeni yasal düzenleme de büyük ihtimalle tekrar Anayasa Mahkemesine gidecektir. Konu tekrar Anayasa Mahkemesine gitse bile arada geçen yıllar itibariyle kaybedilmiş hakların ortaya çıkması mümkündür.

Dördüncü bir sorun, Anayasa Mahkemesinin bir vergi kanununun iptali hakkında karar vermesi ancak yürürlüğü erteleme karşısında erteleme süresince vergi dairelerince yapılacak işlemlerin durumu hakkındadır. Anayasa Mahkemesi tarafından yürürlüğü ertelenerek iptal edilen kanun hükmü, vergi daireleri tarafından aynen uygulanmaya devam edecektir. Nitekim, daha önce Anayasa Mahkemesi'nin vergi ziyayı cezası ile ilgili olarak verdiği bir iptal kararı sonrasında, Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yayınlanan bir sirkülerde⁵ vergi ziyayı cezası uygulamalarının söz konusu madde hükmüne göre sürdürüleceği belirtilmiştir. Bu tür durumlarda vergi daireleri açısından ilgili suçun ve cezasının kanuni unsurunu oluşturan hükmün yürürlüğü devam etmektedir. Ayrıca, Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle ertelenerek iptal edilen bir hükmün uygulanmasından vergi dairelerinin kaçınması, ceza kesme zamanaşımına uğrama ihtimali olan bazı suçların cezasız kalmasına yol açabilecektir. Bu nedenle Anayasa'ya aykırılık gerekçesiyle iptal edilen bir hükme dayanılarak yapılacak idari işlemler butlan nedeniyle geçersiz ve sakat olmasına rağmen, vergi daireleri ceza uygulamaya devam edeceklerdir. Vergi idaresinin ceza kesmeye devam etmesi, konuyu mahkemelere taşımaktadır. Konu mahkemelere taşındığı takdirde yukarıda da belirtildiği gibi, Anayasa Mahkemesinin iptal kararı yürürlüğe girmemiş dahi olsa hakimler Anayasa Mahkemesinin iptal ettiğini bildikleri bir kanunu uygulamama eğiliminde

olacaklardır. Bu durumda dava açan mükellefler haklarını elde edebilecekleri, dava açmamış olanlar ise herhangi bir hak elde edemeyeceklerini düşünebilirler.

SONUÇ

Bütün kanunların bir üst norm olan Anayasa'ya uygun olması gerekir. Bu uygunluk Anayasal yargı denetimi ile sağlanmaktadır. Bir mahkeme bakmakta olduğu dava sırasında uygulanacak kanunların Anayasa'ya aykırı olduğu kanısına vardığında konuyu Anayasa Mahkemesine götürmektedir. Anayasa Mahkemesinin konu ile ilgili kararı alması uzun bir süreç alabilmektedir. Anayasa Mahkemesi Kararlarının geriye yürümemesi, kararların gerekçeleri yazılmadan açıklanamaması, Anayasa Mahkemesi kararlarının iptal hükmünün yürürlüğe gireceği tarihin ertelenebilmesi gibi Anayasa Mahkemesi kararlarının bazı özellikleri nedeniyle bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Yasa boşluğu, Anayasa'ya aykırı olduğu bilinen bir kanunun yürürlükte kalması, dava açanlarla açmayanların haklarındaki farklılıklar bu sorunlardan bazılarıdır. Son yıllarda ücretlerin diğer gelir unsurlarına göre daha az vergilendirilmesi uygulamasından vazgeçilmek istenilmiş ve tek tarifeye geçilmiş ancak bu düzenleme Anayasa Mahkemesi tarafından ödeme gücü ilkesine aykırı bulunarak iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesinin iptal kararını aldığı tarih ile yürürlüğe girmesi arasında yaklaşık 10 ay vardır. Anayasa Mahkemesi kararı yürürlüğe girdiği tarihte ise halen konu ile ilgili yeni bir düzenleme yapılamamıştır. Yukarıda belirtilen yasa boşluğu dönemi ile, Anayasaya aykırı olduğu bilinen bir kanunun uzunca bir süre yürürlükte kalması ile ilgili tartışmalar gündemi meşgul etmiştir. Kanun koyucu söz konusu sorunları konu ile ilgili yaptığı son vergi yasasını geriye yürütmekle kısmen çözmüş olmakla birlikte, halen yeni düzenlemenin Anayasa Mahkemesi kararının gerekçesini karşılamadığı ve tekrar Anayasa Mahkemesi'ne gideceği ifade edilmektedir. Söz konusu süreçte mahkemelerde konu ile ilgili birçok dava açılmıştır. Anayasa Mahkemesi kararlarının geriye yürüyüp yürümeyeceği, hakimlerin bu konuda nasıl karar verecekleri konusunda farklı farklı yorumlar yapılmıştır. Çalışmamızdaki bilgiler ışığında bu konuda şu sonuçlara ulaşılmaktadır.

Anayasa Mahkemesi kararının ilan edildiği tarih itibariyle mahkemelerde konu ile ilgili davalara bakan hakimlerin Anayasa'ya aykırı bir kanuna göre davayı sonuçlandırmaları beklenemez. Vergi daireleri ise yürürlükteki kanuna göre işlemleri sürdürecektir. Aksi bir uygulama vergi dairelerinin kendisini yargı yerine koymaları anlamına gelir ayrıca konuların ceza kesme zamanaşımına uğrama ihtimalini ortaya çıkarır.

Anayasa Mahkemesinin iptal kararının yürürlüğe girdiği tarihte, kanun koyucu yeni bir düzenleme yapmamış olduğu için yeni düzenlemenin yürürlüğe

girdiği tarihe kadar bir yasa boşluğu doğmuştur. Sorun kanun koyucunun yaptığı yeni vergi kanununu geriye yürütmesi ile kısmen çözümlenmiş görünmektedir. Ancak bu kanunun da Anayasa Mahkemesinin gerekçesini karşılamadığı sebebiyle tekrar Anayasa Mahkemesine götürülmesi beklenmektedir. Bu konuda yaşanan gecikmeler kamu düzenini bozmaktadır.

2009 gelirleri için 2010 yılının Mart ayında ücret gelirlerini beyanname ile beyan edenlerden ihtirazi kayıt ile beyanname verenlerin süresi içerisinde dava açmaları mümkündür. Bu kişiler henüz yürürlükte olan ancak Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasa'ya aykırı bulunmuş olan tarifeye dava açmaktadırlar. Söz konusu süre içerisinde haklarını aramış olanların haklarını elde etmeleri mümkün iken bu süreyi geçiren, farkında olmayan kişiler haklarını arayamayacaktır. Bu nedenle mükelleflerin vergisel uygulamalardaki eksik bilgileri nedeniyle hak kaybına uğramaları için vergisel düzenlemelerin tüm mükellefler lehine düşünülerek yapılmalı, mükellefler tuzağa düşürülmemelilerdir. Kamu görevlilerinin ve yasa koyucuların bu konuda son derece titiz olmaları hukuk devletinin gereklerindedir.

Sonuç olarak 8 Ocak 2010 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan ücret gelirlerinin vergilendirilmesi ile ilgili olarak Anayasa Mahkemesi'nin verdiği iptal kararının gecikmeli olarak yürürlüğe girmesi çeşitli sorunlara yol açmıştır. Yapılacak yeni düzenlemelerde yukarıda bahsettiğimiz yasal boşluklardan doğan sorunlara ve Anayasa Mahkemesi kararında da belirtildiği üzere vergilemede ödeme gücü ilkesine uygun düzenlemeler yapılması yeni problemlerin ortaya çıkmamasına yardımcı olacaktır.

NOTLAR

¹ Anayasa Mahkemesi kararları geriye yürümeme özelliği taşırken vergi kanunları bazı durumlarda hem bizim ülkemizde hem de diğer birçok ülkede geriye yürüyebilmektedir. Bu konuda bkz. Pistone P. 2010, Lang M.2010,Pauwels M. 2010.

² Danıştay 5. Daire 23.12.1992 E:1992/1219, K:1992/3872.

³ Danıştay 10. Daire 24.05.1999 tarih ve E.1996/9928, K.1999/2597.

⁴ Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu 26.06.2008 tarih ve E.2007/2326 K.2008/1714.

⁵ Vergi Usul Kanunu Sirküleri/22.

KAYNAKÇA

Aliefendioğlu, Y. (1984) "Anayasa Yargısı ve Türk Anayasa Mahkemesi" Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, 46, 255-276.

Anayasa Mahkemesi (2010) 08.01.2010 tarih ve RG:27456 E:2006/95 K:2009/144 sayılı karar.

- Azrak, Ü. (1989) “Anayasa Mahkemesi İptal Kararlarının Geriye Yürümezliği”, *Anayasa Dergisi*, 1, 164.
- Boyacıoğlu, A.H. (1988) “Anayasa Mahkemesi Kararlarının Bağlayıcılığı ve Yürürlüğe Girişi”, **Bahri Savcı’ya Armağan**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 198-209.
- Cansel, E. (1992) “Anayasa Mahkemesinin Verdiği İptal Kararlarından Doğan Kimi Sorunlar”, *Anayasa Dergisi*, 9(3), 92.
- Danıştay Başkanlığı (1992), 5.Daire 23.12.1992 E.1992/1219 K.1992/3872 sayılı kararı.
- Danıştay Başkanlığı (1999),10.Daire 24.05.1999 E.1996/9928 K.1999/3872 sayılı kararı.
- Danıştay Başkanlığı (2008), Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu 26.06.2008 E.2007/2326 K:2008/1714 sayılı kararı.
- Feyzioğlu, T. (1951) “Kanunların Anayasaya Uygunluğu’nun Kazai Murakabesi”, **Ankara Üniversitesi**, 19(1), 13-19, Güney Matbaacılık, Ankara: SBF Yayınları.
- Kaboğlu, İ.Ö. (1991) “Hukukun Genel İlkeleri ve Anayasa Yargısı (Özgürlükler Hukuku Açısından Bir Yaklaşım)”, *Anayasa Yargısı*, 8, 291-322.
- Lang, M. (2010) “Avusturya Vergi Hukukunda Geriye Yürümezlik Esası”, İstanbul Koç Üniversitesi, **Vergi Hukukunda Geriye Yürümezlik Esası**, konferans sunumu, 2 Aralık 2010.
- Memiş, E. (1999) “Anayasa Mahkemesi Kararlarının Bağlayıcılığı ve İptal Kararlarının Geriye Yürümezliği Kuralının Sorgulanması ve İdari Yargı Kararları Örnekleri”, **Prof.Dr. Sulhi Tekinay’ın Hatırasına Armağan**, İstanbul: Marmara Hukuk Fakültesi.
- Odyakmaz, Z. (1995) “Yürürlüğü Durdurma”, *Anayasa Dergisi*, 12, 143-70.
- Öden, M. (1999) “Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Anayasa Yargısı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 48(1-4), 36.
- Özay İl, H. (1995) “Yeni Bir Düzendeki Anayasa Mahkemesinin Kuruluş Görev ve Yetkileri ile Yargılama Usulleri”, *Anayasa Yargısı*, 12, 48.
- Pauwels, M. (2010) “Hollanda Vergi Hukukunda Geriye Yürümezlik Esası”, İstanbul Koç Üniversitesi, **Vergi Hukukunda Geriye Yürümezlik Esası**, konferans sunumu, 2 Aralık 2010.

Pistone, P. (2010) “İtalya ve Avrupa Birliği Vergi Hukukunda Geriye Yürümezlik Esası”, İstanbul Koç Üniversitesi, **Vergi Hukukunda Geriye Yürümezlik Esası**, konferans sunumu, 2 Aralık 2010.

Serim, B. (1996) “Anayasa Yargısında Yürürlüğü Durdurma Yetkisi”, **Amme İdaresi Dergisi**, 29(1), 3.

Yıldızhan, Y. (1985) **Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul: Fatih Yayınevi, 42.

Teziç, E. (1998) **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Beta Yayınları, 171.

Vergi Usul Kanunu Sirküleri (2005) 22/2005-9 10.11.2005.

HASTANE ÇALIŞANLARININ KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ İLE ÖRGÜTSEL ADALET ALGILARININ ÖRGÜTE BAĞLILIK DÜZEYLERİ ÜZERİNE ETKİSİNİN YAPISAL EŞİTLİK MODELİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Serap TAŞKAYA*
Bayram ŞAHİN**

Özet

Bu çalışma hastanede görev yapan sağlık çalışanlarının kişisel özellikleri ile örgütsel adalet algılarının örgüte bağlılık düzeyleri üzerine etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışma evrenini Adana ilinde faaliyet gösteren bir kamu hastanesi çalışanları oluşturmaktadır ve veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Anket toplam 838 sağlık çalışanına dağıtılmış ve geri dönüş oranı %57 (n=477) olarak gerçekleşmiştir. Hastane çalışanlarının bağlılıklarını etkileyen faktörlerin incelendiği yapısal eşitlik modeli sonuçları; sağlık çalışanlarının çalıştıkları hastanelere bağlılık düzeylerinin kişisel özelliklerden meslek gruplarına (t=5,258; p<0.001) ve kurumdaki çalışma sürelerine göre farklılaştığını (t=3,555; p<0.001); cinsiyet, medeni durum ve toplam hizmet süresinin örgüte bağlılıklarını etkilemediğini göstermiştir (p>0,05). Ayrıca hastane çalışanlarının örgütsel adalet algılarının örgüte bağlılıklarını önemli ölçüde etkilediği (t=9,146; p<0.001) sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Örgüte bağlılık, örgütsel adalet, kişisel özellikler, yapısal eşitlik modeli, hastaneler.

*Öğr.Gör. Aksaray Üniversitesi, Sağlık Yüksek Okulu, AKSARAY,
serap.taskaya@yahoo.com

**Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sağlık İdaresi Bölümü, ANKARA,
baysahin@hacettepe.edu.tr

Abstract

Assessment of the Effect of Individual Characteristics and Perceived Organizational Justice on Organizational Commitment Level of Hospital Employees by the Structural Equation

This study was conducted in order to identify of the effects of individual characteristics and perceived organizational justice on organizational commitment level of health employees working at hospitals. Personnel of a public hospital, which is located in Adana province, constitutes the universe of the study and questionnaire was used as data collection method. The questionnaire was disseminated to total 838 health employees and the percentage of return was noted 57%. (n=477). Results of the structural equation model, which examines the factors affecting commitment of hospital employees, indicated that the organizational commitment of health employees differ by professional groups ($t=5,258$; $p<0.001$) and duration of practice in the organization ($t=3,555$; $p<0.001$); but gender, marital status and total service years did not affect their commitment to the organization ($p>0,05$). The results also pointed out that the organizational justice perception of hospital employees influenced their organizational commitment to a large extent ($t=9,146$; $p<0.001$).

Keywords: Organizational commitment, organizational justice, individual characteristics structural equation model, hospitals.

GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin ve yöneticilerin temel amaçlarından biri, çalışanlarının yetenek ve becerilerini geliştirmek ve onlardan üst düzeyde verim almaya çalışmaktır. Bir diğer önemli amaçları ise yatırım yaptıkları iş görenlerinin işletmeye olan bağlılıklarını arttırmayı sağlamaktır (Obeng and Ugboro, 2003: 83). Ancak son zamanlarda iş dünyasında yaşanan değişim ve krizlerin etkisiyle çalışanların örgütlerine bağlılıkları gittikçe azalmakta, bağlılığı düşük olan iş görenlerin verimlilik düzeyi de düşmekte ve eninde sonunda yeni bir iş aramaya başlamaktadır. Bunu önlemek için örgütler ve yöneticiler, özellikle nitelikli çalışanlarını kaybetmemek adına, onların örgüte bağlılıklarını arttıracak bir takım çabalar içine girmektedirler (Ng vd., 2006: 475).

Çalışanların örgütsel bağlılıklarının sağlanması diğer sektörlerle nazaran, uğraş alanı doğrudan insan sağlığı ve hayatı ile ilgili olan sağlık sektöründe çok daha önemlidir. Sağlık sistemlerinin hızlı olarak değişmesi bu alanda çalışan personeli olumsuz yönde etkileyebilmekte, bu olumsuz etkilenişi en aza indirmek için sağlık personelinin kurumlarına bağlı kılmak kritik bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun için ise, öncelikle sağlık personelinin

kurumlarına bağlılıklarını etkileyen faktörlerin bilinmesi gerekmektedir. Sağlık çalışanlarının örgüte bağlılık düzeylerine etki eden söz konusu bu faktörler; kişisel özellikler, rol ve iş özellikleri (motivasyon faktörleri) ve çalışma ortamı özellikleri olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır (Kansuwon vd., 2002: 74).

Bu çalışma, Sağlık Bakanlığı'na bağlı bir eğitim ve araştırma hastanesinde çalışan sağlık personelinin kişisel özellikleri ile çalışma ortamı özellikleri arasında yer alan örgütsel adalet algılarının örgüte bağlılık düzeyleri üzerine etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

1. GENEL BİLGİLER

İşgörenlerin işle ilgili başlıca tutumlarından biri olan ve örgütsel başarıya ulaşmada en kritik faktör olarak görülen örgütsel bağlılık, çalışanların gönüllülükle örgütün bir parçası kalmak istemeleri, örgütün amaç ve faaliyetlerini gerçekleştirmek arzusu duyacak biçimde onunla kimlikleşmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Dick and Metcalfe, 2001: 112).

Örgütsel bağlılığın örgütler açısından öneminin fark edilmesi 1950'li yıllara dayanmaktadır. Becker (1960), Etzioni (1961) ve Kanter (1968) örgüte bağlılık konusu üzerinde veriler toplayıp çalışmalar yapan ilk araştırmacılardandır. Fakat bağlılığın literatürde yer edinmesi ise 1970'lerden sonra gerçekleşmiştir (Zangaro, 2001: 14). Halen iş yerine bağlılık kavramı yönetim, örgütsel davranış ve insan kaynakları yönetimi gibi alanlarca en fazla amaçlanan ve araştırılan kavram olma özelliğini taşımaktadır (Cohen, 2007: 336).

Konu üzerinde uzun süredir incelemeler yapıldığından ve farklı uzmanların konuyu çeşitli açılardan ele almalarından dolayı, örgüte bağlılık literatürü incelendiğinde birbirinden farklı yaklaşımlara rastlanmaktadır. Ancak bağlılığa ilişkin en baskın olan yaklaşım, Meyer ve Allen'in (1991) örgütsel bağlılık modelidir. Meyer ve Allen'in "üç boyutlu model" olarak adlandırdıkları yaklaşımda, araştırmacılar örgütsel bağlılığı; duygusal, devam (süreklilik) ve normatif bağlılık olarak açıklamışlardır (Meyer and Allen, 1997: 11).

Bu üçlü sınıflandırmada yer alan boyutlardan biri olan duygusal bağlılık, çalışanın bir takım duygusal sebeplerden dolayı çalıştığı örgütte kalma arzusu olarak tanımlanmakta ve örgütü ile özdeşleşmesini ve bütünleşmesini kapsamaktadır. Duygusal bağlılık duygularla ilgili iken devam (süreklilik-rasyonel) bağlılığı daha çok örgütten ayrılmanın maliyetlerini göze almakla ilgilidir. Yani devam bağlılığı, çalışanın örgütte geçirdiği süre içerisinde

harcadığı emek, çaba ve zaman sonucunda elde ettiği statü, para gibi kazanımlarını, örgütten ayrılması sonucunda kaybedeceği düşüncesiyle oluşan bağlılıktır. Örgütsel bağlılığın üçüncü boyutunu oluşturan normatif bağlılıkta ise çalışan örgüte karşı kendini borçlu hissetmekte ve örgüte bağlanmaktadır. Normatif bağlılık duygusu ile bireylerin örgüte bağlanmalarının nedeni, iş görenlerin örgütte kalmalarını doğru ve ahlaki bulmalarıdır (Obeng and Ugboro, 2003: 84).

Meyer ve Allen'in üçlü modeli çalışanın organizasyondan ayrılma ihtimalini azaltan veya artıran nedensel bir ilişkiden bahsetmektedir. Modele göre örgüte bağlılık boyutlarının; psikolojik bir durumu yansıtması, çalışanla organizasyonu arasındaki ilişkiyi göstermesi, çalışanın işyerinde kalma kararını ve personel devrini etkilemesi gibi dört ortak özelliği vardır (Meyer and Allen, 1997: 11). Bu dört ortak özellik ile çalışan örgütüne karşı bir tutum geliştirir ve tutumun temelinde iş gören ile örgütü arasındaki uyum yatmaktadır. Söz konusu uyum her ne kadar yönetim ile çalışanlar tarafından meydana getirilse bile uyumun sağlanması asıl olarak yönetimin görevidir (Mathieu and Zajac, 1990: 951).

Yönetimin bu fonksiyonunu gerçekleştirmesi için öncelikle çalışanlarının örgütlerine olan bağlılığını azaltan ve artıran faktörlerin neler olduğunu bilmesi gerekmektedir (Lambert *et al.*, 2007: 647). Bu faktörlerden ilki kişisel özellikler olup, ilgili literatürde demografik faktörler ile örgütsel bağlılık arasında güçlü ilişkiler olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Mathieu and Zajac, 1990; Obeng-Ugboro, 2003; Yalçın ve İplik, 2005; Cengiz, 2001). Bu çalışmalarda örgütsel bağlılığı tahmin etmek için, özellikle cinsiyet (Aven *et al.*, 1993; Örs, 2000), meslek (Mcneese-Smith and Nazarey, 2001; Önal, 1999), hizmet süresi (Cengiz, 2001; Duygulu, 2001) ve medeni durum (Salim, 2005) gibi kişisel özellikler üzerinde durulmuştur.

Örgüte bağlılığı etkileyen bir diğer faktörse çalışma ortamı özellikleridir. Yapılan araştırmalarda yönetimin çalışanlarını karar alma sürecine katmalarının, işlerini yapmaları için yetkinlik vermelerinin, adil davranmalarının ve onlara gereken destek ile güveni vermelerinin iş görenlerin örgüte bağlılığını arttırdığı bulunmuştur (Lambert *et al.*, 2007: 647). Örgüte bağlılığın artmasına sebebiyet veren bu etmenler arasında en önemlisi ise şüphesiz yöneticilerin çalışanlarına adil davranmaları ile ilişkili olan örgütsel adalet algısıdır (Fulford 2005; Camerman *et al.*, 2007; Aykut, 2007; Tutar, 2007; Kim, 2008;).

Örgütsel adalet algısı, çalışanların örgütte yaşanan olayların ne kadar adil olduğuna ilişkin algılamaları ve bu algılamalar sonucunda gösterdikleri tepkilerle ilgilidir (Saunders and Thornhill, 2004: 494). İlgili literatür örgütsel adalet algısının dağıtımsal adalet, işlemsel adalet ve etkileşim adaleti olmak

üzere başlıca üç boyuttan oluştuğunu belirtmektedir. Örgütsel adaletin bir boyutu olarak karşımıza çıkan dağıtımsal adalette amaç, örgütte dağıtılan kaynakların hangi ölçütlere göre belirlendiği ve dağılımda adaletin olup olmadığını saptamaktır (Konovsky, 2000: 490). İşlemsel adalet ise ödül dağıtımına ilişkin karar alma sürecinde kullanılan yöntemlerin (sürecin) ne ölçüde hakkaniyete uyduğunu açıklar (Beugre, 2002: 1095). Adaletin bir diğer boyutu olan etkileşimsel adalet ise karar verme sürecinin uygulama ve iletişim boyutu ile ilgili konuları içermektedir ve bu tip adaletin gerçekleşmesi için iki ön koşul söz konusudur. Bunlardan ilki “kişilerarası adalet” algısı olup yöneticinin çalışanlarla doğru ve açık iletişim kurmasını, rencide etmeyecek biçimde davranmasını, onlara karşı saygılı olmasını, uygun olmayan, önyargılı ve özel sorulardan kaçınmasını, kararlar hakkında bilgi vermesini ve doyurucu açıklamalar yapmasını içermektedir. İkinci ön koşul ‘bilgisel adalet’ ise karar verme süreci hakkında çalışanlara örgüt yönetimince düzenli bilgiler verilmesi anlamına gelmektedir (Coulquitt, 2001: 386).

Etkileşimsel adaletteki bu ayrım Colquitt ve arkadaşlarının (2001) yaptığı araştırmaya kadar test edilmemiştir. Araştırmacıların 1975 yılından itibaren örgütsel adalet üzerine yapılan çalışmaları derleyerek oluşturdukları meta analizde yer alan faktör analizinin sonuçları; kişilerarası adalet ile bilgisel adalet boyutlarının birbirinden ayrıştığını ispatlamıştır (Colquitt *et al.*, 2001: 437-438).

Günümüzde örgütsel adalet pek çok araştırmaya konu olmuştur. Ancak bu araştırmaların neredeyse tamamına yakını örgütsel adaletin bir ya da iki boyutunu birlikte ele almış olup dört boyutu birlikte inceleyen çalışma sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. Oysa dört boyutun birlikte incelenmesi olası diğer ilişkileri daha fazla açıklayabileceğinden (Saunders and Thornhill, 2004: 497) bu çalışmada örgütsel adalet, bu dört unsuru göz önüne alarak incelenmiştir.

Ülkemizde sağlık alanında kişisel özellikler ve örgütsel adalet algısının örgüte bağlılık düzeyi üzerine etkisini belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olduğu (Tutar, 2007) ve özellikle hekim, hemşire ve diğer sağlık meslek üyelerinin birlikte ele alındığı bir çalışmanın yapılmadığı bilinmektedir. Üstelik daha önce yapılmış sınırlı sayıda çalışmada çok değişkenli çözümleme yöntemleri yerine tek değişkenli çözümleme yöntemleri kullanıldığı ve analiz adımlarının sayısına bağlı olarak hata düzeyi arttığı için elde edilen sonuçların doğruluğuna daha ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. İşte bu çalışma ile hem hekim, hemşire ve diğer sağlık personelinin oluşan bir çalışma grubu üzerinde örgütsel adalet ve örgütsel bağlılığı tüm boyutlarıyla karşılaştırmak hem de çok değişkenli bir çözümleme yöntemi kullanarak hata payını düşürmek amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Amaç ve Hipotezler

Bu çalışmanın amacı Sağlık Bakanlığı'na bağlı bir eğitim ve araştırma hastanesinde çalışan sağlık personelinin kişisel özellikleri ile çalışma ortamı özellikleri arasında yer alan örgütsel adalet algılarının örgüte bağlılık düzeyleri üzerine etkisini belirlemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için test edilecek temel hipotezler aşağıdaki gibidir:

Hipotez 1. “Sağlık çalışanlarının kişisel özelliklerinden a) cinsiyet b) medeni durum c) meslek d) kurumdaki çalışma süresi e) toplam çalışma süresi, çalışanların örgüte bağlılık düzeylerini anlamlı şekilde etkilemektedir.”

Hipotez 2. “Sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarından a) işlemsel adalet b) dağıtımsal adalet c) kişiler arası adalet d) bilgisel adalet, çalışanların örgüte bağlılık düzeylerini anlamlı şekilde etkilemektedir.” olarak belirlenmiştir.

2.2. Örneklem

Araştırmanın evrenini Sağlık Bakanlığı Adana Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesinde fiili olarak çalışan sağlık personeli oluşturmaktadır. Gözlem sayısı 30'dan düşük olan sağlık çalışanları, parametrik test varsayımlarının bozulmaması açısından çalışma kapsamına alınmamıştır. Sonuçta araştırmanın hekimler, ebeler, hemşireler ve röntgen-laboratuvar teknisyenleri (n=838) üzerinde yapılmasına karar verilmiştir.

Evrenden örneklem seçilmeyerek tüm evrene ulaşılmaya çalışılmıştır. 01 Haziran 2008- 01 Ekim 2008 tarihlerini kapsayan dört aylık veri toplama sürecinde, 838 sağlık çalışanına anket dağıtılmış, 491 anket geri dönmüştür. Bu anketlerden 14 tanesi eksik doldurulduğu için değerlendirilme dışı tutulmuş ve analizler 477 anket üzerinden yapılmıştır.

2.3. Veri Toplama Yöntemi

Veriler, üç bölümden oluşan bir anket yöntemi ile toplanmıştır. Uygulanan anketin ilk bölümünde çalışanların sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik açık ve kapalı uçlu sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümünde, sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarını belirlemek üzere Colquitt (2001) tarafından tasarlanan ve 20 maddeden oluşan “Örgütsel Adalet Algısı Ölçeği” (Organizational Justice Scale) kullanılmıştır. Bu ölçek, örgütsel

adalet algısının dört boyutunu (işlemsel adalet, dağıtımsal adalet, kişiler arası adalet ve bilgisel adalet) birleştiren tek ölçektir.

Anketin üçüncü bölümünde sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılık düzeylerini duygusal, devam ve normatif bağlılık açısından ölçmek için Meyer and Allen (1997) tarafından geliştirilen “Örgütsel Bağlılık Ölçeği”ne (Organizational Commitment Scale) yer verilmiştir.

Ölçeklerde yer alan sorular beşli Likert ölçeğine göre derecelendirilmiş olup örgüte bağlılık maddeleri “1” Kesinlikle Katılmıyorum”, “5” “Kesinlikle Katılıyorum” şeklindedir. Örgütsel adalet algısı ölçeğine ait ifadeler için “1” skoru “hiçbir zaman” ve “5” skoru “her zaman” olarak derecelendirilmiştir.

Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği sadece içsel tutarlılık katsayıları ile değil aynı zamanda test-tekrar test yöntemiyle de belirlenmesi amacıyla, araştırma kapsamı dışındaki bir hastanede çalışan ve rastgele olarak seçilen 30 kişi (10 hekim, 10 ebe-hemşire ve 10 röntgen ve laboratuvar teknisyeni) üzerinde test-tekrar test uygulaması gerçekleştirilmiştir. Test-tekrar test uygulaması araştırmanın asıl verilerinin içinde yer almayan bu 30 kişilik gruba, birer hafta arayla iki kez anket görüşmesi yapılması yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Böylece uygulanan ankete verilen cevapların zamana göre değişmezliği ya da tutarlılığı belirlenmeye çalışılmış ve ulaşılan sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Sonuçları

	Soru sayısı	İçsel tutarlılık katsayısı (Cronbach Alfa)	Test-tekrar test
Örgütsel Adalet	20	0,91	0,99
<i>İşlemsel Adalet</i>	7	0,87	0,99
<i>Dağıtımsal Adalet</i>	4	0,87	0,97
<i>Kişilerarası Adalet</i>	4	0,70	0,97
<i>Bilgisel Adalet</i>	5	0,91	0,98
Örgüte Bağlılık	16	0,91	0,99
<i>Duygusal Bağlılık</i>	7	0,92	0,99
<i>Devam Bağlılığı</i>	5	0,86	0,98
<i>Normatif Bağlılık</i>	4	0,83	0,99

Tablo 1’de yer alan Cronbach alfa değerlerine dayalı içsel tutarlılık katsayıları ile 30 kişiyle yapılan test-tekrar test sonuçlarına dayalı olan ilişki katsayıları araştırmada kullanılan örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık ölçeklerine verilen yanıtların güvenilirlik düzeylerinin kabul edilebilirlik sınırı olan 0,70’in çok üzerinde olduğunu göstermektedir.

2.4. Veri Analizi

Anket verileri SPSS (15.0) ve AMOS (5.0) programları ile analiz edilmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak derlenen veriler bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra çalışma kapsamındaki sağlık çalışanlarının özellikleri ortalama, standart sapma, frekans ve yüzde dağılımı gibi betimleyici istatistiklerle incelenmiştir. Çalışmada örgütsel bağlılığı etkileyen faktörleri belirlemek için Yapısal Eşitlik Modeli (Structural Equation Model) kullanılmıştır.

Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasındaki doğrusal ilişkilerin belirlenmesini ve tüm değişkenlerin birbiri üzerine etkisinin tahmin edilmesini kolaylaştırmaktadır. Bir başka deyişle YEM, gözlenen (ölçülebilen) ve gizli (ölçülemeyen) değişkenler arasındaki ilişkileri test eden kapsamlı bir istatistiksel yöntemdir. Gizil değişkenler YEM’in en önemli kavramlarından biridir ve araştırmacıların gerçekte ilgilendikleri zeka, güdü, duygu, tutum gibi soyut kavramlara ya da psikolojik yapılar karşılık gelmektedir. Sözü edilen gizil değişkenler gözlenmediği için doğrudan ölçülemezler. Bu yüzden, araştırmacı, gizil değişkeni işlemsel olarak tanımlamak için varsayılan yapı açısından gizil değişkeni gözlenebilir değişkenlerle ilişkilendirmek zorundadır.

YEM gizil değişkenler seti arasında bir nedensellik yapısının var olduğunu ve gizil değişkenlerin gözlenen değişkenler aracılığıyla ölçülebildiğini varsaydığından dolayı diğer analiz yöntemlerinden daha güçlü bir tekniktir (Yılmaz vd., 2006: 175). Bu çalışmadaki modeldeki değişkenlerde hem ölçülebilen hem de ölçülemeyen değişkenlerden oluştuğundan dolayı analiz yöntemi olarak Yapısal Eşitlik Modeli tercih edilmiştir.

3. BULGULAR

Sağlık Bakanlığı Adana Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesinde fiili olarak çalışan hekimler, ebeler-hemşireler ve röntgen-laboratuar teknisyenleri üzerinde yapılan çalışmaya toplam 477 kişi katılmış olup katılımcılara ait sosyo-demografik özelliklerin dağılımı Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Sağlık Çalışanlarının Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

Değişkenler	n	(%)
Cinsiyet		
Kadın	351	73,6
Erkek	126	26,4
Medeni durum		
Evli	349	73,2
Evli olmayan	128	26,8
Meslek		
Hekim	144	30,2
Ebe-Hemşire	261	54,7
Lab-Röntgen Teknisyenleri	72	15,1
	Ort.	S.Sapma
Toplam çalışma süresi (yıl)	14,0	7,4
Kurumda çalışma süresi (yıl)	7,6	6,1

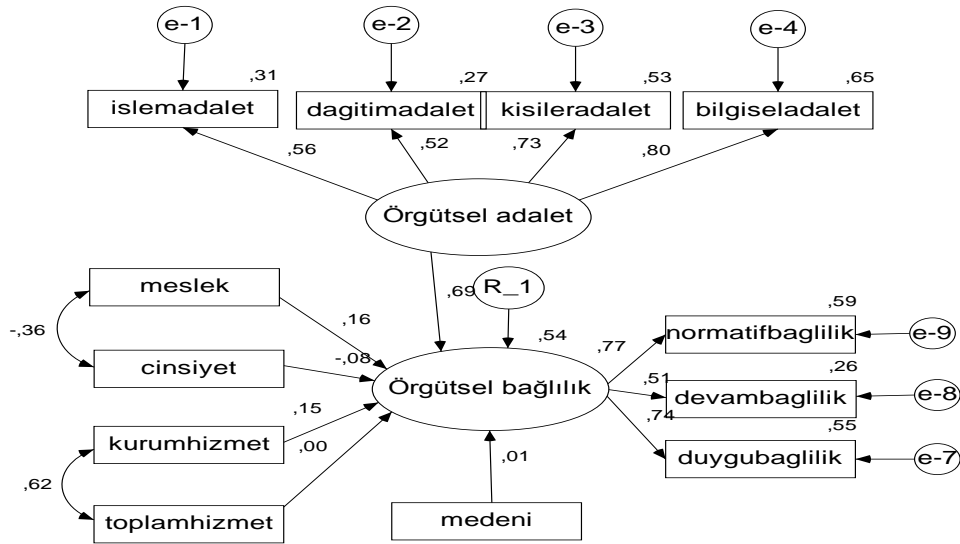
Tablo 2’de örneklem grubundaki sağlık çalışanlarının neredeyse 3/4’ünün kadınlardan ve evlilerden oluştuğu görülmektedir. Araştırma grubu meslekleri açısından incelendiğinde ebe-hemşirelerin (%54,7) örneklem yarısından fazlasını oluşturduğu ve ilişki katsayısından da anlaşıldığı üzere (Cramer’s $V=0,687$; $p<0,001$), bunun cinsiyetteki kadın oranının yüksek olmasını da açıkladığı fark edilmektedir.

Örneklem toplam çalışma yılı ve bu kurumda çalışma süresi açısından incelendiğinde ise örnekleme, her iki değişkenin de dağılımının 1 yıldan başlayıp 37 yıla kadar çıktığı saptanmıştır. Ancak toplam çalışma süresi ortalaması 14 yıl ($\pm 7,37$) iken kurumda çalışma yılı ortalaması 7 yıl ($\pm 6,08$) civarındadır. Bu iki değişken arasındaki korelasyon ise $r=0,679$ ($p<0,001$) düzeyindedir.

Şekil 1’de sağlık çalışanlarının örgüte bağlılıklarını açıklayan kuramsal model verilmiştir. Çalışanların örgüte bağlılıklarını örgütsel adalet algıları ve kişisel özellikleriyle açıklanmaya çalışılan modelin Tablo 3’deki analiz sonuçlarından da görüldüğü gibi, sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile örgüte bağlılık düzeyleri arasında ilişkinin anlamlı olduğu ($t=9,172$; $p<0,001$) bulunmuştur. Ayrıca, meslek ($t=3,292$; $p<0,001$) ve kurumdaki hizmet süresi

($t=2,515$; $p=0,012$) değişkenleri de sağlık personelinin örgüte bağlılıklarını anlamlı şekilde etkilemektedir. Ancak, cinsiyet ($t=-1,734$; $p=0,083$), medeni durum ($t=0,236$; $p=0,813$) ve toplam hizmet süresi ($t=0,056$; $p=0,955$) değişkenlerinin sağlık personelinin örgüte bağlılık düzeyleri üzerindeki etkisinin anlamlı çıkmadığı tespit edilmiştir.

Şekil 1: Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Bağlılıklarını Tanımlayan Başlangıç Yapısal Model

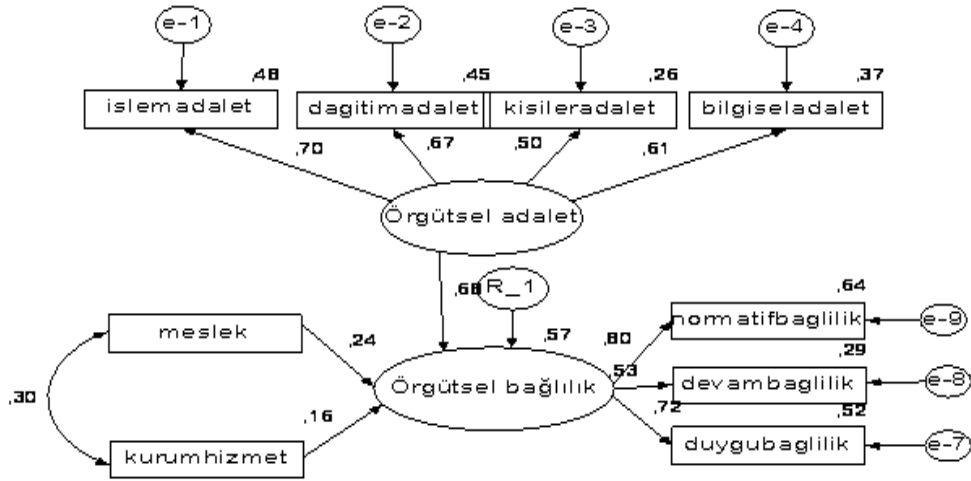
Şekil 1'deki sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılıklarını tanımlayan başlangıç yapısal eşitlik modelinin uyum iyiliği incelendiğinde; Tablo 5'den de görüldüğü üzere başlangıç modelin uyum iyiliği sonuçlarını gösteren ($X^2=6,709$; $NFI=0,778$, $TLI=0,745$, $CFI=0,803$; $RMSEA=0,110$) indislerin kabul edilebilir standart değerlerin çok uzağında olduğu anlaşılmaktadır. Bunun büyük ölçüde başlangıç modelde anlamsız olduğu görülen değişkenlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle uyum iyiliği daha yüksek bir modele ulaşmak için Şekil 1'de önerilen başlangıç modelde örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı etkisi bulunmayan değişkenler (medeni durum, cinsiyet, toplam hizmet süresi) Şekil 2'deki gözden geçirilmiş nihai modelden çıkarılmıştır.

Tablo 3: Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Bağlılıklarını Tanımlayan Başlangıç Yapısal Modelin Regresyon Ağırlıkları

			Standardize edilmiş regresyon ağırlıkları	Standart Hata	t- Değeri	P
Örgütsel bağlılık	<---	Örgütsel adalet	,688	,135	9,172	<0,001
Örgütsel bağlılık	<---	Medeni durum	,011	,092	,236	,813
Örgütsel bağlılık	<---	Meslek	,163	,065	3,292	<0,001
Örgütsel bağlılık	<---	Cinsiyet	-,082	,093	-1,734	,083
Örgütsel bağlılık	<---	Kurum hizmet	,147	,101	2,515	,012
Örgütsel bağlılık	<---	Toplam hizmet	,003	,048	,056	,955

Gözden geçirilmiş nihai modelde Tablo 4’de görüldüğü gibi sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algısı ile örgüte bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki katsayısı 0.68 (örgütsel adalet→örgütsel bağlılık), meslek ile örgüte bağlılık düzeyi arasındaki ilişki katsayısı 0.24 (meslek→örgütsel bağlılık) ve kurumdaki hizmet süresi ile örgüte bağlılık düzeyi arasındaki ilişki katsayısı 0.16 (kurumhizmet→örgütsel bağlılık) olarak tahmin edilmiştir. Bu katsayılardan sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasında pozitif bir ilişki olduğu; örgütsel adalet arttıkça örgütsel bağlılığın da arttığı, azaldıkça da örgütsel bağlılığın da azaldığı anlaşılmaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayıları, sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılıklarının en çok örgütsel adalet algılarından etkilendiğine işaret etmektedir. Ayrıca örgütsel adalet ile ilgili boyutların örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde, örgütsel adalet ile ilgili boyutların 0,50 ile 0,70 arasında değişen bir ağırlıkta örgütsel bağlılık üzerinde etkileri olduğu ve özellikle işlemsel adalet boyutunun ağırlığının (0,70) diğer örgütsel adalet boyutlarına (dağıtımsal=0,67, kişiler arası=0,50 ve bilgisel=0,61) göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Şekil 2: Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Bağlılıklarını Tanımlayan Gözden Geçirilmiş Yapısal Model

Ayrıca, modeldeki regresyon katsayılarına göre hekimlerin çalıştıkları hastaneye bağlılık düzeyleri ebe-hemşireler ile sağlık teknisyenlerine (röntgen-laboratuar) oranla daha düşüktür. Sağlık çalışanlarının kurumdaki çalışma süresi arttıkça da örgütsel bağlılık düzeyleri artmaktadır. Elde edilen bu neticelere göre Hipotez 1'nin altında yer alan H1.a, H1.b, H1.e reddedilip, H1.c ve H1.d kabul edilmiştir. Hipotez 2'nin altındaki H2.a, H2.b, H2.c ve H2.d hipotezlerinin tamamı kabul edilmiştir.

Tablo 4: Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Bağlılıklarını Tanımlayan İyileştirilmiş Yapısal Modelin Regresyon Ağırlıkları

		Standardize edilmiş regresyon ağırlıkları	Standart Hata	t- Değeri	P
Örgütsel bağlılık	<--- Örgütsel adalet	,681	,114	9,146	<0,001
Örgütsel bağlılık	<--- Meslek	,240	,064	5,258	<0,001
Örgütsel bağlılık	<--- Kurum hizmeti	,160	,083	3,555	<0,001

İyileştirilmiş modelin Tablo 5'deki uyum değerleri incelendiğinde ise, ki-kare değerinin istenen düzeyin üzerinde olmakla birlikte ($X^2= 4,082$), diğer uyum iyiliği kriterlerinin (NFI=0,912; TLI=0,897; CFI=0,931; RMSEA=0,080) kabul edilebilir sınırlar içinde yer aldığı görülmüştür. Tablo 5'deki uyum iyiliği istatistikleri, gözden geçirilmiş modelin başlangıç model ile karşılaştırıldığında ne ölçüde iyileşme sağlandığını göstermektedir. Tablodaki değerler ki-kare istatistiğinin 6,709'dan 4,082'ye düştüğünü ve başlangıç model ile gözden geçirilmiş modelin ki-kare istatistiği arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ($[X2_{initial}-X2_{revised}]/[df_{initial}-df_{revised}]=9.044$; $p<0.001$) göstermektedir. Gözden geçirilmiş modelin diğer uyum iyiliği değerleri incelendiğinde ise arzu edildiği gibi NFI değerinin 0,778'den 0,912 düzeyine, TLI değerinin 0,745'den 0,897'ye ve CFI değerinin 0,803'den 0,931'e yükseldiği, RMSEA değerinin ise yine arzu edildiği gibi 0,110 değerinden 0,080 değerine düştüğü görülmektedir. Bu sonuçlara göre gözden geçirilmiş nihai modelin uyum iyiliği değerleri başlangıç modelden çok daha iyi düzeydedir. Modelin R^2 'si ise sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılıklarının %57'sinin açıkladığını göstermektedir.

Tablo 5: Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Bağlılıklarını Tanımlayan Başlangıç ve İyileştirilmiş Modellerin Uyum Değerleri

	Başlangıç Model	İyileştirilmiş Model
Ki-kare/sd	342,177/51=6,709	97,970/24=4,082
NFI	0,778	0,912
TLI	0,745	0,897
CFI	0,803	0,931
RMSEA	0,110	0,080
R^2	0,54	0,57

Başlangıç ve gözden geçirilmiş modelin istatistiksel karşılaştırması= $(X2_{initial}-X2_{revised}) / (df_{initial}-df_{revised}) = 9.044$; $p < 0.001$.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Sağlık kurumları toplumlarda önemli bir yere sahip olan emek yoğun kurumlardır. Toplumda önemli yere sahip olmasının nedeni insan için kritik ve yaşamsal bir değer olan sağlıkla uğraşmalarından dolayıdır. Toplumun sağlık hizmeti ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurulan bu örgütlerin başarıya ulaşmasında ve amaçlarını yerine getirmesinde ise emek yoğun bir sektör

olduğundan dolayı çalışanlarının önemi büyüktür. Bu nedenle özellikle bu sektördeki yöneticilerin çalışanlarının bağlılıklarını artırması ve bağlılıklarını etkileyen faktörlerin farkında olması gerekmektedir.

Sağlık çalışanlarının çalıştıkları kurumlara bağlılıklarını etkileyen faktörlerin incelendiği bu araştırmadan elde edilen bulgular; sosyo-demografik değişkenlerden sadece meslek ve kurumdaki çalışma süresinin örgütsel bağlılığı anlamlı bir şekilde etkilediği; cinsiyet, medeni durum ve toplam hizmet süresinin örgüte bağlılığı etkilemediğini göstermiştir.

Meslek grupları açısından bakıldığında; hekimlerin bağlılık düzeylerinin ebe-hemşire ve sağlık teknisyenlerinden (röntgen ve laboratuvar) daha düşük olduğu bulunmuştur. Bu durumun hekimlerin diğer sağlık çalışanlara göre halihazırda çalıştıkları kurumların dışında başka kurum ve alanlarda daha kolay iş bulabilmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Hemşirelerin çalıştıkları hastanelere bağlılığı hekimlere oranla biraz daha yüksektir. Mcneese-Smith ve Nazarey (2001) tarafından yapılan araştırmada, hemşirelerin örgüte bağlılıklarını yükselten faktörler arasında devam bağlılıkla ilgili olan parasal fayda ile normatif bağlılıkla ilgili bulunan kültürel faktörlerin önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak, Önal'ın (1999) Ankara'da özel bir hastanede gerçekleştirdiği araştırmada ve Örs (2002) tarafından çeşitli sektörlerde çalışan hekim ve hemşireler üzerinde yapılan çalışmada hekimlerin örgüte bağlılıklarının hemşirelerden daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada sağlık çalışanlarının çalıştıkları hastanelere bağlılıklarını etkileyen bir diğer kişisel özelliğın kurumdaki çalışma süresi olduğunu gösteren sonuçlar çalışanların kurumdaki çalışma süresi arttıkça çalışanların bağlılık düzeylerinin de arttığını göstermektedir. Durna ve Eren de (2005) Niğde'de çalışan eğitim ve sağlık personeli üzerinde yaptıkları araştırmalarında, kurumdaki çalışma süresi ile duygusal bağlılık ve normatif bağlılık arasında bir ilişki olduğunu saptamışlardır.

Çalışmada cinsiyetin ve medeni durumun örgüte bağlılığı etkilemeyen faktörler olduğu tespit edilmiştir. Mathieu ve Zajac'ın (1990) örgüte bağlılık ile ilgili 174 araştırma üzerinde yapmış oldukları meta analizde de örgüte bağlılık ile cinsiyet ve medeni durum arasında bir ilişki olmadığı bulunmuştur. Buna karşın Örs'ün (2002) Antalya'daki çeşitli hastanelerde görev yapan hekim ve hemşireler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında, erkek hekimlerin kadın hekimlere oranla (n=201) hastanelerine biraz daha fazla bağlı oldukları tespit edilmiştir.

Araştırmada toplam hizmet süresi sağlık çalışanlarının örgüte bağlılıklarını etkilemeyen diğer faktör olarak belirlenmiştir. Ancak, Mathieu ve

Zajac (1990) tarafından gerçekleştirilen meta analize göre de, uzun yıllar çalışmaya sonunda deneyim sahibi olanların, örgütlerine yüksek düzeyde bağlı olacağı düşünülmektedir. Cengiz'in (2001) Eskişehir'de çeşitli hastanelerde çalışan doktor (n=141) ve hemşireler (n=172) üzerinde yaptığı çalışmasında örgütte çalışma süresi ile örgüte bağlılık arasında olumlu bir ilişki söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Çimen (2000) tarafından 1274 Türk Silahlı Kuvvetleri sağlık çalışanı üzerinde gerçekleştirilen çalışmada da çalışanların çalışma yılı arttıkça örgüte bağlılıklarının arttığı bulunmuştur.

Araştırmada yapılan analizler neticesinde, sağlık çalışanlarının örgüte bağlılıklarının en çok örgütsel adalet algılarından etkilendiği tespit edilmiştir. Salim'in (2005) Pakistan'da 249 sağlık çalışanı üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında, tüm maddi kaynak kısıtlılıkları ve işle ilgili belirsizliklere rağmen, çalışanların örgüte bağlılıklarının yüksek olduğu görülmüştür. Çünkü bu sektörde çalışan sağlık personelinin örgütsel adalet algısının yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Polat (2005) tarafından İstanbul'da kamu ve özel sektörde çalışan 258 hemşire arasında yapılan çalışmada da örgütsel adaletin örgüte bağlılığı etkilediği saptanmıştır.

Araştırmadaki diğer bir sonuca göre örgütsel bağlılığı tüm adalet boyutlarının etkilediği, özellikle karar alma sürecinde kullanılan yöntemlerin ne ölçüde adil olduğuna atıfta bulunan işlemsel adalet boyutunun örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin diğer adalet boyutlarına göre çok daha güçlü olduğu görülmüştür. Rilley'in 2006 yılında Yeni Zellanda'daki Waikato İl Sağlık Kurulunda çalışan 114 yardımcı sağlık personeli ile gerçekleştirdiği çalışmasında da dağıtımsal, işlemsel ve etkileşim adaletinin bağlılığı etkilediği saptanmıştır. Tutara göre (2007) algılanan işlemsel adaletin, örgütsel bağlılık üzerinde %25 oranında etkisi bulunmaktadır ve bu da işlemsel adalet ile örgütsel bağlılık arasında doğru yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Viswesvaran ve Ones (2002) da 16 araştırmaya dayanan ve 4696 kişiyi kapsayan meta analitik çalışmalarında, işlemsel adalet ile örgüte bağlılık ilişkisinin ileri düzeyde olduğu saptanmıştır.

Adaletin bir diğer boyutu olan dağıtım adaleti de örgüte bağlılık düzeyini etkilemektedir. Chughtai ve Zafar (2006) Pakistan'daki 33 üniversitede tam zamanlı çalışan 125 üniversite öğretim üyesinin katılımı ile gerçekleştirmiş oldukları araştırmalarında özellikle dağıtım adaleti ile örgüte bağlılık arasında güçlü bir korelasyon olduğunu saptamışlardır. Masterson (2001) tarafından Amerika'daki bir üniversitede yapılan çalışmada, dağıtım adaleti algısı yüksek olan öğretim görevlilerinin örgütsel bağlılık düzeyinin de yüksek olduğu bulunmuştur.

Örgüte bağlılığı etkileyen diğer adalet alt boyutları ise kişiler arası adalet ve bilgisel adalet algısıdır. Dilek (2004) subayların adalet algıları ile bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında özellikle etkileşimsel adalet algısının (kişiler arası adalet ve bilgisel adalet) bağlılığa sebebiyet verdiğini tespit etmiştir. Karabay (2004)'da kamu ve özel sektöre ait çeşitli iş yerlerinde yönetici kadroları dışında çalışan 260 denek üzerinde gerçekleştirdiği ve adalet algısı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik çalışmasında, duygusal bağlılığın oluşmasındaki en önemli etkenin etkileşimsel adalet algısı olduğunu vurgulamıştır. Kişiler arası adalet ile ilgili olarak ta, Thompson ve Heron (2005) altı bilim ve teknoloji firmasına bağlı araştırma ve geliştirme departmanında iş görmekte olan 429 çalışan üzerinde yaptıkları araştırmalarında özellikle kişiler arası adalet algısı düşük olanların örgüte bağlılık düzeyinin de düşük olduğunu keşfetmişlerdir.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre hekimlerin örgüte bağlılıklarının diğer sağlık çalışanlarına oranla daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre hekimlerin bağlılıklarının artırılması için çaba gösterilmesi gerekmektedir. Hekimlerin profesyonelleşme düzeyleri çok yüksek bir meslek grubu olarak diğer sektörlerde daha rahat iş buldukları dikkate alındığında; Sağlık Bakanlığı tarafından uygulanmaya çalışılan tam gün yasasının hekimlerin kurumlarına bağlılığını arttırmada doğru ve önemli bir strateji olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın diğer önemli bir sonucu da sağlık çalışanlarının adalet algılarının örgüte bağlılıklarını önemli ölçüde etkilediğidir. Yani sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algıları örgüte bağlılıklarının öncüsü olup çalışanların adalet algıları arttıkça örgüte bağlılık düzeyleri de artacaktır. Bu nedenle sağlık alanında çalışan yöneticilerin kurum içerisinde hak edene hak ettiğini alabileceği ve çalışanın haksızlık algılamalarının önüne geçebileceği, kaynaklar, ödüller ve cezaların adil olarak dağıtıldığı bir sistem kurması ve uygulanan prosedürlerin tüm çalışanlar tarafından adil olarak algılanmasını sağlayacak düzenlemeler getirmesi gerekmektedir. Ancak, Sağlık Bakanlığı'na bağlı sağlık kuruluşlarında yapılan önceki çalışmalardan (Fettah ve Şahin, 2010; Gazi vd., 2009) kaynakların paylaşılması konusunda önemli sorunların olduğu bilinmektedir. Yapılan çalışmalarda özellikle hemşire ve diğer yardımcı sağlık personelinin Sağlık Bakanlığına bağlı sağlık kuruluşlarında 2005 yılından bu yana uygulanmakta olan performans dayalı döner sermaye ek ödeme uygulamasını adil olarak görmedikleri ve sistemi hekim odaklı olarak değerlendirdikleri bilinmektedir. Bu nedenle mevcut performans dayalı ek ödeme sistemine ilişkin olumsuz değerlendirmeleri giderecek düzenlemelerin yapılması nihayetinde örgüte bağlılığı da arttıracaktır. Bunun yanı sıra yöneticiler tarafından kurum içerisindeki sorumluluklar da uygun ve adil bir şekilde paylaşılmalı ve çalışanların kararlara katılımı sağlanmalıdır.

Sağlık çalışanlarının kişisel özellikleri ve kurumsal adalet algıları ile örgüte bağlılık arasındaki ilişkinin YEM ile betimlenmeye çalışıldığı bu çalışmada örgütsel bağlılık modelinin toplam açıklayıcılık katsayısı %57 olduğundan, modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin hastanede görev yapan sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılıklarını açıklamada tam olarak yeterli olmadığı ve başka değişkenlerin de modele dâhil edilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda bu çalışmada yer almayan ve örgütsel bağlılığı etkilemesi olası faktörlerin de analize girebilmesi için anketin daha geniş kapsamlı sorularla tekrar düzenlenmesi gereklidir. Daha kapsamlı sorularla açıklama gücü daha yüksek modellere ulaşmak mümkün olabilir.

Ayrıca, çalışmanın sadece bir kamu hastanesinde yapılması nedeniyle sonuçlarının genelleştirilmesine ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Daha güçlü ve genellenebilir sonuçlara ulaşılabilmesi için geniş ölçekli çalışmaların yapılması önerilebilir.

Ancak çalışmanın teorik ve uygulama alanı açısından sahip olduğu sınırlamalara rağmen, sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılıkları çok değişkenli bir çözümleme yöntemi olarak yapısal eşitlik modeli ile analiz edildiğinden ve örgütsel bağlılık kavramı üç boyutlu, örgütsel adalet kavramı ise dört boyutlu olarak incelendiğinden hem literatüre hem de hastane yöneticilerine sağlık çalışanlarının bağlılıklarını etkileyen faktörlerin neler olduğunu anlamaları yönünde önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aven, F.F., B. Parker and M.G. McEnvoy (1993) "Gender and Attitudinal Commitment to Organization", **Administrative Science Quarterly**, 26, 1-14.
- Aykut, S. (2007) **Örgütsel Adalet, Birey-Örgüt Uyumu İle Çalışanların İşle İlgili Tutumları (Pendik İlçesi Örneği)**, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Beugr, C.D. (2002) "Understanding Organizational Justice and Its Impact on Managing Employees: An African Perspective", **The International Journal of Human Resource Management**, 13(7), 1091-1104.
- Camerman, J., R. Cropanza and C. Vandenberghe (2007) "The Benefits of Justice for Temporary Workers", **Group and Organization Management**, 32(2), 176-207.

- Cengiz, A.A. (2001) **Kişisel Özelliklerin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri Ve Eskişehir’de Sağlık Personeli Üzerinde Bir Uygulama**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Chughtai, A.A. and S. Zafar (2006) “Antecedents and Consequences of Organizational Commitment Among Pakistani University Teachers”, **Applied Human Resources Management Research**, 11(1), 39-64.
- Cohen, A. (2007) “Commitment Before and After: An Evaluation and Reconceptualization of Organizational Commitment”, **Human Resource Management Review**, 17, 336–354.
- Colquitt, J.A. (2001) “On the Dimensionality of Organizational Justice: A Construct Validation of a Measure”, **Journal of Applied Psychology**, 86(3), 386-400.
- Coulquitt, J.A., C.E.D. Wesson, J.P. Michael, O.L.H. Christopher and Ng, K. Yee (2001) “Justice at the Millennium: A Meta Review of Years of Organizational Justice Research”, **Journal of Applied Psychology**, 86(3), 425-445.
- Çimen, M. (2000) **Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Personelinin Tükenmişlik, İş Doyumu, Kuruma Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetlerine İlişkin Bir Alan Araştırması**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: GATA Tıp Fakültesi.
- Dick, G. and B. Metcalfe (2001) “Managerial Factors and Organisational Commitment: A Comparative Study of Police Officers and Civilian Staff”, **The International Journal of Public Sector Management**, 14(2), 111-128.
- Dilek, U. (2004) **Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.
- Durna, U. ve V. Eren (2005) “Üç Bağlılık Unsuru Ekseninde Örgütsel Bağlılık”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 6(2), 210-219.
- Fulford, M.D. (2005) “That's Not Fair! The Test of a Model of Organizational Justice, Job Satisfaction, and Organizational Commitment Among Hotel Employees”, **Journal of Human Resources in Hospitality and Tourism**, 4,1, 73-84.
- Fettah, K. ve B. Şahin (2009) “Birinci Basamak Sağlık Kuruluşlarında Performansa Dayalı Dönersermaye Ek Ödeme Uygulamasının Hizmet Sunumu Üzerindeki Etkisi”, **1. Uluslararası Sağlıkta Performans ve Kalite Kongresi**, 19-21 Mart 2009, Antalya.

- Gazi, A., D. Tengilimoğlu, M. Top ve M. Tarcans (2009) “Sağlık Bakanlığı’na Bağlı Hastanelerde Performansa Dayalı Ek Ödeme Sisteminin (PDEÖS) Personel Tarafından Değerlendirilmesi: Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Örneği”, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, 46(538), 53-65.
- Kansuwon, S., P. Thongkum and K. Koanhu (2002) “Factors Affecting Organizational Commitment of Community Health Workers in Changwat Pattani”, **Songklanakarin Journal of Social Sciences and Humanities**, 8(1), 73-89.
- Karabay, Z. (2004) **Kamu ve Özel Sektörde Örgütsel Adalet Algısı ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kim, H.S. (2008) Integrating Organizational Justice into the Relationship Management Theory (Paper), **Annual Meeting of the International Communication Association**, New York,
http://citation.allacademic.com/meta/p13826_index.html, Erişim: Haziran 2010
- Konovsky, M.A. (2000) “Understanding Procedural Justice and Its Impact on Business Organizations”, **Journal of Management**, 26(3), 489-511.
- Ko, j.W. and H.Y. Yom (2003) “The Role of Social Support in the Relationship Between Job Stress and Job Satisfaction/Organizational Commitment”. **Taehan Kanho Hakhoe Chi**, 33(2), 265-274.
- Lambert, E.G., N.L. Hogan and M.L. Griffin (2007) “The Impact of Distributive and Procedural Justice on Correctional Staff Job Stress, Job Satisfaction and Organizational Commitment”, **Journal of Criminal Justice**, 35, 644–656.
- MacCallum R.C. and J.T. Austin (2000) “Applications of Structural Equation Modeling in Psychological Research”, **Annual Review of Psychology**, 51, 201–226.
- Mcneese-Smith, D.K. and M. Nazarey (2001) “A Nursing Shortage: Building Organizational Commitment Among Nurses/Practitioner Application”, **Journal of Health Care Management**, 46(3), 173-187.
- Mathieu, J. E. and D.M.A. Zajac (1990) “Review and Meta-Analysis of the Antecedents, Correlates and Consequences of Organizational Commitment”, **Psychological Bulletin**, 108(2), 171-194.
- Masterson, S.S. (2001) “A Trickle-down Model of Organizational Justice: Relating Employees' and Customers' Perceptions of and Reactions to Fairness”, **Journal of Applied Psychology**, 86(4), 594-604 .
- Meyer, J.P. and A.J. Natalie (1997) **Commitment in the Workplace: Theory, Research and Application**, New York: Sage.

- Meyer, J.P. and L. Herscovitch (2001) "Commitment in the Workplace: Toward a General Model", **Human Resource Management Review**, 11(3), 299-326.
- Ng, Thomas W., B.M. Marcus, R.J. Vandenberg, D.M. DeJoy and M.G. Wilson, (2006) "Effects of Management Communication, Opportunity for Learning and Work Schedule Flexibility on Organizational Commitment", **Journal of Vocational Behavior**, 68, 474-489.
- Obeng, K. and I. Ugboro (2003) "Organizational Commitment Among Public Transit Employees: An Assessment Study", **Journal of The Transportation Research Forum**, 57(2), 83-98.
- Önal, K. (1999) **Çalışanların Kuruma Bağlılığı: Özel Bir Hastane Uygulaması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Örs, M. (2002) **Hastanelerde Çalışan Hekimler İle Hemşirelerin Örgütlerine Bağlılıklarına ve Örgütlerine Cazibesine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi; Antalya İli Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Polat, Ş. (2005) **Mesleğe-Örgüte Bağlılık ve İş Tatmini ile İşten Ayrılma İlişkisi ve Hemşireler Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Rilley, D. (2007) **Turnover Intentions: The Mediation Effects of Job Satisfaction, Affective Commitment and Continuance Commitment**, (Unpublished Master Thesis), Waikato: University of Waikato.
- Salim L. (2005) **Organizational Commitment in Health NGO in Pakistan**, (Unpublished Doctorate Thesis), Toronto: University of Toronto.
- Saunders M.N.K. and A. Thornhill (2004) "Trust and Mistrust in Organizations: An Exploration using an Organizational Justice Framework", **European Journal of Work and Organizational Psychology**, 13(4), 493-515.
- Thompson M. and P. Heron (2005) "The Difference a Manager can Make: Organizational Justice and Knowledge Worker Commitment". **International Journal of Human Resource Management**, 16(3), 383-404.
- Tutar, H. (2007) "Erzurum'da Devlet ve Özel Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin İşlem Adaleti, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Durumlarının İncelenmesi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, 12(3), 97-120.
- Viswesvaran C. and D. Ones (2002) "Examining the Construct of Organizational Justice: A Meta-Analytic Evaluation of Relations with Work Attitudes and Behaviors". **Journal of Business Ethics**, 38(3), 193-203.

- Yalçın, A. ve F.N. İplik (2005) “Beş Yıldızlı Otellerde Çalışanların Demografik Özellikleri ile Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Adana İli Örneği, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14(1), 395-412.
- Yılmaz, V., H.E. Çelik ve H.E. Erdoğan (2006) “Kuruma Bağlılığı Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modelleriyle Araştırılması: Özel ve Devlet Bankası Örneği” **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, 171-184.
- Zangaro, G.A. (2001) “Organizational Commitment: A Concept Analysis”, **Nursing Forum**, 36(2), 14-21.

PRAGMATİZM VE YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ

Murat YILDIRIM*

Öz

Bu çalışmada, pragmatizm ile yeni kamu işletmeciliği arasındaki benzer özellikler karşılaştırmalı bir inceleme ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Yeni kamu işletmeciliği yaklaşımında pragmatizmin izlerini araştırmak üzerine odaklanan bu çalışmada, belgesel gözlem yöntemiyle ilgili kaynaklar incelenerek değerlendirilmiştir. Pragmatizmle yeni kamu işletmeciliği arasında bağlantılar kurulmasını sağlayacak kavramlar bilimsel bir titizlikle seçilerek irdelenmiş, böylelikle her iki yaklaşım arasındaki ortak noktaların belirlenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Pragmatizm, yeni kamu işletmeciliği, disiplinlerarası analiz ve sektörlerarası yakınlaşma, yönetimin yerindenliği, yönetimin işlevselliği.

Abstract

Pragmatism and New Public Management

In this study, similar characteristics between pragmatism and new public management have been tried to be put forth by means of a comparative study. In this study which focuses on searching the traces of pragmatism in this new public management approach, the related resources have been investigated through documentary observation. The concepts that will allow us to create links between this new public management and pragmatism have been chosen and researched with a scientific exactingness, and thus it has been aimed to determine the common points between the two approaches.

Keywords: Pragmatism, new public management, interdisciplinary analysis and sectoral proximities, the positioning of management, the functionality of management.

* Yrd.Doç.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, SİVAS, myildirim@cumhuriyet.edu.tr

GİRİŞ

Pragmatik yaklaşım, soyut ilkelere veya mutlak kurallara karşı çıkmaktadır. Bilinçten ayrı, zihnin taklit ettiği, insanlar arasındaki ortak bağlantıyı sağlayan bir nesnel gerçeklik anlayışı reddedilmektedir. Pragmatizme göre bir kavramı, yöntemi, kuramı ya da düşünceyi, kendi başına varlığı değil; yaşam üzerindeki pratik karşılıkları ya da yararlı sonuçları var eder.

Pragmatizm, gerçekliği ve bilgiyi insan yaşantısıyla deneyimlerine bağlayarak bir oluşum ya da icat olarak görmektedir. Bu yüzden pragmatizme göre değişebilen bilgiler karşısında yaşamın sürdürülebilmesi, tanımlara bağlı kalmakla değil, etkileşim kurmakla olanaklıdır. Bu ise aynı zamanda değişime uyum sağlayabilmenin bir gereğidir. Pragmatizm; hedefe taşıyacak, işe yarayacak yol ve araçlarla ilgilenir, yoksa sağlam ve kalıcı ilkelerle değil. Onun, hedefe yönelik sabit ne bir yolu ne de bir aracı vardır. Pragmatizm, olayların yasalarını bulmanın değil, olayları yorumlamanın bir yöntemidir.

Pragmatizmin kamu yönetimi üzerindeki etkileri ise özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yeni kamu işletmeciliği reformları ile birlikte gözlenmeye başlanmıştır. Hem 1970’li yıllardaki ekonomik krizin kamu sektörüne getirdiği ağır mali yük hem de 1980’lerden itibaren Yeni Sağ iktidarlar tarafından uygulanan yeni-liberal politikalar, kamu sektöründeki büyük değişimler için süreci başlatmıştır. Başta Anglo-Sakson ülkeler olmak üzere, dünya çapında yaygınlaşan ve 1990’lı yıllarla birlikte büyük bir hız kazanan bu reformlar, yeni kamu işletmeciliği adı altında birleşmiştir. Tüm özellikleriyle değerlendirildiğinde, yeni kamu işletmeciliğinin, gerek hedef ve anlayış tarzı gerekse uygulama yöntem ve araçları bakımından aynı zamanda pragmatik güdüye sahip bir yaklaşım olduğu ileri sürülebilir.

1. PRAGMATİZM NEDİR?

Pragmatizm terimi, Yunanca’da *eylem* anlamına gelen *pragma* (πράγμα) sözcüğünden gelmektedir. *Uygulama* (practice) ve *pratik* (practical) sözcükleri de yine bu sözcükten türetilmiştir. Terimin felsefedeki kullanımı ise Charles Sanders Peirce’in 1878’deki “Fikirlerimizi Nasıl Netleştirebiliriz?” adlı makalesi ile birlikte başlamıştır (James, 2000: 25; James, 2004a: 209).

Pragmatik yaklaşım, üç klasik Amerikan pragmatist tarafından geliştirilmiştir: Charles Sanders Peirce (1839-1914), William James (1842-1910) ve John Dewey (1859-1952). Pragmatizm, Eski Yunan’da Sokrates tarafından ortaya konulan, “Bir kişi nasıl yaşmalıdır?” sorusuna bir yanıt

aramaktadır. Pragmatik düşünceye bağlı olanlar, çözümü, insan varlığının günlük sıkıntılarının daha iyi anlaşılıp kavranmasını sağlayacak bir şekilde kişinin inançlarının pratik sonuçlarında görmektedir (Leong, 2003: 10).

Sürecin başlangıcında eylemler vardır. Eylemler ise inançlardan değil, tersine inançlar eylemlerden kaynaklanmaktadır. İnançlar, kanıksanmış eylemlerden başka bir şey değildir. Başka bir deyişle, inançlar, insanların günlük yaşantılarına rehberlik edip, karşılaştıkları sorunlara çözüm sunan, arzulanılan sonuçlara ulaştıran nispeten kalıplaşmış eylemler dizisidir. Onlardan, yaşam içerisinde pratik bir değere ya da karşılığa sahip olmaları beklenmektedir. Bu niteliklerde gerçekliğin belki kendisi değil, ama farklı bir tarzda işlevleri belirlemektedir. Bu noktadan sonra *inanç* ve *gerçeklik* kavramlarını birbirinden ayırt etmek olanaksız bir hale gelmektedir.

İnanç gerçekliktir, gerçeklik ise inançtır. İnanç, eylemin alışkanlık durumuna gelmesidir. İşte bu nedenle gerçeklik, eylemin bir alışkanlığıdır. İnançın karşıtı kuşkudur, fakat inanç ise gerçekliktir. Şu halde gerçekliğin karşıtı, gerçek olmayan değil; tersine kuşkudur. Düşünmenin ya da araştırmanın görevi, bir yandan inanç ile kuşku diğer yandan da alışkanlık ile eylem arasındaki savaşı yoluna koymaktır. İnançın sabitleştirilmesi demek, bir alışkanlığın sabitleşmesi demektir. Bu ise bilimsel ve diğer araştırmaların konusudur (Wells, 2003: 37). Peirce, soruşturmanın işlevinin, gerçekliği temsil etmek değil, daha çok daha etkili bir tarzda hareket etmemizi sağlamak olduğunu ileri sürmüştür. O, Descartes'den beri felsefede hakim olan; dolaysız, sezgisel ve kendi başına varolan bir bilgiye (self-knowledge) ilişkin kopya kuramını eleştirmiştir (Routledge Staff, 2000: 704).

Pragmatizmdeki vurgu; kuram ve uygulama, düşünce ve eylem arasındaki bir bağlantı ve inançlarla kavramların pratik sonuçları üzerinedir (Sanderson, 2009: 708). Pragmatizm için bilinç ve gerçeklik ya da öznellik ve nesnellik arasındaki ayrımın önemini kaybetmesi nedeniyle modern Batı felsefesiyle birlikte anılan Kartezyen düşüncedeki düalizm anlayışı artık gözden düşmüştür. İnsan zihninin ve yaşamının kendi dışındaki nesnel ilke ya da yasalara bağımlılığı düşüncesi artık reddedilmektedir. Buna göre, gerçekliğin, bilginin ya da herhangi bir düşüncenin değerini, onun soyut ya da kuramsal açıdan tatmin edici bir çerçeveye sahip olup olmaması değil; tersine toplumsal yaşamda pratik ya da kullanışlı bir içeriğinin bulunup bulunmaması belirleyecektir.

Peirce'ye göre pragmatizm, her şeyden önce yepyeni bir düşünme, iletişim ve davranış yolu olup; her türden metafizik görüş ve yaklaşımla savaşıyor, onları etkisiz duruma getirmek amacını güden, yeni ve çağdaş felsefeye bir yöntemdir (Çelik, 2008a: 28). Klasik pragmatizm, *empirik gerçekçilik* lehine

metafizik gerçekçiliği reddetmektedir. Pragmatizm, gerçekte zihinden bağımsız bir dünya vurgusunda bulunan geleneksel yaklaşıma karşı çıkararak, beklenen sonuçlara göre bilginin önemi üzerinde durmaktadır (Rockmore, 2005: 260). Pragmatizme göre bir düşüncenin gerçekliğini, onun soyut birtakım ilişkiler dizisine nasıl denk düştüğünden çok, bir davranış kuralı olarak nasıl bir işleve sahip olduğu belirler (Sagner ve Rosner, 2008: 424). Kısacası, bir kavramın değer ölçütü olan şey, kavramın kaynağı değil, onun uygulanmasıdır (Dewey, 2004: 40).

2. KAMU YÖNETİMİ İÇİN PRAGMATİK BİR YAKLAŞIM: YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ

Yeni kamu işletmeciliği, 1980 sonrası kamu sektörüne ilişkin reformlarda baskın bir rol oynamıştır. Yeni kamu işletmeciliği; kamu hizmetlerine ilişkin yeni bir yönetim bakışının eski tarz kamu yönetiminin yerini almasına, yerinden yönetimi ve şirketleşmeyi içerecek şekilde kamu hizmetlerini yeniden yapılandırmaya, kamu hizmetlerinde piyasa ya da yarı-piyasa tarzı hizmetlere yer vermeye çalışan bir yaklaşımdır (Lapsley, 1999: 201). Bu yaklaşımın temelinde, bir yandan kamu sektörünü ve örgütlerini küçültmek diğer yandan eldeki kamu hizmetlerini olabildiğince özel girişime gördürmek, başarılı iş strateji ve uygulamalarının bu hizmetlerde yaygın bir biçimde kullanılmasını sağlamak düşüncesi vardır. Başlıca amaç, hizmetlerin kamuya daha ekonomik, kaliteli ve verimli bir tarzda sunulmasıdır.

1970 ve 80'lerden itibaren, ekonomik baskılar ve değişen felsefelerin yanı sıra kamu sektörü bürokrasisinden duyulan hoşnutsuzluk, yeni bir düzen arayışına yol açmıştır (Colley, 2002: 352). Bu tarihlerdeki bir yandan ekonomik kriz, kamu görevlilerinin daha ekonomik ve verimli olmalarına yönelik sıkı mali politikaların uygulanmasına zorlarken (Glynn, 1996: 125) diğer yandan politikacıların ve kamu yöneticilerinin kamu hizmetlerinin performansını iyileştirmeleri için karşılaştıkları ciddi baskılar, özelleştirme ve sözleşmecilik politikalarıyla sonuçlanmıştır (Hepworth, 1996: 261).

Aslında 1950 ve 1960'lardan beri bürokrasi, bizzat sorunun kaynağı olarak görülmeye başlamıştır. 1970'lerden itibaren ise artık reçete hazırды. Sorun bürokrasinin kendisi olduğuna göre çare de belliydi: Bürokrasiden uzaklaşmalıydı. Buna göre piyasa mekanizmaları ve özel şirketlerde uygulanan bürokratik olmayan yönetim teknikleri mümkün olduğu ölçüde bürokrasilerin yerini almalıydı (Gajduschek, 2003: 707).

Bürokrasileri bu akıbeta götüren nedenler ise başlıca üç grupta toplanabilir. Bunlardan birincisi, 1930'lu yıllardan itibaren devletin toplumsal ve ekonomik yaşamda artan rol ve sorumluluklarına paralel olarak örgütsel ve mali açıdan büyüyen bürokrasilerin zamanla bir ölçüde kuralcı, dışarıya karşı kapalı ve duyarsız bir görünüm kazanmalarındır. İkincisi, geleneksel anlayıştaki yönetim ve politika arasındaki ayrımın uygulamada geçerliliğini kaybetmesi, yönetim ve politika arasında yetkin bir dengenin kurulamayışıdır. Bu bakımdan, birbirlerini karşıt bir güç olarak değil, tamamlayıcı bir unsur olarak gören bir bakış açısının gelişmeyişi önemli sorunlara yol açmıştır. Üçüncüsü ise kamu yöneticilerinin ve politikacıların değişim sürecinin doğru algılanması ve yönetilmesi konularında yetersiz kalmalarıdır.

Hem 1970'li yıllardaki ekonomik krizin kamu sektörüne getirdiği ağır mali yük hem de 1980'lerden itibaren Yeni Sağ iktidarlar tarafından uygulanan yeni-liberal politikalar, kamu sektöründeki büyük değişimler için süreci başlatmıştır. Başta Anglo-Sakson ülkeler olmak üzere, dünya çapında yaygınlaşan ve 1990'lı yıllarla birlikte büyük bir hız kazanan bu reformlar, yeni kamu işletmeciliği adı altında birleşmiştir. Birçok ülkenin, kamu yönetimini yeniden düzenleme ya da yapılandırma çabalarının *yeni kamu işletmeciliği* adıyla anılması ise ülkelerin *açık performans ölçümleri, yerinden yönetim, özel sektör yönetim tarzları, sözleşmecilik ve özelleştirme* (Green-Pedersen, 2002: 271) gibi uygulama araç ve yöntemlerindeki benzerliklerden kaynaklanmıştır. Tüm bu yaşananlar ise sonuçta *sosyal devletten piyasa devletine* doğru bir dönüşüm sürecini başlatmıştır.

1980'ler ve 1990'ların başlarında sosyal devlet, yeni yöneticilik (new managerialism) ve Yeni Sağ (New Right) siyasal ideolojisinin birbirine eklenmesi yoluyla bir dönüşüm geçirmiştir (Newman, 2000: 45). İngiltere'de, ABD'deki gibi, ilk yeniden yapılandırma süreci, genellikle, refah devleti ve devletçilik karşıtlığıyla birleşen Yeni Sağ siyasal ideoloji ve güçleri tarafından yönlendirilmiştir. Yeni Sağ'ın refah devleti karşıtlığı, refah harcamalarının ekonomik olarak verimsiz ('gerçek ekonomi'ye bir yük olması nedeniyle) ve toplumsal olarak zarara verici (bir bağımlılık kültürü üretmesi nedeniyle) görülmesine yol açmıştır. Devletçilik karşıtlığı ögesi ise kaynakların, ürünlerin ve hizmetlerin bölüşümünde serbest piyasaların normatif bir mekanizma olarak ele alınmasını sağlamıştır. Bu açıdan, devlet, piyasa süreçlerinin doğal işleyişini çarpıtan bir müdahaleci olarak algılanmıştır (Clarke et al., 2000: 2-3). Yeni Sağ politikalar, serbest piyasaları ve rekabeti yüceltirken, yurttaşları adeta birer müşteri olarak görmüş, hizmetlerin çoklu alternatifler içerisinde daha ekonomik, etkin ve verimli bir biçimde sunulmasını ve böylelikle bir performans artışını hedeflemiştir.

Bu arada, Yeni Sağ programlarının, ekonomik olarak liberal iken, toplumsal olarak muhafazakâr olduğunu da vurgulamak gerekir. Yeni Sağ, liberal olarak, ekonomik özgürlükleri genişletmeye çalışmış; ama muhafazakâr kimliğiyle ise bireyin kendine düşkünlüğünün üzerinde görevlerini ya da yükümlülüklerini, dar kişisel çıkarları üzerinde ahlaki bilincini vurgulayarak, kişisel sorumlulukla ilgili eski değerleri sürdürmek ya da yeniden canlandırmak istemiştir (Saunders, 1999: 108, 111).

Yeni kamu işletmeciliği ise kamu sektörü ve özel sektör, profesyoneller ve yöneticiler, merkez ve yerel yönetim arasındaki ilişkileri yeniden şekillendiren bir dizi reformu tanımlayıcı bir terim olarak kullanılmıştır. Yurttaşlar ve hizmetlerden yararlananlar, müşteriler olarak yeniden tanımlanmış ve kamu hizmeti örgütleri iş dünyası imajıyla yeniden kurgulanmıştır (Newman, 2000: 45). Yeni kamu işletmeciliği, kapsamlı bir yeni-liberal ideolojinin yanı sıra verimlilik artışı üzerine odaklanan bir dizi belirli ekonomik kuram ve normatif değerlerden esinlenmiştir. Yeni kamu işletmeciliği, başlıca düşüncelerini, ekonomikle verimlilik ve verimliliğe dönük güdüleyici örgütsel değişiklikler konuları etrafında şekillendirmiştir (Christensen and Laegreid, 2007: 4, 15).

Yeni kamu işletmeciliğinin köklerinde, *yeni kurumsal ekonomi* ve *yönetimcilik* (managerialism) akımları yer almaktadır. II. Dünya Savaşı sonrası kamu tercihi, işlem maliyetleri ve asil-vekil kuramlarının gelişimiyle yakından ilgili olan yeni kurumsal ekonomi hareketi; 'yarışabilirlik', 'kullanıcı tercihi', 'şeffaflık' ve 'teşvik yapılarına yakından odaklanma' düşüncelerini vurgulamıştır (Hood, 1991: 5). Bu bakımdan, asilleri (yurttaşlar) ve vekilleri (politikacılar ve bürokratlar) içeren asil-vekil kuramı, her bir tarafın kendi çıkarları üzerinde durarak (Haque, 2007: 180) bir tarafın (vekil) diğer bir taraf (asil) lehine hareket ettiği bir duruma atıfta bulunurken (Denhardt and Denhardt, 2006: 20); kamu tercihi kuramı, kamu kurumları arasındaki rekabeti teşvik etmenin ve bürokratların genişlemeci doğal eğilimlerini kontrol altında tutmanın en iyi yolu olarak piyasa güçlerini ve hesap verebilirlik mekanizmalarını önemsemiştir (Cejudo, 2008: 113). Yönetimcilik ise sonuçları başarmak için yüksek derecede takdir yetkisini gerektiren profesyonel yönetim düşüncesine dayanan bir dizi yönetsel reform öğretisinin geliştirilmesinde yardımcı olmuştur (Hood, 1991: 6). Yönetimcilik, yöneticilere daha fazla özerklik vermeyi, düzenlemeleri azaltmayı ve sonuçlara odaklanmayı savunmuştur (Cejudo, 2008: 113).

Yeni kamu işletmeciliği, kamu örgütlerinin performansını artırmayı amaçlamakta ve bürokratik yönetimden yönetimci (managerial) bir modele doğru bir değişimi zorlamaktadır. Bu çerçevede, yeni kamu işletmeciliği

yaklaşımının temel özellikleri şunlar olmaktadır: 1) Sonuçlara yönelik büyük bir ilgi duymak, 2) esnek örgüt ve istihdam şartlarını yerine getirmek, 3) açıkça tanımlanmış hedeflere ve performans göstergelerine yer vermek, 4) devletin işlevlerinde piyasaları kullanmak, 5) özelleştirme aracılığıyla devletin işlevlerini azaltmaktır (Araujo and Angelino, 2009: 558). Yeni kamu işletmeciliği paradigması bağlamında; devletin algılanma, yapılandırılma ve düzenlenme tarzı, kesinlikle ekonomik bir çerçeve içerisine yerleştirilmekte ve buna uygun siyasal retorik, küçük devletin en iyisi olduğu ve devletteki başarısızlıkların verimlilik artışıyla çözümlenmesi gerektiği görüşü üzerine odaklanmaktadır (O'Flynn, 2007: 357). Tüm bu özellikler yakından incelendiğinde, yeni kamu işletmeciliğinin aynı zamanda pragmatik güdüye sahip bir yaklaşım tarzı olduğu ileri sürülebilir.

Pragmatik sözcüğü, yerinde yaklaşımlar ve sonuçlarla ilgilidir (Zanetti ve Carr, 2000: 437). Pragmatizm; uygulamaya büyük bir önem veren ve yararlılığı insani çabanın başlıca hedefi olarak gören felsefi bir yaklaşımdır (Rescher, 2001: 191). Buna göre, var olmak pratikte yararlı amaçlara yönelmektir ya da var olmak yararlı olmaktır (Wells, 2003: 21). Pragmatizm, nesnel bir gerçeklik kavrayışına ya da en iyi tek yol anlayışına karşı çıkmaktadır. Pragmatizme göre bir kavramı, yöntemi, kuramı ya da düşünceyi, kendi başına varlığı değil; yaşam üzerindeki pratik karşılıkları ya da yararlı sonuçları var eder.

Pragmatistler için felsefe, bir düşüncenin analizinden çok, bir amacın analizidir (Ross, 1995: 63). Benzer şekilde, yeni kamu işletmeciliği adı verilen uygulamalar, akademik kuram geliştirmekten bağımsız bir biçimde, varolan bürokrasiler içindeki girişimci denemelerden kaynaklanmıştır (Catlaw and Chapman, 2007: 341). Buradaki benzerlik ise her iki yaklaşımın; bir oluşu, varlığı ve durumu *önsel* (a priori) ilkelere dayandırmaları, doğruluk ölçütleriyle karşılaştırmaları değil, koşulsal ya da deneyimsel bir tarzda ele almalarıdır. Bu karşılaştırmayla, yine, bir şeye önem kazandırmanın, onun işe yararlılığı olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Pragmatizm tanım itibarıyla oldukça kaygandır (Festenstein, 2002: 551); çünkü pragmatizm, *pratik bir değerlendirme yöntemidir* (Lapoujade, 2009: 21). Pragmatik yöntem, her bir kavramı, kavramın sonuçlarını ortaya çıkararak yorumlamaya çalışmaktadır (James, 2004a: 209). Pragmatizmde *kavramların ve fikirlerin anlamları, durağan ve soyut bir bütünlük olarak değil, o kavramla ya da fikirle ilişkili olarak ortaya çıkan, görülebilir etkilerle ve sonuçlarla belirlenebilecek, ucu açık bir süreç olarak önerilmektedir* (Çelik, 2008b: 10). Bir aracın ya da eylem tarzının doğruluğunun, onun kullanılabilirliğine; yani başarılı ya da etkili sonuçlar sağlayıp sağlamamasına bağlı olması nedeniyle pragmatizmin pratik ve kavramsal çerçevesini belirlemek oldukça zordur.

Aslında, yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının durumu da bundan pek farklı değildir.

Yönetmel reformlara ilişkin güncel tartışmalarda yaygın bir biçimde kullanılmakla birlikte, yeni kamu işletmeciliği terimi, hâlâ açık kavramsal sınırlardan yoksundur (Cejudo, 2008: 113). Bir bütün olarak yeni kamu işletmeciliği literatürü; disiplinlerarası, politika odaklı bir alan niteliği taşıması nedeniyle şekilsizdir (Barzelay, 2001: 4). Yeni kamu işletmeciliği, geleneksel düşünceye karşı çıkmış ve bütüncül bir kuram ileri sürmekten çok bir dizi farklı uygulama, politika ve kuramdan yararlanmıştır (O'Flynn, 2007: 355). Ayrıntının bulunmayışı, değişik yorumlar ve bazen çatışan çıkarlar, sonuçta yeni kamu işletmeciliği uygulamalarının çeşitlilik göstermesine yol açmıştır (Luke et al., 2008: 11).

2.1. Papini'nin Otel Koridoru Metaforu ve Sektörlerarası Yakınlaşma

Pragmatizmin hiçbir dogması ve yönteminden başka hiçbir öğretisi yoktur. Pragmatik yöntem, elde edilmiş birtakım özel sonuçlar değil, yalnızca bir araştırma tutumu demektir (James, 2004a: 213). Bu konuda, William James, İtalyan pragmatist Giovanni Papini'den ödünç aldığı bir benzetmeyi kullanmaktadır. O, pragmatik yöntemin, adeta oteldeki bir koridor gibi olacağını söylemiştir (Hickman, 2004: 69).

Pragmatizm, bir otel koridoru gibi kuramların ortasında yer almaktadır. Politika, psikoloji, toplumbilim, ekonomi vs. odalardadır. Tüm odalar koridora açılmakta ve tüm odalara girilebilmektedir. Pragmatizm, koridorun sahibi olarak serbestçe odadan odaya dolaşma hakkına sahiptir; fakat oteldeki odalarda ne olması gerektiğini söylemez (Shields, 1996: 399). James, otel koridoru metaforunu pragmatizmin çok odaklılığının (disiplinler arası/çok disiplinli) sorunlarla nasıl bağlantı kurduğunu açıklamak için kullanmıştır (Shields, 2008: 212). Pragmatizm, karşılaşılan sorunlara ilişkin kendisi açıklayıcı bir model ortaya koymak yerine, etkili çözümler sunması koşuluyla farklı kuramlara ya da yaklaşım tarzlarına açık olmayı tercih etmiştir.

Odalar içindeki kuramlar, sorunları çözümlemedeki yararlılıklarıyla değerlendirilir. Bu mantıkla kamu yönetimi, kuramların yararlı oldukları ve sorunları çözmedeki yararlılıklarıyla değerlendirileceği ilkeler etrafında örgütlenir. Koridor, kamu yönetimi için, kullanılan farklı disiplinleri birleştiren bir metafor olmaktadır (Shields, 2008: 212). Nitekim yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı, bu pragmatik bakış açısının temsili için iyi bir örnektir. Yeni kamu işletmeciliği, kamu kurumlarında daha fazla verimlilik, performans ve kalite

için sektörler arası örgütsel işleyiş ve yönetsel anlayış farklılıklarını göz ardı etmekte ve diğer sektörlerde kullanılan başarılı araç, yöntem, kavram ve düşünce tarzlarından etkin bir biçimde yararlanmaya çalışmaktadır.

Yeni kamu işletmeciliği; iş yönetimi ve diğer disiplinlerden edinilen bilgi ve deneyimleri bütünleştiren disiplinlerarası bir yaklaşımı temsil etmekte (Vigoda-Gadot and Meiri, 2008: 112) ve böylece kamu yönetiminin verimliliğini iyileştirmek için kamu ve özel sektörler arasındaki ayrıma bir son vermeyi, özel sektör pratiklerinden yararlanmayı savunmaktadır (Cole and Jones, 2005: 567). Kamu yönetimindeki yeni mantık, rol model olarak özel sektörde kullanılan yönetimi düşünüşle birleşen yeni-liberal, piyasa odaklı bir ekonomik felsefeyi esas almakta ve yurttaşları birer müşteriye dönüştürmektedir (Hammerschmid and Meyer, 2005: 711).

Yeni kamu işletmeciliği girişimleri, piyasalara ve özel sektör iş yöntemlerine karşı güçlü bir inanç beslemektedir (Pallot, 1999: 419). Bunun sonucunda, yeni kamu işletmeciliği; 1) ekonomik piyasaların kamu sektöründeki ilişkiler için model olması, 2) siyasa belirleme, yerine getirme ve hizmet sunumu işlevlerinin birbirinden ayrılması ve bir dizi sözleşmeler aracılığıyla yapılandırılması, 3) performans dayalı sözleşmecilik, rekabet, piyasa teşvikleri ve kuralların azaltılmasını içeren bir dizi yeni yönetsel araçların kullanılması gerekliliğinin üzerinde önemle durmaktadır (O'Flynn, 2007: 357). Yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının, serbest piyasalara, özel sektör düşünce ve tekniklerine karşı güveni, bu araç ve mekanizmaların eylemleri başarıya dönük güdüleyebilmesinden, iş yaşamında başarılı sonuçlar elde etmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

2.2. Düalizmin Reddi, Yönetimin Yerindenliği ve Esnekliği

Pragmatizm, kuram ve uygulama düalizmini kabul etmeyen gelecek odaklı bir felsefedir (Garrison, 2000: 459). Pragmatizm, olguları ve değerleri birbirinden ayrı kategoriler olarak değil, tersine bütünleşmiş ve birleşik olarak ele alır (Snider, 1997: 24). Bilinçten ayrı, zihnin taklit ettiği, insanlar arasındaki ortak bağlantıyı sağlayan bir nesnel gerçeklik anlayışı reddedilmektedir.

Pragmatistler, soyut kuramsal pozisyondan çıkan bir dizi önsel ilkelere ya da rasyonel bir kavramsallaştırmaya dikkat etmezler (Elkin et al., 2009: 74). Gerçeklik, ne zorunluluğa ne de evrenselliğe sahiptir. Gerçeklik, idenin bir niteliği değildir, oluştaki bir seridir. Oysa felsefi gelenek –özellikle de rasyonalizm– gerçekliği, idenin ilişkili olmak zorunda olduğu önceden varolan bir modelden başlayarak düşünür. Bu yüzden, sadece kendinde bir gerçeklikte önceden varolan bir gerçekliğin keşfi yapılır (Lapoujade, 2009: 71, 74).

Rasyonalist görüşten farklı olarak pragmatizm ise gerçekliği, insani iradeyi ve eylemi şekillendiren soyut, tarihdışı ve mutlak bir form olarak görmez. Pragmatizme göre gerçeklik, zihinsel uğraşımın bir keşfi değil, pratik kaygıların bir ürünüdür; bu yüzden o, insani durum ya da ifadenin dışında hiçbir değer ve anlam taşımaz. Pragmatizm için gerçeklik, kendinde bir amaç ya da kaynak olmak yerine bir sonuç ya da kaynaklanan, bir zorunluluk yerine bir oluşturu; insan zihninin toplumsal bir temelde pratik ve deneyimler aracılığıyla ortaya koyduğu, biçimlendirdiği ve dönüştürdüğü bir yaratıdır.

Pragmatizm, gerçekliğin toplumsal bir yapım olduğunu ve bu yüzden her zaman için geçici bir nitelik taşıdığını ileri sürmektedir (Page, 2000: 23). *William James'in felsefesi, olmakta olan bir dünyada olan olarak insanın felsefesidir* (Lapoujade, 2009: 18). En geniş anlamda gerçekliğin insan düşüncesiyle büyüdüğü söylenebilir. Bu durumda zihnin hali hazırda tamamlanmış olan bir gerçekliği kopya etmek durumunda olmadığı fikri ortaya çıkar. Zihin; gerçekliği tamamlamak, gerçekliğe yeni bir şekil vererek onun önemini artırmak, gerçekliğin içeriğini yeniden doldurmak, yani gerçekliği daha anlamlı bir şekilde sokmak için vardır (James, 2004b: 130).

Pragmatik yöntemde, Peirce ve James'in belirttiği üzere, ne kadar açık ya da belirgin olduğu fazla bir önem taşımaksızın ulaştığımız sonuçlar asla nihai değildir (Bernstein, 2003: 136). Bütün bilgiler sonuçları itibarıyla geleceğe aittir. Bununla birlikte kuramsal olarak doğrulamalar ya da doğruluklar bile mutlak değildir. Son tahlilde, doğruluklarla ilgili her önerme hipotetiktir ve geçicidir. Mutlak doğru, idealleştirilemeyen bir idealdir (Dewey, 2004: 36).

Gerçeklik, tarihe ve deneyime dayanır. James, gerçekliğin bir isim değil, fakat bir fiil olduğunda ısrar etmiştir; gerçeklik bir süreçtir (Zanetti and Carr, 2000: 437). Gerçekliğin ve bilginin insan yaşantısına bağlandığı kavrayış, yaşamı ezeli ve ebedi ilkelerden ve kesinlikten yoksun hale getirmektedir. Kusursuz ya da kalıcı ilke, kural ve düzenlemelerin bulunmayışı, rasyonel düşüncenin sınıflandırıcı zihni şemalarının yerini değişken ve pratik kavram, düşünce ya da kuramlara bırakmasıyla sonuçlanmaktadır.

Dışarıda bir pratik ve deneyim dünyası vardır. Bu bağlamda yönetici; dışarıyı, topluluğun parametrelerini düşünmeli ve ona göre davranmalıdır (Shields, 2005: 511). Pragmatizmin kurucuları, belirsizliği vurgulamıştır. Belirsizlik ve tercih olanağı, işleri yürütmesi ve pratiği göz önünde tutması için yöneticiye bir hareket sahası sunmaktadır (Shields, 2008: 211). Yönteme ilişkin bu vurgu, gerçekleşen deneyimlerden devamlı öğrenmenin önemini ortaya koymaktadır (Snider, 1997: 24). Pragmatizm, kuram ve uygulamayı eylem

aracılığıyla birleştirir. Kamu yöneticileri deneyim yoluyla öğrenirler (Shields, 1996: 401).

Yeni kamu işletmeciliğinin benimsediği özel sektör kaynaklı rekabetçi ve stratejik düşünce, geleneksel kamu kurumlarının yönetsel ve örgütsel açıdan bir dönüşüm geçirmesine yol açmıştır. Çevrelerindeki değişimi hızlı ve doğru bir biçimde anlayıp yönetebilmek, kamu kurumları için zorunlu bir özellik haline gelmiştir.

Yeni kamu işletmeciliği; program incelemeleri ve yeni bütçe uygulamalarını, geliştirilmiş yönetim bilgi sistemlerini, yürütücü (executive) kurumlar oluşturmayı, bakanlık dışı kamusal yapılar geliştirmeyi, kamu hizmetinin sağlanmasına ilişkin yarı-özelleştirme ve özelleştirme biçimlerini içeren geniş bir dizi girişimi kuşatmaktadır (Glynn, 1996: 126-127). Girdiler, süreçler ve kurallar üzerine geleneksel bürokratik vurgu; rekabet, müşteri tercihi, performans ölçümü ve özelleştirme ile yer değiştirmekte, kamu kurumlarının hızla değişen bir çevreye karşı daha esnek ve duyarlı olması gerekmektedir (Portz, 1999: 401).

Yeni kamu işletmeciliği, yöneticileri yönetir kılacak, sorumlulukları merkezden uzaklaştıracak ve depolitize edecek şekilde politika ve yönetim arasındaki sınırları yeniden tanımlamaktadır (Mattei, 2006: 1009). Yeni yönetsel kurumlar, en azından üç temel özelliğe sahiptir: Çözleştirme (disaggregation) (ana bakanlıktan örgütsel ayrılış), özerkleştirme (içsel işleyiş ve kurallar üzerinde belli bir ölçüde takdir yetkisi) ve sözleşme yapma (performans hedeflerini kuran bakanlık ve kurum arasında sözleşmeye dayalı düzenlemelerin varlığı) (Gualmini, 2008: 78).

Geniş, bürokratik örgütler; yetkilerin devredildiği daha küçük, daha yönetilebilir birimlere doğru değişmektedir. Örgütlerin çevresel etmenlere daha fazla duyarlı olmaları sağlanarak bürokraside bir azaltmaya gidilmektedir (Isaac-Henry, 1996: 9-10). Böylece müşterilere daha yakın, yerinden yönetime aktarılmış hizmetler; hizmet sunumunda esnekliği gündeme getirmektedir. Bu ise örgüte, personel bulmaya, ödüllere, ücrete ve koşullara ilişkin esnek modelleri içermektedir (Blundell ve Murdock, 1997: 46). Yerinden yönetim ve devredilmiş kamu hizmeti yönetimi, denetimleri azaltmış ve memurlara takdir yetkisi için daha fazla esneklik vermiştir (OECD, 2000: 11).

Yeni dönemde, hatırı sayılır bir takdir yetkisine karşılık kamu yöneticilerinden belli hedefleri gerçekleştirmeleri, yararlı olmaları istenmektedir. Bu hedeflerin başarısı, kamu kurumlarının doğru stratejiler geliştirmeleri ve kaynaklarını en verimli bir biçimde kullanmalarına bağlıdır. Bu nedenle, kamu yöneticilerinin, kurumlarını çevrelerine karşı duyarlı

kılmaları, bir öğrenme süreci içerisinde sokmaları bir zorunluluktur. Bu süreçteki hedeften sapmalar ise hoş görülmemekte, kamu yöneticileri ve çalışanları için ağır sonuçlar doğurmaktadır.

2.3. Pragmatizmin Araçsallığı, Yönetimin İşlevselliği ve Amaç Vurgusu

Pragmatizm, bilginin tek kaynağının aslında zihinde varolan düşünceler olduğunu ileri süren rasyonalizme zıt olarak, deneycilikle yakından bağlantılıdır (Pauca-Caceres, 2009: 432). Pragmatik felsefenin özünde, bireylerin yaşam karşısında inançları ve kavramları test ederek sürekli olarak deneyimsel bir tarzda hareket etmesi gerektiği inancı vardır. Pragmatistler, deneyim ve eylemle doğrulanmayan aşkın, soyut düşünceleri reddeder. Önergeler yalnızca uygulamaya konulduğunda elde edilen sonuçlarla değerlendirilmelidir (Zanetti and Carr, 2000: 433).

Pragmatizm, doğal olaylar ve sonuçlarına yönelik bilimsel bir araştırma lehine önsel metafiziğin her türünü reddeder (Isaac, 1999: 563). Buna göre bilim, bir dizi kesin gerçekleri betimleyen, nihai bir sonucu içeren bir proje olmak yerine; doğal dünyadaki değişiklikleri açıklamak için kuramları kullanmaya ilişkin bir süreçtir (Danisch, 2004: 8). Soruşturma ya da düşünce, kuşkuyla yenme ve bu suretle inancı en azından geçici olarak sabitleme çabasıdır (Snider, 1997: 26).

Pragmatizm, bilmek için bilmenin değil, yalnızca pratik bir amaç için bilmenin peşindedir. Aksi bir çaba onun için yersiz ve gereksizdir; çünkü pragmatizm, idealize edilmiş, insan pratiğinden soyut bir gerçekliğin var olamayacağını ileri sürmektedir. Böylece, evrimden muaf, kesin ve değişmez bir bilginin varlığı reddedilmektedir. Kuramlar, kavramlar, düşünceler ya da eylemler; zorunlu (doğal) bir görüngü olmaktan çok, yaratılan ve denenmeye muhtaç araçlardır.

Pragmatizm için doğru düşünceler; özümseyebildiğimiz, geçerli kılabilirdiğimiz, destekleyebildiğimiz ve doğrulayabildiğimiz düşüncelerdir. Bir düşüncenin doğruluğu, onun doğasında varolan sabit bir özellik değildir. Doğruluk bir düşüncede vuku bulur. Düşünce, doğru haline gelir, olaylar tarafından doğru yapılır (James, 2008: 111). Düşünmek bir gerçeklik arayışı olmayıp, daha çok çevresine uyum sağlamayı başarma çabasıdır. Böylece düşünce, eyleme rehberlik eden bir araç olmaktadır (Snider, 1997: 36). Düşüncelerin yararlı, uyarlanabilir, toplumsal aletler olduğuna inanmak suretiyle pragmatistler; dogmayı, ahlâki kesinliği ve kesin gerçeklik arayışını reddetmiştir (Danisch, 2004: 6).

Kartezyen idealist görüşten çok Darwin'in natüralist görüşünü benimseyen pragmatizm, tüm değer ve eylemleri yardımcı, insana dair amaçlar için bir araç olarak tanır (Sundin and Johannisson, 2005: 27). Eylemler, sonuçlar göz önünde tutularak değerlendirilir. Deneyimin sonuçlar aracılığıyla en iyi prosedürleri göstermesi nedeniyle pragmatizm, aynı zamanda araçsal bir akılıyürütme olarak nitelendirilir (Shields, 1996: 395). Nitekim Dewey'e göre pragmatizm, akıllı eylemin araçları olan düşüncelerin ve onun gerçekliğinin işe yararlılıklarıyla belirlendiği araçsalcılığın bir formudur (Ross, 1995: 93). Pragmatizm; zorlayıcı, çağdaş sorunları giderip kazanılmış bilgiyi eyleme dönüştürerek yararlı bilgi yaratmayı amaçlar. Pragmatizm, birini diğerine tercih etmek yerine eylem ve gerçeklik arasında bağ kurmaya çalışır (Fendt, Kaminska-Labbé and Sachs, 2008: 478).

Pragmatizm, deneyimin somut, kaotik, karmakarışık dünyasıyla evlenmiştir (Shields, 1996: 395). Anlamı değişken, tamamlanmamış bir dünyada artık nedenselci formlardan söz edilemez; çünkü kesin ifadelerin bulunmadığı bir yerde ilişkilerin nihai olarak önceden öngörülebilmesi mümkün değildir. Ayrıca bu durum, gizli anlamlarla dolu, zihnin nüfuz edemeyeceği, batını bir dünya tasarımını zorunlu bir biçimde içermez. Değişebilen bilgiler karşısında yaşamın sürdürülebilmesi, tanımlara bağlı kalmakla değil, etkileşim kurmakla olanaklıdır. Bu ise aynı zamanda değişime uyum sağlayabilmenin bir gereğidir. Pragmatizm; hedefe taşıyacak, işe yarayacak yol ve araçlarla ilgilenir, yoksa sağlam ve kalıcı ilkelerle değil. Onun, hedefe yönelik sabit ne bir yolu ne de bir aracı vardır. Pragmatizm, olayların yasalarını bulmanın değil, olayları yorumlamanın bir yöntemidir.

Pragmatizm, ne öğretiyi ya da ilkeleri içerir ne de tanımlamalar yapmaya çalışır (Sanders, 2005: 4). Pragmatik yöntemi, bir çözümlenmeden çok, daha çok çalışmak için bir program ve daha açıkçası içerisinde gerçekliklerin değişebileceği yolların bir görünüşü olarak düşünmek gerekir (James, 2004a: 212).

Pragmatizm bir felsefe değildir, daha çok hangi felsefeyi seçeceğimizin bir yöntemidir. Pragmatizm, harfi harfine gerçekliklerin inşası için gerçekliğin yeni bir tanımından çok bir deneyleme yöntemidir. Deneylemek, kuramı yaratıcı bir pratik olarak düşünmektir. Bir ide, bir öğretiyi ya da bir sözce, gerçekliğine bakarak yargılanamaz; tersine, bu, düşünce, eylem, inanç için sonuçları bağlamında değerlendirilen bir idenin, bir öğretinin, bir sözcenin gerçekliğidir. Bu anlamda pragmatizm bir araçsalcılıktır. Aslında, gerçeklik, böylece onu aşan bir değere göre değerlendirilir: Avantajlı olan (Lapoujade, 2009: 22, 82-83). Biricik moral ya da ruhsal ilke, amaca uygunluktur. Amaca yararlı olmanın biricik ölçüğü ise aracısız durumlardaki başarıdır ya da

başarısızlıktır. Bu, pragmatizmin özüdür (Wells, 2003: 41, 62). Herhangi bir çabadaki başarı ise her zaman için belirsizdir; çünkü amaçlar, olgular ve değerler her yeni durumda değişmektedir (Snider, 1997: 77). Bu yüzden pragmatizm; geleceği gören kristal bir küre değildir, eylemin yararlı olacağını garanti etmez. Pragmatizm, yararlı olanın eylem ve sonuçlar aracılığıyla gösterileceğini savunur (Shields, 1996: 404).

Dewey, hipotezlerin geçici doğasını vurgulamak için *işleyen hipotez* (working hypothesis) terimini sıklıkla kullanmıştır. İşleyen hipotez, belirsizliği ve süregelen keşif sürecini hesaba kattığı için özellikle kamu yönetimine uygun düşebilir. Sıklıkla aşırı kontrole dayalı laboratuvarlar ya da durumlarda test edilen biçimsel hipotezlerin aksine işleyen hipotez, az ya da çok deneyim içinde yer alır (Shields, 2003: 518-519). Bu bağlamda hipotezler ya da kuramlar, eğer işliyorsa ya da pratik bir değere sahipse gerçektir. Bir pragmatist, kamu yönetimindeki sorunların kamu yönetiminde deneyimlere ve sonuçlara yol açacağını, bunun ise sonrasında kamu yönetimi kuramı ile anlaşılacağını ve açıklanacağını ileri sürecektir. Kamu yönetimindeki deneyimler; sorunlar ve kuram ile bağlantı kuran araçlar olmaktadır (Shields, 1996: 399). Kamu yönetimi için deneyim ve eylemler, yeni kamu işletmeciliği yaklaşımıyla birlikte önemsenmeye başlanmıştır.

Yeni kamu işletmeciliği girişimleri, bürokratik örgüt yapısının ve hiyerarşik otorite tarzının kırılmasına yol açmış, kamu kurumlarını kendi deneyimleri ve çalışanlarının yaratıcı entelektüel gücünü birleştiren öğrenen bir örgüt haline getirmiştir. Artık kamu kurumlarından, geleneksel anlayıştaki gibi birtakım kural ve ilkelere değişmez bir bağlılıkla bir örnek halinde çalışmaları değil; değişim gereklerine uygun, dinamik, yaratıcı ve yenilikçi bir tarzda faaliyet göstermeleri beklenmektedir. Yeni kamu işletmeciliği için kamu kurumlarının etkili ve ölçülebilir sonuçlar ortaya koymaları başlıca hedef haline gelmiştir.

Kamu sektörü yönetiminde bir paradigma değişimi yaşanmaktadır. Eski kamu yönetimi, her yerde 'kurallara dayalı' ve 'süreç odaklı' iken; yenisi, 'üretim odaklı' ve 'sonuç odaklı'dır (Hood, 2004: 17). Şimdiki kamu yönetimi reformunun temel hedefi, bürokratik kurumları daha girişimci kılmak ve sıkı prosedüre ilişkin standartlardan içsel risk yönetimine doğru dönüştürmektir (Walsh, 1996: 230). Böylelikle, doğru işlere yönelik kaynakların verimli bir biçimde kullanılması için çaba gösterilmektedir. Rekabet ortamının varlığı, sıkı bütçe uygulamaları ve yöneticilerin sonuçlardan dolayı hesap vermeleri, doğru işlerin yapılmasına yönelik başlıca güdüleyici etmenler olmaktadır.

Yetki devriyle birlikte dairelerin, kendi gereksinimlerine en uygun uygulamaları benimsemeleri, sonuçlara odaklanmaları ve kaynaklarını daha iyi kullanmaları kolaylaşmıştır (OECD, 2003: 30). Ayrıca hizmetlerin satın alımı ve sunumunu ayırma eğilimindeki yükseliş ve sonrasında sözleşme kültüründeki (hem içsel hem de dışsal olarak) büyüme, performans ölçütleri geliştirme gereksinimini artırmıştır (Rouse, 1996: 89).

İsrafi azaltmaya, verimliliği, etkinliği ve kaliteyi geliştirmeye önem verilmesiyle birlikte, performans yönetimi, değişimin yönetiminde önemli bir yer tutmuştur. Yöneticilerin performansı, belirlenmiş hedefler ve göstergelere göre incelenmekte ve değerlendirilmektedir. Performans yönetimi; sorumlulukları açıkça tanımlaması, amaçları açıkça belirlemesi, sonuçları ölçmesi ve uygun bilgi ve eğitimi geliştirmesi için araçlar sağlaması nedeniyle örgütlerin hedef ve yönünü tayin etmektedir (Isaac-Henry, 1996: 14).

SONUÇ

Pragmatizm, modern Batı felsefesiyle birlikte anılan Kartezyen düşünceyi oluşturan bilinç ve gerçeklik ya da öznel ve nesnel arasındaki bir ayrımı anlamsız görmekte, insan zihninin ve yaşamının kendi dışındaki nesnel ilke ya da yasalara bağımlılığı düşüncesini reddetmektedir. Rasyonalist görüşten farklı olarak pragmatizm, gerçekliği, insani iradeyi ve eylemi şekillendiren soyut, tarihdışı ve mutlak bir form olarak görmez. Pragmatizme göre gerçeklik, zihinsel uğraşının bir keşfi değil, pratik kaygıların bir ürünüdür; bu yüzden o, insani durum ya da ifadenin dışında hiçbir değer ve anlam taşımaz. Pragmatizm için gerçeklik, kendinde bir amaç ya da kaynak olmak yerine bir sonuç ya da kaynaklanan, bir zorunluluk yerine bir oluşturu; insan zihninin toplumsal bir temelde pratik ve deneyimler aracılığıyla ortaya koyduğu, biçimlendirdiği ve dönüştürdüğü bir yaratıdır.

Gerçekliğin ve bilginin insan yaşantısına bağlandığı savı, yaşamı ezeli ve ebedi ilkelerden ve kesinlikten yoksun hale getirmektedir. Kusursuz ya da kalıcı ilke, kural ve düzenlemelerin bulunmayışı, rasyonel düşüncenin sınıflandırıcı zihni şemalarının yerini değişken ve pratik kavram, düşünce ya da kuramlara bırakmasıyla sonuçlanmaktadır. Pragmatizm için gerçekliğin, bilginin ya da herhangi bir düşüncenin değerini, onun soyut ya da kuramsal açıdan tatmin edici bir çerçeveye sahip olup olmaması değil, tersine toplumsal yaşamda pratik ya da kullanışlı bir içeriğinin bulunup bulunmaması belirleyecektir.

Pragmatizm, bilmek için bilmenin değil, yalnızca pratik bir amaç için bilmenin peşindedir. Aksi bir çaba onun için yersiz ve gereksizdir; çünkü pragmatizm, idealize edilmiş, insan pratiğinden soyut bir gerçekliğin var

olamayacağını ileri sürmektedir. Böylece, evrimden muaf, kesin ve değişmez bir bilginin varlığı reddedilmektedir. Kuramlar, kavramlar, düşünceler ya da eylemler; doğal bir görüngü olmaktan çok, yaratılan ve denenmeye muhtaç araçlar olarak görülmektedir.

Pragmatizmin kamu yönetimi üzerindeki etkileri ise özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yeni kamu işletmeciliği reformları ile birlikte gözlenmeye başlanmıştır. Daha öncesinde bunun gerçekleşmemesinin nedeni ise şöyle açıklanabilir: 19. yüzyılın sonlarından itibaren bir yandan düşünceleri yaşam üzerindeki pratik karşılıkları ya da yararlılıkları ile değerlendiren bir pragmatik yaklaşım ortaya çıkarken diğer yandan yönetim bilimi alanında ise, bunun tersine, yönetim ve örgütlenme tarzının ussal ilkeler doğrultusunda belirlenmeye çalışıldığı bilimsel yönetim, yönetim süreci ve bürokrasi yaklaşımları geliştirilmiştir. Yönetim bilimindeki bu yaklaşımlar, kısa sürede uygulamaya geçirilerek geleneksel kamu yönetiminin temelini oluşturmuş ve kamu yönetimini profesyonel bir niteliğe kavuşturmuştur.

1980'li yıllardan itibaren ise kamu yönetiminde yeni bir yaklaşım tarzı etkin olmaya başlamıştır. Yeni kamu işletmeciliği adıyla bilinen bu yaklaşım, hem kamu sektörünü ve örgütlerini küçültmeye hem de eldeki kamu hizmetlerini olabildiğince özel girişime gördürmeye, başarılı iş strateji ve uygulamalarının bu hizmetlerde yaygın bir biçimde kullanılmasını sağlamaya çalışmıştır. Yeni kamu işletmeciliğinin başlıca amacı, hizmetlerin kamuya daha ekonomik, kaliteli ve verimli bir tarzda sunulması olmuştur. Yeni kamu işletmeciliği girişimleri, bürokratik örgüt yapısının ve hiyerarşik otorite tarzının kırılmasına yol açmış, kamu kurumlarını kendi deneyimleri ve çalışanlarının yaratıcı entelektüel gücünü birleştiren öğrenen bir örgüt haline getirmiştir. Bu özellikler yakından incelendiğinde ise gerek hedefleri ve yaklaşım tarzları gerekse uygulama yöntemleri bakımından pragmatizm ile yeni kamu işletmeciliği arasında birtakım benzerlikler kurulabilir.

Birincisi, nasıl ki pragmatizme göre bir kuramı ya da düşünceyi, kendi başına varlığı değil, yaşam üzerindeki pratik karşılıkları ya da yararlı sonuçları var ediyorsa, yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı da kavram ve uygulama arasında bir bağlantı kurmaya çalışmış, kurallar ve ilkelerden çok; sonuçlar, verimlilik, performans gibi olgular üzerinde durmuştur. Pragmatizmin, sağlam ve kalıcı ilkelerle hedefe taşıyacak, işe yarayacak yol ve araçlarla ilgilenmesi gibi, yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı da kamu kurumlarının birtakım kural ve ilkelere değişmez bir bağlılıkla bir örnek halinde çalışmalarını değil, değişim gereklerine uygun, dinamik, yaratıcı ve yenilikçi bir tarzda faaliyet göstermelerini amaçlamıştır. Yeni kamu işletmeciliği için kamu kurumlarının etkili ve ölçülebilir sonuçlar ortaya koymaları başlıca hedef haline gelmiştir. İkincisi, pragmatizm, karşılaşılan sorunlara ilişkin açıklayıcı bir model ortaya

koymak yerine, etkili çözümler sunması koşuluyla farklı kuramlara ya da yaklaşım tarzlarına açık olmayı tercih etmiştir. Yeni kamu işletmeciliği, benzer şekilde, daha fazla verimlilik, performans ve kalite için sektörler arası örgütsel işleyiş ve yönetsel anlayış farklılıklarını göz ardı etmiş ve diğer sektörlerde kullanılan başarılı araç, yöntem, kavram ve düşünce tarzlarından etkin bir biçimde yararlanmaya çalışmıştır. Üçüncü olarak, pragmatizme göre gerçeklik, zihinsel uğraşının bir keşfi değil, pratik kaygıların bir ürünüdür; bu yüzden o, insani durum ya da ifadenin dışında hiçbir değer ve anlam taşımaz. Yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının rekabete ve stratejik düşünceye verdiği önem ise kamu kurumlarını çevrelerindeki değişimi hızlı ve doğru bir biçimde anlayıp yönetmeleri için zorlamıştır. Yeni dönemde, hatırı sayılır bir takdir yetkisine karşılık kamu yöneticilerinden belli hedefleri gerçekleştirmeleri, yararlı olmaları istenmektedir. Bu hedeflerin başarısı, kamu kurumlarının doğru stratejiler geliştirmeleri ve kaynaklarını en verimli bir biçimde kullanmalarına bağlıdır. Bu nedenle, kamu yöneticilerinin, kurumlarını çevrelerine karşı duyarlı kılmaları, deneyimlerden yararlanmaları, bir öğrenme süreci içerisine sokmaları bir zorunluluk olmaktadır. Son olarak, pragmatizmin Amerikan toplumu ve felsefi geleneği içerisinde doğmuş olması ile yeni kamu işletmeciliğinin bunu içerecek şekilde Anglo-Sakson ülkelerde ortaya çıkması ve hızla yayılması ayrıca ilgi çekici bir başka ortak noktadır.

KAYNAKÇA

- Araujo, J.F.F. Esteves de and J.F. Angelino (2009) "Implementing Performance-Based Management in the Traditional Bureaucracy of Portugal", **Public Administration**, 87(3), 557-573.
- Barzelay, M. (2001) **The New Public Management: Improving Research and Policy Dialogue**, Berkeley: University of California Press.
- Bernstein, J. (2003) **American Antinomianisms from Anne Hutchinson to Pragmatism**, (Ph. D. Thesis), New York: The City University of New York.
- Blundell, B. and A. Murdock (1997) **Managing in the Public Sector**, Boston: Butterworth Heinemann.
- Catlaw, T. and J. Chapman (2007) "A Comment on Stephen Page's 'What's New about the New Public Management'", **Public Administration Review**, March/April, 67(2), 341-342.
- Cejudo, G.M. (2008) "Explaining Change in the Mexican Public Sector: The Limits of New Public Management", **International Review of Administrative Sciences**, 74(1), 111-127.

- Christensen, T. and P. Laegreid (2007) "Introduction – Theoretical Approach and Research Questions" in T. Christensen and P. Laegreid (eds.), **Transcending New Public Management: The Transformation of Public Sector Reforms**, 1-16.
- Clarke, J., S. Gewirtz and E. McLaughlin (2000) (ed.), "Reinventing the Welfare State", **New Managerialism, New Welfare?**, London: Sage, 1-26.
- Cole, A. and G. Jones (2005) "Reshaping the State: Administrative Reform and New Public Management in France", **Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions**, 18(4), 567-588.
- Colley, L. (2002) "The Rise and Fall of the Career Public Service", **New Zealand Journal of Industrial Relations**, 27(3), 349-362.
- Çelik, S. (ed.) (2008a) "Charles Sanders Peirce'ün Pragmatik Görüşleri ve Bilimsellik Ögesi", **Pragmatizm Pratik Bir Felsefe: Seçme Yazılar (Peirce-James-Dewey)**, S. Çelik (Çev.), İstanbul: Doruk, 21-38.
- Çelik, S. (ed.) (2008b) "Önsöz", **Pragmatizm Pratik Bir Felsefe: Seçme Yazılar (Peirce-James-Dewey)**, S. Çelik (Çev.), İstanbul: Doruk, 9-18.
- Danisch, R.C. (2004) **Making an American Democracy: Pragmatism and the Necessity of Rhetoric**, (PhD. Thesis), the Graduate Faculty of Arts and Sciences, University of Pittsburgh.
- Denhardt, Janet V. and R.B. Denhardt (2006) **The New Public Service**, Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe Inc.
- Dewey, J. (2004) "Amerikan Pragmatizminin Gelişimi", **Felsefi Metinler Pragmatizm: Charles Sanders Pierce vd.**, İ. Doğu (Ed.), Celal Türer (Çev.), İstanbul: Üniversite Kitabevi, 27-44.
- Elkin, G., H.M. Cone and J. (Jim) Liao (2009) "Chinese Pragmatism and the Learning Organisation", **The Learning Organization**, 16(1), 69-83.
- Fendt, J., R. Kaminska-Labbé and W.M. Sachs (2008) "Producing and Socializing Relevant Management Knowledge: Re-Turn to Pragmatism", **European Business Review**, 20(6), 471-491.
- Festenstein, M. (2002) "Pragmatism's Boundaries", **Millennium-Journal of International Studies**, 31(3), 549-571.
- Gajduschek, G. (2003) "Bureaucracy: Is It Efficient? Is It not? Is That the Question?: Uncertainty", **Administration & Society**, 34(6), 700-723.

- Garrison, J. (2000) "Pragmatism and Public Administration", **Administration and Society**, 32(4), 458-477.
- Glynn, J.J. (1996) "Performance Auditing and Performance Improvement in Government: Public Sector Management Reform, Changing Accountabilities and the Role of Performance Audit", **Performance Auditing and the Modernisation of Government**, Paris: OECD, 125-136.
- Green-Pedersen, C. (2002) "New Public Management Reforms of the Danish and Swedish Welfare States: The Role of Different Social Democratic Responses", **Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions**, 15(2), 271-294.
- Gualmini, E. (2008) "Restructuring Weberian Bureaucracy: Comparing Managerial Reforms in Europe and the United States", **Public Administration**, 86(1), 75-94.
- Hammerschmid, G. and R.E. Meyer (2005) "New Public Management in Austria: Local Variation on a Global Theme?", **Public Administration**, 83(3), 709-733.
- Haque, M.S. (2007) "Revisiting the New Public Management", **Public Administration Review**, 67(1), 179-182.
- Hepworth, N. (1996) "Performance Audit – Future Directions?", **Performance Auditing and the Modernisation of Government**, Paris: OECD, 261-270.
- Hickman, L.A. (2004) "Pragmatism, Postmodernism, and Global Citizenship", **Metaphilosophy**, 35(1/2), 65-81.
- Hood, C. (1991) "A Public Management for all Seasons", **Public Administration**, 69, (Spring), 3-19.
- Hood, C. (2004) "Controlling Public Services and Government: Towards a Cross-National Perspective", in C. Hood, O. James, B. Guy Peters and C. Scott (ed.), **Controlling Modern Government: Variety, Commonality and Change**, London: Edward Elgar, 3-21.
- Isaac-Henry, K.. (1996) "Development and Change in the Public Sector", **Management in the Public Sector: Challenge and Change**, in K. Isaac – Henry, C. Painter and C. Barnes (ed.), London: International Thomson Business Press, 1-25.
- Isaac, J.C. (1999) "Is the Revival of Pragmatism Practical, or What are the Consequences of Pragmatism?", **Constellations**, 6(4), 561-586.
- James, W. (2000) **Pragmatism and Other Writings**, New York: Penguin Putnam.

- James, W. (2004a) "Pragmatizm Ne Demektir?", **Felsefi Metinler Pragmatizm: Charles Sanders Pierce ve diğ erleri**, İ. Doğ u (ed.), B. Genç (ç ev.), İstanbul: Üniversite Kitabevi, 208-225.
- James, W. (2004b) "Bir Mülakat: Pragmatizm Nedir?", **Felsefi Metinler Pragmatizm: Charles Sanders Pierce ve diğ erleri**, İ. Doğ u (ed.), B. Genç (ç ev.), İstanbul: Üniversite Kitabevi, 129-131.
- James, W. (2008) "Pragmatizmin Doğ ruluk Kavramı", **Pragmatizm Pratik Bir Felsefe: Seç me Yazılar (Peirce-James-Dewey)**, S. Ç elik (ç ev.), İstanbul: Üniversite Kitabevi, 109-131.
- Lapoujade, D. (2009) **William James Ampirizm ve Pragmatizm**, N. Polat (ç ev.), İstanbul: Bağ lam.
- Lapsley, I. (1999) "Accounting and the New Public Management: Instruments of Substantive Efficiency or a Rationalising Modernity?", **Financial Accountability and Management**, 15(3-4), 201-207.
- Leong, D.T. (2003) **Buddhism, Pragmatism, and the Ethics of Experience: Case Studies on Kamma in the Udana**, (PhD. Thesis), San Francisco: California Institute of Integral Studies.
- Luke, B.G., K. Kearins and M.L. Verreynne (2008) "Pushing the Boundaries: The Limits and Limitations of New Public Management", **Australian and New Zealand Academy of Management Conference**, 2-5 December 2008, 1-16.
- Mattei, P. (2006) "The Enterprise Formula, New Public Management and the Italian Health Care System: Remedy or Contagion?", **Public Administration**, 86(4), 1007-1027.
- Newman, J. (2000) "Beyond the New Public Management? Modernizing Public Services", in J. Clarke, S. Gewirtz and E. McLaughlin (eds.), **New Managerialism, New Welfare**, London: Sage, 45-61.
- O'Flynn, J. (2007) "From New Public Management to Public Value: Paradigmatic Change and Managerial Implications", **Australian Journal of Public Administration**, 66(3), 353-366.
- OECD (2000) **Trust in Government: Ethics Measures in OECD Countries**, Paris: OECD.
- OECD (2003) **Kamu Hizmetinde Etik: Güncel Konular ve Uygulama**, TÜSİAD (ç ev.), Paris: OECD.

- Page, F.J. (2000) **A Reinterpretation of the Influence of American Pragmatism on Symbolic Interactionist Theory**, (PhD. Thesis), Department of Sociology, Salt Lake City: the University of Utah.
- Pallot, J. (1999) “Beyond NPM: Developing Strategic Capacity”, **Financial Accountability & Management**, 15(3-4), 419-426.
- Paucar-Caceres, A. (2009) “Pragmatism and Rationalism in the Development of Management Science Methodologies in the UK and France”, **Systems Research and Behavioral Science**, 26, 429-444.
- Portz, J.H. (1999) “How Managed Care is Reinventing Medicaid and Other Public Health-Care Bureaucracies”, **Public Administration Review**, 59(5), 400-409.
- Rescher, N. (2001) “Functionalistic Pragmatism”, **The Philosophical Forum**, XXXII, (3), 191-205.
- Rockmore, T. (2005) “On Classical and Neo-Analytic Forms of Pragmatism”, **Metaphilosophy**, 36(3), 259-271.
- Ross, J.P. (1995) **Engendered Pragmatism**, (PhD Thesis), Eugene: The Department of Philosophy and the Graduate School of the University of Oregon.
- Rouse, J. (1996) “Resource and Performance: Management in Public Service Organizations”, **Management in the Public Sector: Challenge and Change**, in K. Isaac – Henry, C. Painter and C. Barnes (eds.), UK: International Thomson Business Press, 73-104.
- Routledge S. (2000) **Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy**, USA: Routledge.
- Sagner, J.S. and D.J. Rosner (2008) “Constitutional Philosophy, Pragmatism, and Economic Regulation”, **Business and Society Review**, 113(3), 421-439.
- Sanders, S. (2005) **The Gene Pool of Pragmatism: Pragmatic Philosophy in the Federalist Papers**, (Master Thesis), Carson: the Faculty of California State University Dominguez Hills.
- Sanderson, I. (2009) “Intelligent Policy Making for a Complex World: Pragmatism, Evidence and Learning”, **Political Studies**, 57, 699-719.
- Saunders, P. (1999) “The New Right, New Labour and the Problem of Social Cohesion”, in G. Andrews (ed.), **New Left, New Right and Beyond: Taking the Sixties Seriously**, New York: Palgrave, 106-124.

- Shields, P.M. (1996) "Pragmatism: Exploring Public Administration' Policy Imprint", **Administration and Society**, 28(3), 390-411.
- Shields, P.M. (2003) "The Community of Inquiry: Classical Pragmatism and Public Administration", **Administration and Society**, 35(5), 510-538.
- Shields, P.M. (2005) "Classical Pragmatism does not Need an Upgrade: Lessons for Public Administration", **Administration and Society**, 37(4), 504-518.
- Shields, P.M. (2008) "Rediscovering the Taproot: Is Classical Pragmatism the Route to Renew Public Administration?", **Public Administration Review**, 68(2), 205-221.
- Snider, K.F. (1997) **Pragmatism and the Intellectual Development of American Public Administration**, (PhD. Thesis), Blacksburg: the Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Sundin, O. and J. Johannisson (2005) "Pragmatism, Neo-Pragmatism and Sociocultural Theory: Communicative Participation as a Perspective in LIS", **Journal of Documentation**, 61(1), 23-43.
- Vigoda-Gadot, E. and S. Meiri (2008) "New Public Management Values and Person-Organization Fit: A Socio-Psychological Approach and Empirical Examination among Public Sector Personnel", **Public Administration**, 86(1), 111-131.
- Walsh, A.H. (1996) "Performance Auditing and Legislative Oversight in the Context of Public Management Reform: The US Experience", **Performance Auditing and the Modernisation of Government**, Paris: OECD, 227-240.
- Wells, H.K. (2003) **Emperyalizmin Felsefesi Pragmatizm: Hukukta-Tarihte-Psikolojide-Eğitimde-Ahlâkta-Din ve Dış Politikada İşbitiricilik Felsefesi**, İstanbul: Sorun Yayınları.
- Zanetti, L.A. and A. Carr (2000) "Contemporary Pragmatism in Public Administration: Exploring the Limitations of the 'Third Productive Reply'", **Administration and Society**, 32(4), 433-452.

YAZARLARA DUYURU

1. Dergiye gönderilecek yazılar, makale ve kitap tanıtma-eleştirisini türlerinde olacaktır.
2. Makaleler, Türkçe veya İngilizce olabilir. Her makalede, ana başlığın hemen altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 150-200 kelimeyi aşmayan iki öz/abstract yer almalıdır. “Öz”lerin altında, altı kelimeyi aşmayan anahtar sözcükler/keywords bulunmalıdır. Diğer bir deyişle makaleler, Ana Başlık, Öz, Anahtar Sözcükler, Abstract, Keywords, Makale Metni, Notlar ve Kaynakça sırası ile kaleme alınmış olmalıdırlar.
3. Yazıların 8000 kelimeyi geçmemesi, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı, sol, üst, alt ve sağ marjlar en az 2.5cm olarak yazılmaları gerekmektedir. Tablo ve şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo, şekil ve grafiklerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ise tablo, şekil ve grafiklerin altına yazılmalıdır. Rakamlarda ondalık kesirler nokta ile ayrılmalıdır. Denklemlere verilecek sıra numarası parantez içinde sayfanın sağında yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi, yazıda açıkça gösterilmemişse, hakemlerin değerlendirmesi için, türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada verilmelidir.
4. Yazıların alt başlıkları, küçük harflerle, koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.
5. Yazılar, Yayın Kurulu’na basılı üç kopya ve CD ortamında word dosyası olarak gönderilmeli; bir kopya hariç, hakemlere gönderilecek iki kopyaya yazar(lar)ın ad ve soyad(lar)ı yazılmamalıdır. Yazar(lar)ın ad-soyad ve yazışma adres(ler)i ayrı bir A4 kağıdında kopyalara eklenmelidir. Formata uygun makalelerin şu adrese gönderilmesi gereklidir.

Şerife Güran
H.Ü. İİBF Dergisi Yayın Kurulu Sekreterliği
Hacettepe Üniversitesi
İİBF İşletme Bölümü
06800 Beytepe/ANKARA
6. Dergi Yayın Kurulu’na ulaşan yazılar, öncelikle içerik, sunum, yazım kuralları vd. yönlerden Yayın Kurulu tarafından incelenir ve daha sonra değerlendirilmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili iki hakeme gönderilir. Hakemlerden gelecek görüşler doğrultusunda yazının doğrudan veya kısmen düzeltilerek yayımlanmasına veya reddine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazıların, en geç bir ay içinde Yayın Kurulu Sekreterliği’ne ulaştırılması gerekir. Belirtilen sürede geri gönderilmeyen yazılar, daha sonraki sayılarda yeniden değerlendirilmek üzere kabul edilirler.
7. Dergiye gönderilen yazılar ile ilgili yazışmalar için posta masrafı olarak, Hacettepe Üniversitesi İİBF'nin T.C. Ziraat Bankası Beytepe Şubesi 11308781-5006 nolu hesabına (dergi için olduğu belirtilerek) 15 YTL yatırılması ve makbuzun fotokopisinin metin kopyaları ile birlikte gönderilmesi gerekmektedir

8. Yayımlanan yazılar için yazar(lar)a telif ücreti karşılığında her makale için iki adet basılmış dergi ile 10 (on) adet ayrı basım gönderilir ve ilgili yazının telif hakkı Hacettepe Üniversitesi'ne devredilmiş olur. Yayımlanması kabul edilmeyen yazılar geri gönderilmez. Yazar(lar)a bilgi verilir.

9. Yazılarda verilecek dipnotları, yazının sonuna kaynakçadan önce eklenmelidir.

10. Kaynaklara göndermeler, metnin içinde açılacak ayraçlarla yapılmalıdır. Ayraç içindeki sıra şöyle olmalıdır: yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları. Karşılaşılabilecek farklı durumlar şöyle örneklenebilir:

.....ifade edilmiştir (Alkin, 1982).
belirtilmiştir (Alkin, 1982: 210-215).
Griffin (1970a: 15-20) ileri sürmektedir.
 (Gupta vd., 1982: 286-287).
 (Einstein and Amir, 2003: 399-432; Dornbusch, 1980: 19-23).

Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli; gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir. Kaynakçada, aşağıdaki örneklenen biçim kurallarına uyulmalıdır:

Kıtaplar: Kenen, P.B. (1989) **The International Economy**, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Dergiler: Langeheine, B. and U. Weinstock (1985) "Graduate Integration", **Journal of Common Market Studies**, 23(3), 185-197.

Derlemeler: Krugman, P. (1995) "The Move Toward Free Trade Zones" in P. King (ed.), **International Economics and International Economic Policy: A Reader**, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-182.

Ayata-Güneş, Ayşe (1998) "Etnik Kimlik ve Toplumsal Cinsiyet: Ankara'da Çerkes Kadınlar" iç. Oya Çitçi (der) **20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek**, Ankara: TODAİE Yayın No: 285, 71-80.

Diğer Kaynaklar: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2001) **2002 Yılında Para ve Kur Politikası ve Muhtemel Gelişmeler**, Basın Duyurusu, 2 Ocak, Ankara. <http://www.tcmb.gov.tr/>

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. The Journal publishes academic papers, not published or submitted for publication elsewhere, both in Turkish and English.
2. Manuscripts including bibliography should be double-spaced and typed on one side of A4 sized sheets, with margins at top, bottom and side of at least one inch (25 mm) and should be written in Word format with Times New Roman 12 font. Manuscripts should normally not be longer than 8000 words.
3. The manuscripts should contain; (i) title, (ii) abstracts-both in English and Turkish, no longer than 150 words with key words – no more than 6 words, (iii) text, (iv) notes – if there is any, and (v) bibliography. For authors who do not know Turkish, the Editor can translate their English abstract into Turkish.
4. Tables and figures should be numbered consecutively and contain full references. The titles of the graphs, figures and tables should be placed at the heading of the table. Decimals should be separated by a full-stop. Equations should be numbered consecutively. Equation numbers should appear in parentheses at the right margin. The full derivation of the formulae (if abridged in the text) should be provided on a separate sheet for referee use.
5. The received manuscript will firstly be investigated in terms of format, content and publishing rules by the Editorial Board. The Board has right to refuse improperly prepared manuscripts.
6. Manuscripts that appear in the Journal are subject to the academic process of anonymous reviewing of at least two referees. The refereeing procedure normally takes 2-3 months. To protect anonymity, the name(s) and address(es) of author(s) should be typed on a separate sheet, and three copies of manuscripts with a CD copy should be sent to the following address:

Mrs. Serife Guran, the Secretary
Hacettepe University
Faculty of Economics and Administrative Sciences
Department of Business Administration
06800 Beytepe/Ankara/TURKEY
Phone: + 90-312-297 87 00(01)/134, **Fax:** +90-312-299 20 84
e-mail: iibf_dergisi@hacettepe.edu.tr - www.iibfdergi.hacettepe.edu.tr

7. All rights are reserved. Except for short passages for the purpose of review and criticism, no part of this publication may be reproduced in any form or by any means without written permission of the Editorial Board.

8. All references should be cited in the text (not in footnotes), and conform to the following examples:

It has been argued (Alkin, 1982: 210-215)....
Griffin (1970a: 15-20) states....
(Gupta *et.al.*, 1982: 286-7).
(Einstein and Amir, 2003: 399-432; Dornbusch, 1980: 19-23).

9. Notes should be given at the end of the text, before Bibliography.

10. References should appear at the end of the text as follows:

Books: Kenen, P.B. (1989) **The International Economy**, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Periodicals: Langeheine, B. and U. Weinstock (1985) "Graduate Integration", **Journal of Common Market Studies**, 23(3), 185-197.

Articles in Edited Books: Krugman, P. (1995) "The Move Toward Free Trade Zones" in P. King (ed.), **International Economics and International Economic Policy: A Reader**, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-182.

Other sources: Central Bank of the Republic of Turkey (2003) **Financial Stability**, Press Release. March 24. Ankara, <http://www.tcmb.gov.tr/>